

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

На правах рукопису

Онїка Ярослава Вікторівна

УДК УДК 347.235(477)

**РЕЧОВІ ПРАВА НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
Венедіктова Ірина Валентинівна
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	
1.1. Цивільно-правова складова нормативно-правових актів, що регулюють речові права на земельні ділянки лісогосподарського призначення	12
1.2. Земельна ділянка лісогосподарського призначення, ліс та лісова рослинність як об'єкти речових прав	25
1.3. Поняття агролісової рослинності як виду лісової рослинності та її правовий статус за чинним законодавством України	45
Висновки до розділу 1	58
Розділ 2. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЇХ СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ (НА ПРИКЛАДІ АГРОЛІСОВОЇ РОСЛИННОСТІ)	
2.1. Право власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення	60
2.2. Агролісова рослинність як об'єкт права власності	80
2.3. Правовий статус земельних ділянок, на яких розташовані агроліси	101
Висновки до розділу 2	115
Розділ 3. ОБМЕЖЕНІ РЕЧОВІ ПРАВА НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	
3.1. Право постійного користування земельними ділянками лісогосподарського призначення	117
3.2. Лісові сервітути: законодавче закріплення і проблеми правового регулювання	135
Висновки до розділу 3	153
ВИСНОВКИ	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	159

ВСТУП

Актуальність теми. Природні ресурси будь-якої країни є найважливішим складником економічного розвитку, створення матеріальної бази для забезпечення життєдіяльності суспільства. На жаль, спостерігається тенденція до інтенсифікованого, часто нічим не виправданого надмірного використання природних багатств, у тому числі й лісу.

У зв'язку із цим значною залишається проблема правового регулювання майнових відносин на об'єкти природи, які можуть належати суб'єктам цивільних правовідносин. Навколо такого особливого природного об'єкта як ліс зосереджені економічні, екологічні, соціальні інтереси суспільства, оскільки він є водночас і частиною навколишнього природного середовища, і завдяки своїм корисним властивостям важливим джерелом економічного зростання держави. Тому правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних із лісами, охоплює різні аспекти як їх охорони, так і їх використання. Цим також пояснюється увага законодавця до земель лісогосподарського призначення, які є основною складовою лісового господарства.

Сучасна правова наука має достатньо досліджень, присвячених правовому регулюванню суспільних відносин щодо лісів та земельних ділянок лісогосподарського призначення. Але всі вони належать до сфери екологічного та земельного права, оскільки сфокусовані на правовій охороні лісів як об'єктів природного навколишнього середовища. У нечисленній кількості робіт, предметом яких є майнові відносини щодо лісів та земельних ділянок лісогосподарського призначення, ці об'єкти розглядаються переважно під кутом зору екологічного та земельного права. Право власності та інші речові права на земельні ділянки лісогосподарського призначення невиправдано залишились поза увагою цивілістів.

Безумовно, завжди провідна роль у регулюванні речових прав належить цивільному праву. Саме Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) у III книзі встановлює загальні положення про право власності та речові права на чуже майно, підстави їх набуття та припинення, захист речових прав тощо. У Лісовому кодексі України (далі – ЛК України) щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення передбачені такі права на чуже майно, як право постійного користування та лісові сервітути. Право володіння, яке названо серед речових прав на чуже майно у ЦК України, може бути визнане таким за цивільним правом України, якщо воно ґрунтується на певному правовому титулі. Право володіння земельною ділянкою лісогосподарського призначення поглинається іншими правами на чуже майно, які і є правовими титулами володіння, наприклад, правом постійного користування. В іншому випадку, тобто якщо володіння земельною ділянкою лісогосподарського призначення є безтитульним, то воно є фактичним станом, а отже, не може бути визнане правом на чуже майно. Тому вважаємо, що право володіння земельною ділянкою лісогосподарського призначення може розглядатися окремо від інших речових прав лише в аспекті його захисту.

Регулювання права власності на ліси та земельні ділянки лісогосподарського призначення має свою специфіку з огляду на особливу увагу держави до цих природних об'єктів. Але спеціальні нормативні акти, що регулюють речові права на землі лісогосподарського призначення, зокрема Земельний кодекс України (далі – ЗК України) та ЛК України, повинні відповідати положенням, закріпленим у цивільному законодавстві. Інакше неодмінно будуть виникати суперечності між положеннями цивільного законодавства, з одного боку, та лісового і земельного – з другого, а отже, створюватимуться колізії у правовому регулюванні зазначеної сфери.

Слід констатувати, що наука цивільного права оминає вивчення особливостей правового регулювання речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення, що, безумовно, не може не впливати, переважно негативно, на практику правозастосування. Наприклад, у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

«Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» № 5 від 07.02.2014 р. взагалі не звертається увага на особливості регулювання права власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення і не згадується таке речове право, як постійне користування. На наш погляд, дослідження з цивільного права щодо права власності та обмежених речових прав повинні надати певні орієнтири для інших галузей права, які не можуть досліджувати майнові відносини автономно, без урахування наукових досягнень цивілістики. Справедливим уявляється такий підхід і щодо речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення.

З огляду на зазначене актуальність теми нашого дослідження є очевидною. Теоретичним підґрунтям дисертації послужили праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених-правознавців, як Г. І. Балюк, І. В. Венедіктова, А. П. Гетьман, В. Ф. Горбовий, Л. І. Дембо, В. І. Дем'яненко, І. О. Дзера, Д. В. Дождев, Л. Б. Дорн, С. В. Єлькін, І. А. Ємелькіна, Д. М. Ісупов, Л. О. Заславська, І. С. Канзафарова, І. І. Каракаш, Б. В. Кіндюк, Н. Р. Кобецька, В. М. Комарницький, А. В. Копилов, В. В. Костицький, О. І. Красов, П. Ф. Кулинич, О. Н. Латиєв, В. М. Малюга, П. В. Мельник, А. М. Мірошніченко, Є. О. Мічурін, В. І. Нагнибіда, В. П. Непийвода, В. В. Носік, О. О. Погрібний, Г. М. Полянська, К. І. Скловський, І. В. Спасибо-Фатєєва, Г. В. Сосніна, О. О. Сурілова, Г. Г. Харченко, В. В. Цюра, О. П. Чопик, В. І. Шевченко, Я. М. Шевченко, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга, М. І. Фалєєв, Н. Г. Юрчишин та інші.

Таким чином, безумовна важливість та актуальність теоретичних і практичних аспектів проблеми правового регулювання речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення обумовлюють необхідність їх дослідження на дисертаційному рівні з позицій цивільного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до комплексної цільової програми № 0186.0.070867 «Правові проблеми здійснення майнових і особистих немайнових прав в умовах ринкової економіки», головних напрямів

фундаментальних досліджень юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (рішення вченої ради юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Про Концепцію розвитку юридичного факультету на 2010–2013 навчальні роки» від 27 грудня 2010 р., протокол № 6).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення особливостей правового регулювання речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення з урахуванням цивільно-правового аспекту для створення теоретичного підґрунтя удосконалення положень інших галузей права, які регулюють майнові відносини щодо вказаних об'єктів.

Для досягнення поставленої мети вбачається необхідним вирішення таких наукових задач:

- встановити цивільно-правову складову норм щодо речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення та ліси у системі права України;
- з'ясувати визначальні ознаки земельних ділянок лісогосподарського призначення, лісу та лісової рослинності як об'єктів цивільних прав та встановити їх місце серед таких об'єктів;
- визначити зміст поняття «правовий статус агролісів» за чинним законодавством України, розкрити й узагальнити його особливості;
- охарактеризувати право власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення;
- обґрунтувати правовий статус агролісів як об'єкта права власності;
- надати характеристику праву постійного користування та лісовим сервітутам як обмеженим речовим правам;
- виявити прогалини і колізії норм цивільного та лісового законодавства, що регулює відносини власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення, розробити рекомендації щодо їх усунення та запропонувати шляхи вдосконалення цих норм.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з виникненням та реалізацією речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення.

Предметом дослідження є речові права на земельні ділянки лісогосподарського призначення.

Методи дослідження. Для дослідження обраної теми використовувався комплекс таких методів: 1) загальнофілософських: метафізичного – для вивчення проблеми регулювання речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення в «ізоляції» від інших наукових проблем; діалектичного – для осмислення вказаної проблеми в єдності та взаємодії з іншими елементами соціальної дійсності, а також у розвитку, тобто для узагальнення ключових моментів процесу удосконалення правових норм, що вивчаються; герменевтичного – для тлумачення норм права; 2) загальнонаукових: методів аналізу та синтезу – для вивчення елементів суспільних відносин; індукції та дедукції – для аналізу практики правового регулювання речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення й виявлення позитивного досвіду; історичного методу – для з'ясування основних тенденцій розвитку наукової думки щодо досліджуваного питання; методу моделювання – для конструювання нових і модифікації існуючих правових норм, а також характеристики позитивних та негативних наслідків прийняття таких норм; 3) спеціально-юридичних: порівняльно-правового (компаративістського) – для порівняння законодавства України та зарубіжних країн у цій сфері; формально-юридичного – для пізнання внутрішнього змісту та форми досліджуваної проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що робота є одним із перших в Україні комплексним дисертаційним дослідженням речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення.

Новизна одержаних результатів конкретизується в таких науково-теоретичних положеннях, висновках та пропозиціях:

уперше:

– доведено, що земельна лісова ділянка є складною річчю, а лісова рослинність є невід’ємною природною складовою такої ділянки, а не її приналежністю, тому не може бути самостійним об’єктом цивільно-правових правочинів. Перехід права власності на земельну лісову ділянку, вкриту лісовою рослинністю, означає одночасно перехід права на лісову рослинність як складову частину земельної ділянки відповідно до правила «*superficies solo cedit*» – те, що на поверхні, слідує (юридичній долі) землі;

– надано теоретичне визначення агролісової рослинності, або агролісу: агролісовою рослинністю (агролісом) є різновид захисної лісової рослинності, яка має своїм функціональним призначенням захист ґрунтів від водної та вітрової ерозії, суховіїв, посух, опустелювання, хуртовинних та холодних вітрів та інших негативних природних чинників з метою покращення результатів ведення сільськогосподарського виробництва;

– аргументовано, що, оскільки на цей час для користувачів земельною ділянкою лісогосподарського призначення на умовах постійного або довгострокового тимчасового користування у чинному ЛК України не передбачений захист володіння шляхом витребування земельної лісової ділянки від добросовісного набувача, доцільно ст. 24 ЛК України доповнити частиною 3 такого змісту: «Користувачі земельної ділянки лісогосподарського призначення на умовах постійного чи довгострокового тимчасового користування у разі втрати володіння земельною ділянкою мають право витребувати її від особи, яка незаконно володіє нею, у тому числі від добросовісного набувача. У цьому разі до умов та порядку такого витребування земельної лісової ділянки від добросовісного набувача застосовується ст. 387 Цивільного кодексу України»;

– запропоновано закріпити у ст. 23 ЛК України можливість встановлення сервітутів за певною особою – особистих лісових сервітутів;

– доведено, що право встановлювати лісовий сервітут на земельній лісовій ділянці повинно бути передбачено лише для власників та постійних

лісокористувачів цих земельних ділянок, оскільки тимчасові користувачі та орендарі не є суб'єктами речових прав;

удосконалено:

– положення про те, що речові права можуть виникати саме щодо індивідуально визначених речей, а тому право власності, лісовий сервітут, право постійного користування може встановлюватись не на землі лісогосподарського призначення, а на замкнені земельні ділянки лісогосподарського призначення, як на чітко визначені на місцевості об'єкти з певними межами та розташуванням;

– теоретичне узагальнення особливостей закріплення правового статусу лісової рослинності як об'єкта речових прав, зокрема, проведено аналіз співвідношення режиму речових прав на лісову рослинність агролісомеліоративного призначення та на земельні ділянки агролісогосподарського призначення;

– вчення про правове регулювання відносин із створення, використання та охорони агролісової рослинності;

дістали подальшого розвитку:

– теоретичне узагальнення питання правового режиму відносин власності та інших речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення. Додатково охарактеризовано особливості правового статусу лісів агролісомеліоративного призначення державної, комунальної та приватної власності;

– положення про те, що ліс як природний комплекс не є об'єктом речового права, оскільки не має таких ознак речі як дискретність та оборотоздатність. Об'єктом цивільних прав є саме земельна лісова ділянка;

– положення про те, що право громадян перебувати у лісах державної та комунальної власності повинно бути виключене із ст. 23 ЛК України, оскільки за своєю правовою природою є публічним сервітут, який цивільним законодавством України не передбачений. Це право є правом загального використання лісових ресурсів і вже закріплено у ст. 66 ЛК України та в ч. 2 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Практичне значення полягає в тому, що впровадження в нормативні акти запропонованих рекомендацій щодо правового регулювання речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення дозволить удосконалити законодавчу базу та, як наслідок, її практичне застосування. Сформульовані висновки можна використати:

- у науково-дослідній роботі – як підґрунтя для подальшого вивчення майнових відносин на земельні ділянки лісогосподарського призначення;

- у правотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при розробці й прийнятті або вдосконаленні законів України та підзаконних нормативно-правових актів;

- у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів навчальної літератури і лекційних курсів «Цивільне право України», «Земельне право», «Екологічне право», спецкурсу «Речові права»;

- у правозастосовній діяльності – при вирішенні судами спорів з питань набуття, припинення та захисту прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення; практикуючими юристами, юрисконсультами при юридичному супроводі цивільно-правових правочинів щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (м. Харків, 12–13 квітня 2012 року); «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Київ, 27 квітня 2012 року); «Міжнародно та національно-правовий вимір забезпечення стабільності» (м. Львів, 5 травня 2012 року); «Сучасні тенденції в юридичній науці України» (м. Хмельницький, 24–25 квітня 2015 року); «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 30 травня 2015 року).

Публікації. Основні теоретичні і практичні висновки, положення та пропозиції, що містяться в дисертації, викладено у п'яти наукових статтях, з яких чотири опубліковано у фахових наукових виданнях України, одна –

у зарубіжному, а також у тезах п'яти наукових доповідях на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою, задачами предметом дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (229 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 186 сторінок, з яких 158 – виклад основного матеріалу, 28 – список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

1.1. Цивільно-правова складова нормативно-правових актів, що регулюють речові права на земельні ділянки лісогосподарського призначення

Речові права традиційно вважаються однією з центральних частин цивільного права. Відносини власності та права на чужі речі ще з часів римського права були предметом правового регулювання і складали основу для виникнення інших приватноправових відносин (зобов'язальних, спадкових, сімейних тощо). І з часів Стародавнього Риму основним об'єктом речових прав, щодо якого склалися механізми правового впливу, була земельна ділянка, і майже всі речові права були пов'язані із впливом на земельну ділянку власника чи користувача (право власності, речові сервітути, узуфрукт, узус, емфітевзис, суперфіцій). Серед речових прав у римському праві, не пов'язаних із земельною ділянкою, можна назвати лише деякі особисті сервітути (напр., *habitatio*), які з'явилися лише у період пізньої Республіки.

З часом правові відносини щодо земельних ділянок ускладнювалися і виникла необхідність поділу земельних ділянок на категорії, щодо яких складалася своя специфіка правового регулювання. Так, на цей час однією з категорій земель, що має свої особливості у правовому регулюванні, є землі лісогосподарського призначення. Звичайно, оскільки ліс перш за все є природним об'єктом, земельні ділянки лісогосподарського призначення є об'єктом, на який розповсюджуються норми екологічного права. Але це стосується здебільшого охорони лісів як природних об'єктів. Відносини ж права власності та нерозривно пов'язані з ними відносини прав на чужі речі щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення залишаються при цьому предметом правового регулювання цивільного права. Цьому не заважає той факт, що норми щодо

речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення містяться у таких нормативно-правових актах як Лісовий кодекс України (далі – ЛК України) та Земельний кодекс України (далі – ЗК України). Оскільки норми речового права за своєю природою є нормами цивільно-правовими, то положення ЛК України та ЗК України, які регулюють право власності і права на чужі речі на земельні ділянки лісогосподарського призначення, можна певною мірою вважати положеннями цивільного законодавства. Це пояснюється тим, що на вказані норми розповсюджується специфічний предмет і метод правового регулювання, що характеризує їх як цивільно-правові.

Надамо щодо цього деякі пояснення.

Кожна галузь права характеризується предметом регулювання, тобто особливою групою однорідних суспільних відносин, і методом регулювання як своєрідним способом впливу на суспільні відносини. Метод є одним з головних ознак галузі права [229; с. 3].

Так, для сучасного цивільного права властиві особливі предмет і метод правового регулювання, які вирізняють його серед інших галузей права.

Якщо орієнтуватися на ст. 1 ЦК України, то предметом правового регулювання цивільного права є особисті немайнові та майнові відносини. Відносини власності та прав на чуже майно є відносинами майновими, що надає підстави відносити їх до сфери цивільного права, не зважаючи на об'єкт, щодо якого ці відносини складаються. Так, речові права на земельні ділянки лісогосподарського призначення є цивільними правами, хоча інші відносини – природоохоронні щодо цих об'єктів є відносинами, що регулюються екологічним правом. Відносини щодо земель лісогосподарського призначення можуть регулюватися також земельним, адміністративним (у разі вчинення адміністративних правопорушень щодо лісів), аграрним (при використанні лісових ресурсів для сільськогосподарських потреб), екологічним (якщо мова йде про охорону лісів) правом. Тобто визначальною ознакою щодо регулювання тією чи іншою галуззю права відносин щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення є не об'єкт (земельна ділянка лісогосподарського призначення),

а предмет правового регулювання (суспільні відносини, що виникають щодо цієї категорії земельних ділянок).

Але у науковій літературі з цивільного права вказується на недостатність предмету цивільно-правового регулювання як критерію виокремлення галузі цивільного права [210; с. 24].

Головними проявами правового методу, зазвичай, вважається вирішення за його допомогою питань про те: 1) яким є юридичне становище осіб, визначене правовою нормою; 2) з якими обставинами (юридичними фактами) норма права пов'язує виникнення, зміну, припинення та інші трансформації правовідносин; 3) яким чином визначаються права і обов'язки учасників відповідних правовідносин; 4) яким є порядок захисту прав та інтересів учасників правовідносин.

Метод цивільно-правового регулювання визначається як сукупність специфічних засобів впливу на учасників цивільно-правових відносин, що характеризується, передусім, юридичною рівністю сторін, а також надання останнім можливості врегулювання цих відносин на засадах їхнього вільного розсуду, за винятками, встановленими цивільним законодавством [210; с. 24].

Майнові права, які встановлюються щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення, можуть регулюватися цивільно-правовим методом правового регулювання. Так, наприклад, встановлення лісового сервітуту може здійснюватись на підставі таких цивільно-правових правочинів як договір або заповіт (ч. 4 ст. 23 ЛК України). При цьому сторони договору на їх власний розсуд можуть встановити межі користування для сервітуарія земельною ділянкою лісогосподарського призначення. Сторони договору про встановлення лісового сервітуту (власник і сервітуарій) є рівними у можливості визначення умов договору.

Земельна лісова ділянка, що знаходиться у приватній власності, може бути, як й інший об'єкт цивільного права, предметом цивільно-правових правочинів – продажу, міни, оренди, застави тощо. Усі ці правочини регулюються цивільним правом, не зважаючи на специфіку об'єкту.

Отже, лісовий сервітут, право постійного користування як речові права щодо земельної ділянки лісогосподарського призначення є предметом цивільно-правового регулювання цивільного права і регулюються цивільно-правовим методом. А тому норми законодавства про вказані обмежені речові права, не зважаючи на те, що вони містяться у ЛК України, є за своєю природою нормами цивільно-правовими.

Так само право власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення, хоча і передбачено у ЗК України та ЛК України, є за своєю сутністю цивільним правом, і, відповідно, норми, які його регулюють, є цивільно-правовими.

Є.О. Харитонов до критеріїв, що виокремлюють цивільне право серед галузей національного права, відносить також функції цивільного права, тобто головні напрями впливу норм права на цивільні відносини з метою впорядкування останніх. Вони визначаються не лише специфікою предмета і метода цивільного права, але також завданнями (цілями), які стоять перед ним [210; с. 25].

Як вказує Є.О. Харитонов, цивільне право виконує специфічні функції, до яких належать: 1) уповноважувальна функція (полягає у тому, що створюється нормативна база – передумови – для саморегулювання у сфері приватного права). Це специфічна цивілістична функція, бо тільки у цій галузі учасники відносин можуть самі визначати для себе правила поведінки, створювати фактично нормативні акти локальної дії тощо; 2) компенсаційна функція (полягає у забезпеченні можливості відновлення порушеного цивільного права та інтересу на еквівалентній основі).

Вказані функції цілком відповідають щодо регулювання речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення, що характеризує норми про право власності на землі лісогосподарського призначення, право постійного користування лісами, лісові сервітути як цивільно-правові норми.

Для визначення цих норм у системі законодавства України слід перш за все вказати на співвідношення цивільного права та цивільного законодавства.

В літературі зазначено, що хоча цивільне право й складає зміст цивільного законодавства, але останнє є сукупністю форм вираження лише нормативної частини цивільного права [210; с. 16].

Коли цивільне право являє собою сукупність концепцій, правових ідей, юридичних норм, якими визначається статус приватної особи, підстави виникнення у неї цивільних прав та обов'язків, їх реалізації та захисту, то цивільне законодавство України – це система правових форм, у яких втілюються норми, що регулюють цивільні відносини.

Отже, якщо у ЛК України та ЗК України містяться норми, що регулюють відносини власності та права на чуже майно щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення, то ці норми за своєю суттю є цивільно-правовими, хоча і містяться в інших галузях законодавства: екологічному, земельному тощо. Можна стверджувати, що регулювання відносин, пов'язаних із земельними ділянками лісогосподарського призначення, відбувається комплексно шляхом встановлення відповідних норм у цивільному, екологічному, земельному та адміністративному галузях законодавства.

Цивільно-правових характер норм ЛК України і ЗК України щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення визначається перш за все тим, що ці норми стосуються майнових відносин.

Як вказував, Я.Ф. Яковлєв, майнові відносини, що регулюються цивільним правом, є конкретні вольові відносини власності. Вольові відносини власності будуються у вигляді відношення суб'єкта до речі як до своєї. Суть конкретного вольового відношення власності полягає в тому, що власник, який ставиться до речі як до своєї, володіє, користується і розпоряджається нею [229; с. 21].

Цивільне право є єдиною галуззю права, спеціально призначеною для регулювання відносин власності, які складають ядро предмету цієї галузі [229; с. 33].

Норми положень ЛК України і ЗК України регулюють відносини власності та відносини прав на чужі речі щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення, визначаючи особливості цих прав саме щодо вказаних об'єктів. Так,

в ЛК України визначається, які ліси можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності, способи набуття державної, комунальної та приватної власності на ліси, зміст права приватної власності на ліси громадян та юридичних осіб, припинення права приватної власності на ліси, захист прав власників лісів тощо.

Таким чином, нормам щодо права власності та обмежених речових прав на земельні ділянки притаманний цивільно-правовий предмет і метод правового регулювання.

У юридичній літературі не заперечується включення цивільно-правових норм до інших галузей законодавства. Але вказується, що у разі включення норм цивільного права у відповідні закони інших галузей законодавства, зокрема, податкового, митного, земельного, то ці закони не можуть суперечити нормам Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [211; с. 21].

Як цивільні відносини власності щодо лісів та земельних ділянок лісогосподарського призначення можуть регулюватися ЛК України (ст.ст. 7-15) та ЗК України, так і лісові відносини щодо використання землі та лісових насаджень можуть бути предметом регулювання ЦК України. Слід підкреслити схожість значної кількості статей вказаних кодексів у частині регулювання майнових відносин, об'єктом яких є земельні ділянки.

Так, наприклад, відповідно до ч. 6 ст. 23 ЛК України положення Цивільного (435-15) та Земельного кодексів України (2768-14) застосовуються до лісових сервітутів у частині, що не суперечить вимогам цього Кодексу. Слова «у частині, що не суперечить вимогам цього Кодексу» є зайвими, оскільки підпорядковують норми Цивільного та Земельного кодексу нормам Лісового.

Видається, що вищевказану норму повинно бути сформульовано навпаки: це положення ЛК України щодо сервітутів не повинні суперечити нормам ЦК України, оскільки саме цивільне законодавство впроваджує інститут сервітуту і формулює загальні положення щодо нього. ЛК України лише встановлює особливості лісових сервітутів як специфічних прав на чуже майно, що стосується користування земельною лісовою ділянкою. Спеціальний нормативний акт

не повинен суперечити загальному, у протилежному випадку прийняття спеціального нормативного акту щодо певного виду відносин (у нашому випадку – до сервітутів) нівелює положення, що запроваджені загальним.

Тому вважаємо, що вказане положення ч. 6 ст. 23 ЛК України повинно бути неодмінно переглянуто. Це цілком відповідає ч. 1 ст. 9 ЦК України, згідно з якою положення ЦК застосовуються до врегулювання відносин, що виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. У цьому відношенні норми ЦК України є пріоритетними по відношенню до інших нормативно-правових актів, які регулюють ті ж самі відносини, що і ЦКУ.

Такого роду невідповідності законодавчих актів повинні бути усунені шляхом розмежування напрямків у правовому регулюванні відносин щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення. Уявляється, що таке розмежування повинно здійснюватись на підставі ч. 2 ст. 1 ЦК України, відповідно до якої до майнових відносин, які засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом. Тому у регулюванні майнових правовідносин, об'єктом яких є такі природні ресурси як ліси, відсутня адміністративна підпорядкованість, і вони повинні регулюватись нормами ЦК України, тоді як регулювання майнових правовідносин, де наявна адміністративна підпорядкованість може здійснюватися як на рівні окремих кодексів, зокрема Лісового кодексу України.

Слід вказати також, що законодавець оперує поняттям «лісові відносини» (ст. 2 ЛКУ), хоча цей термін можна вважати хіба що технічним, оскільки самостійного предмету правового регулювання «лісове право» не має: лісовими відносинами можна вважати ті суспільні відносини, що виникають і здійснюються з приводу лісів. У ч. 1 ст. 2 ЛКУ лісові відносини визначені як «суспільні відносини, які стосуються володіння, користування та розпорядження лісами

і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення та стале використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства». Правового ж навантаження прикметник «лісові» у цьому словосполученні не має. Тобто лісові відносини можуть регулюватися нормами як екологічного права (охорона лісів), земельного (правовий режим земельних ділянок лісового фонду), цивільного права (регулювання речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення, правочинів щодо них) тощо.

Тому цілком виправдано стаття 3 ЛКУ має відсильну норму, відповідно до якої лісові відносини, що виникають при використанні землі, надр, вод, а також відносини щодо охорони, використання й відтворення рослинного та тваринного світу, не врегульовані цим Кодексом, регулюються відповідними законодавчими актами.

Отже, відносини власності, обмежених речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення, якщо вони не врегульовані ЛКУ, регулюються Цивільним кодексом України, оскільки саме ЦКУ встановлює загальні положення щодо речових прав у Книзі III. Стосовно земельних ділянок лісогосподарського призначення ці відносини деталізуються у положеннях ЛКУ та ЗКУ, але Цивільний кодекс є і повинен бути провідним нормативним актом, що регулює речові права. Втім, якщо майнові відносини щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення засновані на адміністративному підпорядкуванні, то вони повинні регулюватися Земельним та Лісовим кодексами України (такий висновок безпосередньо випливає із ч. 2 ст. 1 ЦКУ).

Для остаточного вирішення питання про цивільно-правову природу норм щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення слід, на наш погляд, з'ясувати в якому аспекті права на ці об'єкти регулюються екологічним, земельним та аграрним правом.

Слід одразу ж вказати, що для екологічного права ключовим поняттям є не земельна ділянка, а саме ліс як природний об'єкт. Це означає, що ліс може бути об'єктом різних за своїм призначенням суспільних відносин. Так, Б.В. Кіндюк взагалі розглядає ліс як складне природне явище, виділяючи такі корисні для

суспільства властивості, які знайшли відображення в праві: 1) можливість проведення в ньому полювання; 2) використання в економіці; 3) ліс є біологічним середовищем проживання флори й фауни; 4) ліс може бути елементом ландшафту; 5) рекреаційні й оздоровчі властивості; 6) захисні функції; 7) ліс є об'єктом підвищеної пожежної небезпеки.

Майже всі з перелічених властивостей лісу є об'єктом регулювання екологічного права.

Предмет екологічного права складають специфічні відносини в галузі взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем. Характер екологічних відносин тісно пов'язаний з об'єктом екологічного права – це природні і природно-антропогенні цінності, з приводу яких складаються відповідні відносини.

Отже, екологічне право регулює відносини з приводу лісу як природної цінності, як об'єкту навколишнього природного середовища. Цим визначається і метод правового регулювання відносин, що виникають з приводу лісів та земельних ділянок лісогосподарського призначення. Майнові відносини з приводу лісів мають значення для екологічного права лише у тій частині, в якій вони можуть впливати на ліс як об'єкт охорони навколишнього природного середовища.

Аграрне право регулює права щодо таких природних об'єктів як ліси, насамперед, в аспекті використання лісових ресурсів для сільського господарства. Так, лісові ресурси у вигляді деревини, технічної сировини, харчових, кормових, лікарських та інших продуктів лісу широко використовуються у сільськогосподарській діяльності. Правовідносини, пов'язані з використанням лісових ресурсів у сільському господарстві, регулюються, насамперед, ЛК України, законами України «Про рослинний світ», «Про природно-заповідний фонд» та іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами [2; с. 553].

На праві спеціального лісокористування здійснюються побічні лісокористування, до яких належать випасання худоби, розміщення пасік

і вуликів, заготівля сіна, деревних соків, збирання і заготівля дикорослих ягід, грибів, плодів дерев, лікарських рослин і технічної сировини, лісової підстилки та очерет тощо. Ці побічні лісокористування здійснюються на підставі лісового квитка, який видається лісогосподарськими підприємствами на строк, погоджений з місцевою радою.

Після закінчення строку дії спеціального дозволу на лісокористування складається акт про результати спеціального використання лісових ресурсів (акт огляду обсягів та місць спеціального використання лісових ресурсів). Порядок заготівлі другорядних лісових матеріалів та здійснення побічних лісокористувань здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1996 р. № 449.

Спеціальне лісокористування для потреб сільськогосподарського виробництва є платним і здійснюється за встановленими Кабміном таксами на деревину лісових порід, що відпускається на пні, та на живицю, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1997 р., а також збором за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 6 липня 1998 р. № 1012 [2; с. 554].

Отже, аграрним правом регулюються здебільшого відносини щодо спеціального використання лісових ресурсів, тобто об'єктом правового регулювання виступає не земельна ділянка лісогосподарського призначення як така і не лісова рослинність як складова частина земельної ділянки, а можливість отримувати корисні речовини (тобто рухомі речі, відділені від земельної лісової ділянки для потреб сільського господарського виробництва).

Як вказують правознавці в галузі аграрного права предметом аграрного права виступають суспільні аграрні відносини (членські, земельні, майнові, трудові, організаційно-управлінські та соціального розвитку села). Всі вони об'єднуються за родовою ознакою – належністю до аграрної сфери економіки нашої держави.

Аграрні земельні відносини виникають, здійснюються та припиняються щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які використовуються для виробництва продукції сільського господарства [2; с. 48, 49].

Аграрні правовідносини складаються внаслідок врегулювання нормами права аграрних суспільних відносин, тобто відносин, що виникають при виробництві сільськогосподарської продукції, її переробленні та реалізації [156; с. 105].

Отже, предмет аграрного права обмежений лише суспільними відносинами щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення і тому до предмету аграрного права входить регулювання лише агролісів.

Виокремлюють аграрні правовідносини серед інших також особливі об'єкти, щодо яких вони складаються. Специфічними є землі сільськогосподарського призначення, сільськогосподарська продукція, засоби виробництва, сільськогосподарські тварини, земельні та майнові частки (паї) [38; с. 113].

Ліс як об'єкт навколишнього природного середовища входить до предмету регулювання екологічного права. Так, під предметом українського екологічного права розуміють специфічні для нього відносини в галузі взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем. Характер екологічних відносин тісно пов'язаний з об'єктом екологічного права – це природні і природно-антропогенні цінності, з приводу яких складаються відповідні відносини [38; с. 12]. Але в екологічному праві ліс виступає не як об'єкт майнових відносин, а перш за все як об'єкт правової охорони.

У цьому відношенні лісове право розуміють як підгалузь екологічного права. «Характерною особливістю екологічного права як комплексної галузі є включення до неї визнаних на сьогодні інших галузей права – земельного, гірничого, водного, лісового, фауністичного і атмосфероохоронного. Ці галузі мають власну внутрішню структуру, свій предмет і метод правового регулювання. У системі екологічного права вони фактично є його підгалуззями» [38; с. 18].

Це визначає специфіку методу правового регулювання, що застосовується в екологічному праві. Метод екологічного права – це сукупність засобів і способів впливу на учасників суспільних відносин з метою забезпечення правових вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та екомережі, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки [38; с. 16].

Тобто ліси, земельні ділянки лісогосподарського призначення є об'єктами правового регулювання в екологічному праві як об'єкти охорони природного середовища, і регулюються імперативним методом, що виявляється у встановленні дозволів, заборон, ліцензуванні, застосуванні адміністративної відповідальності тощо. При цьому майнові відносини щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення виходять за межі правового регулювання екологічного права.

Свій особливий предмет і метод правового регулювання суспільних відносин щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення властивий земельному праву. Характерною особливістю предмету земельного права є те, що він охоплює собою як матеріально-правові, так і процесуальні норми, створюючи тим самим механізм (процедуру) реалізації земельно-правових норм, наприклад, порядок приватизації державних земель, вилучення земельних ділянок для державних і громадських потреб, надання земель [197; с. 17]. Отже, щодо правового регулювання земельних ділянок лісогосподарського призначення, то земельне право охоплює суспільні відносини щодо порядку набуття цих ділянок у комунальну чи приватну власність, або встановлення права постійного користування. Водночас майнові відносини, що складаються з приводу володіння, користування та розпорядження цими земельними ділянками залишається предметом регулювання земельного права. Захист права власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення також відбувається цивільно-правовими засобами. Так, у разі втрати володіння земельною ділянкою буде застосовуватися віндикаційний позов, у разі порушення права власності, не пов'язаного із втратою володіння власник буде пред'являти негаторний позов, при втраті земельної

ділянки суб'єктом права постійного користування буде включатися механізм захисту володіння тощо.

Для земельного права властивий свій метод правового регулювання. Метод земельного права становить собою відповідні характеру суспільних відносин способи та прийоми впливу на поведінку їх учасників, які відповідають характеру і природі землі як природного надбання, життєво необхідного усім громадянам [53; с. 10]. Земельному праву властивий перш за все імперативний метод правового регулювання. Так, на думку авторів підручника за ред. В.І. Семчика, переважна більшість земельних відносин регулюються імперативними нормами права: імперативними приписами (зобов'язаннями) і заборонами. В імперативному порядку, тобто на умовах обов'язкових приписів, притаманних публічному праву, вирішується більшість питань, що регулюються земельно-правовими нормами. Наприклад, віднесення земель до відповідних категорій і переведення їх з однієї категорії до іншої провадиться органами, які приймають рішення про надання цих земель у власність або в користування, а в інших випадках — органами, які затверджують проекти землеустрою і приймають рішення про створення об'єктів природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного та іншого призначення [197; с. 24].

Натомість для цивільного права, як права приватного, властивий диспозитивний метод правового регулювання. Щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення це може виявлятися у можливості суб'єктів речових прав на ці земельні ділянки здійснювати свої права на підставі вільного волевиявлення та юридичної рівності. Тобто, наприклад, власник земельної ділянки лісогосподарського призначення на свій власний розсуд може укласти цивільно-правові угоди щодо цієї ділянки, вирішувати встановлювати чи не встановлювати сервітут на цій ділянці, захищати або не захищати своє право власності на цю ділянку тощо.

Таким чином, оскільки земельні лісові ділянки, ліси та лісова рослинність є природними об'єктами, то речові права на них мають свою специфіку правового

регулювання, яка визначається у спеціальних нормативно-правових актах (перш за все, у ЛК України та ЗК України).

1.2. Земельна ділянка лісогосподарського призначення, ліс та лісова рослинність як об'єкти речових прав

У чинному ЛК України ліс проголошується як об'єкт права власності. Так, Глава 1 ЛК України має назву «Право власності на ліси» і закріплює право державної, комунальної та приватної власності на ліси. Разом з тим, цей кодекс містить такі поняття як: «лісова ділянка», «земельна лісова ділянка», «лісовий фонд», «землі лісогосподарського призначення». Право власності є перш за все цивільним правом, правом на річ. Якщо право власності встановлюється саме до такої категорії як «ліс», то ліси повинні відповідати усім критеріям, які стосуються речей як об'єктів цивільних прав.

Питаннями лісового права займалися такі вчені як Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, П.Ф. Кулинич, В. Непийвода, М.І. Фалєєв, О.П. Чопик, М.В. Шульга та ін. Але питання земельної ділянки, лісу та лісової рослинності як об'єктів речового права досі не розкрито у вітчизняній правовій науці, оскільки основна увага приділялася лісу як об'єкту охорони навколишнього природного середовища та правовому режиму земель лісогосподарського призначення.

Чи насправді ліс є річчю у розумінні цивільного права? Якщо так, то до яких речей відносяться ліси за класифікацією речей, наведеною у Цивільному кодексі України? Яке місце займає лісова рослинність у класифікації об'єктів цивільних прав? Яке правове співвідношення лісу та земельної ділянки, на якій він розташований? Вказані питання потребують відповіді, щоб вважати ліс та лісову рослинність об'єктами цивільного права, зокрема, об'єктами права власності та інших речових прав.

Завданням цього підрозділу є з'ясування правової природи лісу та лісової рослинності та кваліфікація їх з точки зору віднесення до об'єктів речового права,

а також визначення особливостей земельної ділянки лісогосподарського призначення як об'єкту речового права.

За визначенням ЦК України, річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 179).

Отже, проаналізуємо, у якій мірі ліс відповідає визначенню речі.

«Ліс – тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище» (абз. 1 ст. 1 ЛК України).

Тобто ліс є доволі складним поняттям, що визначається як «тип природних комплексів». У ЦК України природні комплекси не названі серед об'єктів цивільних прав. Спробуємо відповісти на питання, чи відповідає ліс цивільно-правовому значенню речі.

Автори науково-практичного коментаря до ЦК України за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої, звертають увагу на таку ознаку речі як «дискретність». Це означає, що річ повинна бути конкретною і матеріально відокремленою від зовнішнього світу [214; с. 43]. Але ліс, як природний комплекс, поєднує в собі систему взаємопов'язаних елементів (рослинність із ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними організмами). Усі ці елементи постійно змінюються у кількісному та якісному складі. Тобто ліс з однією, наприклад, кількістю дерев чи тварин, не є тим самим матеріальним предметом через певний час, коли стає лісом з іншою кількістю дерев чи тварин. Але кількість рослин, тварин і мікроорганізмів постійно і досить швидко змінюється. Дикі тварини можуть вільно переміщуватися у просторі, зовсім необов'язково перебуваючи у межах одного природного комплексу, не кажучи вже про мікроорганізми. Тому досить проблематичним уявляється індивідуалізувати ліс для цілей конкретного цивільного правочину.

Отже, не можна казати, що ліс відповідає ознаці речі – дискретності. Водночас, лісова земельна ділянка, таку ознаку має, оскільки, як вказано у ч. 4 ст. 179 ЛК України, є ділянкою лісовою фонду з визначеними межами.

Іншою важливою ознакою речі як об'єкту цивільних прав є оборотоздатність, тобто можливість вільного відчуження.

Якщо розглядати можливість відчуження лісів, необхідно вказати на те, яким чином відбувається перехід права власності, зокрема, право приватної власності. ЛК України досить однозначно відповідає на це питання: відповідно до ст. 12 об'єктами набуття у власність є замкнені лісові ділянки. Моментом виникнення права приватної власності на ліси вказано момент одержання громадянами України та юридичними особами документів, що посвідчують *право власності на земельну ділянку (курсив – Я.О.)*, та їх державної реєстрації. Право власності на ліси посвідчується державним актом на право власності на землю (ст. 13 ЛК України).

Слід вказати, що норма ЛК України про посвідчення права власності державним актом є застарілою. Так, До 01.01.2013 основним документом, який посвідчував права на землю був державний акт на право власності на земельну ділянку. З 01.01.2013 нова редакція Закону України «Про державну реєстрацію речових прав не рухоме майно та їх обтяжень» передбачає, що право власності, серед іншого, на земельні ділянки посвідчує свідоцтво про право власності на нерухоме майно. Також з 01.01.2013 набув чинності Закон України «Про державний земельний кадастр», відповідно до якого видання державних актів на право власності на земельну ділянку припиняється. Натомість документом, що посвідчує право власності, стало свідоцтво на право власності. У разі потреби, підтвердити своє право власності на земельну ділянку можна буде й витягом: з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно або Державного земельного кадастру. Державні акти, видані до 1 січня 2013 року, залишаються чинними й надалі посвідчуватимуть права на земельні ділянки.

Тому частина 3 ст. 13 ЛК України повинна бути приведена у відповідність до чинних нормативно-правових актів, що регулюють державну реєстрацію права власності на земельні ділянки.

Отже, набуття права власності на ліси відбувається саме шляхом набуття права власності на замкнену лісову земельну ділянку. Автори науково-практичного коментаря до ЛК України за ред. проф. Г.І. Балюк тлумачать «замкнутість» як розташування земельної лісової ділянки в оточенні земель з іншими видами угідь [110; с. 36]. Замкнутість і визначеність меж надають земельній лісовій ділянці ознаку дискретності.

Тому відповідь на питання, що є насправді об'єктом цивільного обороту, є цілком однозначною – земельна лісова ділянка.

За словами відомого правознавця у сфері лісового права початку ХХ ст. М.І. Фалєєва, ліс являє собою природний продукт землі. Зв'язок між лісом та землею є цілком очевидним: ліс займає певну площу землі, і володіння лісом завжди необхідно передбачає володіння й тією земельною ділянкою, на якій ліс росте. З цього природного відношення лісу та землі бере свій початок основна проблема лісового цивільного права: ліс треба розглядати в його речовому відношенні до землі [205; с. 1].

Отже, річчю є саме земельна лісова ділянка. Спробуємо визначити, якою річчю є земельна лісова ділянка відповідно до класифікації речей за ЦК України.

Відповідно до ч. 1. ст. 181 ЦК України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Тому за визначенням земельна ділянка є нерухомою річчю.

Що ж характеризує як річ саме лісову ділянку?

Як вказано у абз. 5 ст. 1 ЛК України, лісові ділянки можуть бути вкриті лісовою рослинністю, а також постійно або тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (внаслідок неоднорідності лісових природних комплексів, лісгосподарської діяльності або стихійного лиха тощо). До не вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок належать лісові ділянки, зайняті незімкнутими

лісовими культурами, лісовими розсадниками і плантаціями, а також лісовими шляхами та просіками, лісовими протипожежними розривами, лісовими осушувальними канавами і дренажними системами.

Отже, ЛК України поділяє лісові ділянки на ті, що вкриті лісовою рослинністю, і ті, що постійно чи тимчасово нею не вкриті, але так чи інакше пов'язані з лісами.

Вважаємо, що для встановлення юридичної природи лісової рослинності як об'єкту цивільних прав необхідно визначити співвідношення лісової рослинності із земельною ділянкою, на якій вона росте.

Відповідно до ч. 2 ст. 179 ЗК України право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб. Аналогічне формулювання міститься у ч. 3 ст. 373 ЦК України: «Право власності на земельну ділянку поширюється на поверхневий (грунтовий) шар у межах цієї ділянки, на водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що є над і під поверхнею ділянки, висотою та глибиною, які необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд».

З формулювання вказаної статті випливає, що ліс не є самостійним об'єктом права власності, що явно не узгоджується за деякими наведеними вище положеннями ЛК України. Об'єктом права власності є саме земельна ділянка. Якщо на земельній ділянці знаходиться лісова рослинність, то право власності поширюється автоматично й на останню. Це цілком відповідає класичному правилу, сформульованому римськими юристами: «*Superficies solo cedit*» - те, що на поверхні слідує (юридичній долі) землі.

Ці положення ЦК та ЗК України знайшли своє відображення також і в підзаконних нормативних актах. Так, пунктом 2 Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 за N 1442, визначено, що земельне поліпшення – результати будь-яких заходів, що призводять до зміни якісних характеристик

земельної ділянки та її вартості. До земельних поліпшень належать матеріальні об'єкти, розташовані у межах земельної ділянки, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни призначення, а також результати господарської діяльності або проведення певного виду робіт (зміна рельєфу, поліпшення ґрунтів, розміщення посівів, багаторічних насаджень, інженерної інфраструктури тощо).

Хоча законодавством України не визначено поняття «багаторічні насадження», однак, в Методичних рекомендаціях стосовно визначення нерухомого майна, що знаходиться на земельних ділянках, право власності на які підлягає державній реєстрації, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 14.04.2009 за № 660/5, Міністерство юстиції України, на підставі положень ЗК України та ЦК України, визначило, що право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на багаторічні насадження, які на ній знаходяться.

Отже, багаторічні насадження та земельна ділянка є одним природним об'єктом. Реєстрація речових прав на земельну ділянку, яка вкрита лісовою рослинністю, поширюється й на лісову рослинність. Окремої реєстрації права на лісову рослинність чинним законодавством не передбачено.

Точка зору про віднесення лісу до нерухомих речей вже давно утвердилася у науковій літературі і не викликає заперечень. Так, М.І. Фалєєв ще на початку ХХ ст. вказував: «Якщо ліс фізично пов'язаний із землею і притому настільки нерозривно, що відділення лісу від ґрунту перетворює його в новий продукт – в масу деревини, то є підстава ліс, який стоїть на корінні, віднести до нерухомого майна» [205; с. 3].

Коректніше б було, на наш погляд, вжити у цих формулюваннях поняття не «ліси», а «лісову рослинність», бо відповідно до чинного законодавства України земельна ділянка входить до складу лісу, а лісова рослинність – до складу земельної ділянки. У цьому відношенні можна цілком погодитись із О.П. Чопик, яка вказує, що ліс, як природний об'єкт, тип природних комплексів, екосистема, обов'язково охоплює і землю, на якій він проростає. Також вона стверджує, що ліс як природний ресурс не визнається окремим майновим об'єктом, він

самостійно не перебуває у цивільному обороті, право власності на нього не посвідчується окремим документом [219; с. 9]

Щодо юридичної природи рослинності, що вкриває земельну ділянку, існують різні підходи у науковій літературі. Увагу науковців, перш за все зосереджено на правовому режимі багаторічних насаджень. Але ці наукові думки можна застосовувати і до лісової рослинності, оскільки їх відмінність лише у тому, що до багаторічних насаджень відносяться лише штучні багаторічні насадження, а лісова рослинність може бути як штучною так і природною [196; с. 295].

Я.О. Самсонова на основі аналізу законодавства різних країн виділяє такі концепції співвідношення об'єктів матеріального світу із землею: самостійності усіх об'єктів, складових частин головної речі (землі), головної речі та її приналежності і концепцію складної речі.

Прибічником визнання лісу як приналежності земельної ділянки був М.І. Фалєєв. На підставі аналізу чинного на його час законодавства він зробив наступний висновок: «Сучасний господарський ліс надає головний прибуток від деревини, що виробляється; але ліс надає багато інших цінностей, які існують і виникають лише за умови існування лісу як приналежності: плоди, ґрунтова підстилка, гриби, ягоди, трава, складові частини ґрунту тощо. І все, що породжується на поверхні ґрунту, і все, що знаходиться у надрах землі, - тобто все, що входить у поняття лісу і що може слугувати об'єктом людського володіння, повинно бути віднесено, на підставі чинного законодавства до категорії приналежного майна» [205; с. 5].

Вчений визначає статус лісу як приналежності земельної ділянки часом, поки ліс стоїть на корінні. Як тільки відбувається відділення лісу від поверхні землі, ліс стає фізично самостійним майном, здатним до самостійного цивільного обороту, і припиняє поділяти долю земельної ділянки, на якій він росте. З моменту фактичного відокремлення від ґрунту ліс стає майном рухомим і підлягає у всьому дії юридичних норм, встановлених для рухомого майна [205; с. 6].

М.І. Фалєєв звертає увагу, що лише фактичне відокремлення лісу перетворює його у самостійне майно. Отже, якщо ліс щойно продано для зрубів, він продовжує залишатися приналежністю землі; покупець не має речового права на ліс, а може лише вимагати від продавця допуску його до рубки. Якщо земельна ділянка у цей період переходить до третьої особи, то для неї ліс залишається приналежністю ділянки, і до цієї ж третьої особи переходить і обов'язок надати ліс на зруб; але сам ліс, який стоїть на корінні, зберігає значення приналежності мастки і поділяє долю землі [205; с. 6].

При продажу чи заставі землі, ліс, який стоїть на корінні, слідує за нерухомістю. Відокремлену від землі частину ліс складає з моменту перетворення його в майно рухоме, тобто після зрубів.

Серед сучасних дослідників В.В. Холод вважає багаторічні насадження приналежністю земельної ділянки як головної речі, вказуючи при цьому, що багаторічні насадження та земельна ділянка, на якій вони розташовані, є цілим єдиним об'єктом [208; с. 184].

На думку В.В. Холода, земельна ділянка, так само як і багаторічні насадження, як об'єкт цивільного обігу об'єктивно не існує, і з'являється тільки як результат діяльності людей, унаслідок встановлення меж земельної ділянки та висадження на ній багаторічних насаджень. До цієї діяльності земельна ділянка існує тільки як частина земної поверхні, а багаторічні насадження як саджанці, які не можуть існувати об'єктом цивільного обігу як нерухомість. Права на багаторічні насадження є похідними від прав на земельну ділянку і сліднують за нею [208; с. 184].

Можна цілком погодитись із В.В. Холодом щодо неможливості самостійності багаторічних насаджень як об'єктів цивільного обігу. Безперечно насадження не можна визнати самостійним об'єктом нерухомості, щодо якого можуть вчинятись цивільно-правові правочини.

Концепція віднесення рослинності як приналежності земельної ділянки закріплена, наприклад, у ЦК Австрії. Так, відповідно до § 295 ABGB трава, дерева, плоди і всі споживні речі, які земля приносить на своїй поверхні,

залишаються нерухомим майном так довго, доки вони є невідокремленими від землі [21; с. 56].

Втім, розуміння земельної ділянки і рослинності, що на ній розташована, як головної речі і приналежності можна вважати правильним лише з тієї точки зору, що воно відповідає правилу: приналежність слідує за головною річчю. Однак, за визначенням приналежності, що надано ЦК України: «річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю» (ч. 1 ст. 186 ЦК України), - лісова рослинність не може бути визнана приналежністю земельної ділянки. Між лісовою рослинністю і земельною ділянкою немає господарського зв'язку. Якщо ж брати до уваги функціональний критерій, то треба скоріше визнати головною річчю рослинність, а не земельну ділянку, бо земельна ділянка існує для лісової рослинності, а не навпаки. Наприклад, у формулюванні «земельна ділянка лісогосподарського призначення» акцент зроблено саме на призначенні земельної ділянки. Тому вважаємо, що не вірно буде вважати земельну ділянку головною річчю, а лісову рослинність, розташовану на ній, - приналежністю.

Крім того, згадане правило, за яким приналежність слідує за головною річчю, сформульоване у ч. 2 ст. 186 ЦК України, є диспозитивним. Тобто інше може бути встановлене договором чи законом (головна річ може бути передана без приналежності). Насправді, дуже сумнівна ймовірність договору, за яким буде передбачено перехід права власності лише на земельну ділянку, окремо від рослинності, яка її вкриває.

Більш правильним видається підхід, за яким рослинність, розташована на земельній ділянці, буде вважатися її складовою частиною. У ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» до нерухомого майна віднесено земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення. За цим визначенням, лісова рослинність є нерухомим майном. Але, за визначенням нерухомих речей, поданому у ч. 1 ст. 181 ЦК України, рослинність не можна чітко визнати складовою частиною земельної ділянки.

Втім, така концепція б законодавця вважалася б логічною з огляду на визначення складової частини речі, що міститься у ЦК України.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 187 ЦК України, складовою частиною речі є все те, що не може бути відокремлене від речі без її пошкодження або істотного знецінення. Під це визначення цілком підпадає лісова рослинність, хоча українське законодавство прямо не називає рослинність чи багаторічні насадження складовими частинами земельної ділянки. Так, стаття 79 ЗКУ «Земельна ділянка як об'єкт права власності» проголошує: «Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб».

На думку Я.О. Самсонової, багаторічні рослини, які знаходяться на земельній ділянці, створюють з нею єдине органічне ціле. Відокремлення їх від ділянки слід розглядати як зміну якісних природних характеристик ділянки [196; с. 295]. Якщо це твердження не завжди можна застосовувати до всіх видів рослинності (наприклад, кущі винограду зовсім не обов'язково призведуть до знецінення земельної ділянки), то щодо лісової рослинності можна бути цілком впевненим, що її відокремлення від земельної ділянки змінює її природні якості.

Саме тому до земельної ділянки, вкритої лісовою рослинністю, цілком логічно застосовувати правило: «При переході права на річ її складові частини не підлягають відокремленню» (ч. 2 ст. 187 ЦК України).

У вказаному питанні Я.О. Самсонова пропонує звернутися до досвіду цивільного права Німеччини, яке чітко відносить до приналежностей рухомі речі, які слугують господарському призначенню головної речі і у зв'язку з цим знаходяться у просторових відносинах із головною річчю (§ 97 Німецького цивільного уложення, далі – BGB). До приналежностей у BGB віднесено машини, устаткування, скот, засоби виробництва, інвентар та добрива (§ 98 BGB) [196; с. 295].

У § 94 BGB міститься поняття «істотної складової частини земельної ділянки», до якої відносяться будівля, споруди, та продукти земельної ділянки,

доки вони пов'язані із землею. Насіння стає складовою частиною з моменту посіву, рослина – з моменту посадки. Істотні складові частини не можуть бути предметом окремих прав без будь-яких винятків (§ 93 BGB) [28; с. 17].

Цивільний кодекс Чехії також визначає складовою частиною земельної ділянки рослинність, що на ній росте (§ 507).

Відповідно до ст. 8 Закону Естонії про речове право нерухомою річчю визнається земельна ділянка разом з її істотними частинами. При цьому згідно із ст. 16 вказаного Закону істотними частинами земельної ділянки визнаються речі, що знаходяться на ній у невід'ємному зв'язку, такі як будівлі, ліс, що росте, інші рослини та неприбрані плоди, а також пов'язані із земельною ділянкою і приналежні кожному наступному власнику нерухомої речі речові права.

Шляхом визнання лісу, багаторічних насаджень та відокремлених водних об'єктів пішло й цивільне законодавство РФ. Хоча у первісній редакції ст. 130 ЦК РФ 1994 р. самотійними об'єктами нерухомості визнавалися такі природні об'єкти як ліси, багаторічні насадження та відокремлені водні об'єкти, але згодом, законодавець, усвідомивши нелогічність регулювання, згідно з яким водний об'єкт або ліс можуть бути об'єктами самотійного права без залучення до обороту земельної ділянки, на якій вони розташовані, закріпивши щодо них східне з німецьким правом правило, відповідно до якого головна річ – земля, а ліс, багаторічні насадження, відокремлені водні об'єкти – складові частини, які «розщеплюються» у земельній ділянці і завжди сліднують у його складі.

Через визнання багаторічних насаджень складовою частиною земельної ділянки пішла й вітчизняна судова практика. Цю тезу проілюструємо такою судовою справою.

У березні 2014 року ОСОБА_1 звернулась до суду із позовом про визнання договору купівлі-продажу недійсним, посилаючись на те, що на підставі державного акта на право власності на земельну ділянку від 10 червня 2009 року їй належить земельна ділянка площею S га, що розташована на території Пеньківської сільської ради Шаргородського району Вінницької області. 17 березня 2011 року між сільськогосподарським відритим акціонерним

товариством “Сад Поділля” (далі – СГ ВАТ “Сад Поділля”), правонаступником якого є публічне акціонерне товариство “Сад Поділля” (далі – ПАТ “Сад Поділля”), та ОСОБА_2, яка представляла її інтереси, укладено договір купівлі-продажу багаторічних насаджень – яблунь у кількості 476 штук, за яким ПАТ “Сад Поділля” продало, а вона придбала дерева яблунь, які знаходяться на належній їй на праві власності земельній ділянці. У грудні 2011 року вона сплатила попередню оплату за договором в розмірі 7 854 грн.

Зазначаючи, що право власності на земельну ділянку поширюється й на розташовані на ній багаторічні насадження, з моменту отримання нею державного акта на право власності на земельну ділянку вона стала власником цих багаторічних насаджень – яблунь, які знаходяться на указаній земельній ділянці, а тому спірний договір не відповідає вимогам частини другої статті 79 Земельного кодексу України, частини третьої статті 373 Цивільного кодексу України, ОСОБА_1 просила визнати договір купівлі-продажу яблунь недійсним та стягнути з відповідача на її користь сплачені за цим договором кошти.

Позов було задоволено рішенням суду першої інстанції: постановлено визнати недійсним договір купівлі-продажу багаторічних насаджень – яблунь в кількості 476 штук, укладений 17 березня 2011 року між СГ ВАТ “Сад Поділля” і ОСОБА_1; стягнути із ПАТ “Сад Поділля” на користь ОСОБА_1 7 854 грн., що сплачені за договором купівлі-продажу.

Апеляційним судом це рішення було скасоване. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ було відмовлено у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою ОСОБА_1 на рішення суду апеляційної інстанції. Цю ухвалу позивачка оскаржила у Верховному суді України.

Верховний суд України на засіданні Судової колегії по цивільним справам Постановою від 25.02.2015 р. по справі № 6-14цс15 також задовольнив позов, підтвердивши висновок суду першої інстанції, що багаторічні насадження не можуть розглядатися, як окремий об’єкт права власності без земельної ділянки, на якій вони знаходяться, оскільки є складовою частиною земельної ділянки.

У Постанові також вказано, що перебування багаторічних насаджень на балансі підприємства не може вважатись підтвердженням права власності на ці насадження, оскільки баланс підприємства (організації) є формою бухгалтерського обліку, визначення складу і вартості майна і не свідчить про знаходження майна у власності (володінні) підприємства (організації) [150].

Отже, позивачка, у власності якої перебувала земельна ділянка, не могла бути покупцем багаторічних насаджень – яблунь, які знаходились на цій земельній ділянці, оскільки перебуваючи власником речі, була «автоматично» власником складових частин речі.

Цілком зрозуміло, що якби судовий спір стосувався продажу лісової рослинності, розташованої на земельній ділянці, що належала б покупцю, рішення суду було б аналогічним. З точки зору речового права правова кваліфікація лісової рослинності як складової частини земельної ділянки нічим не відрізняється від багаторічних насаджень.

На підставі проведеного аналізу, можна зробити такі висновки. Ліс не є об'єктом речового права, оскільки не може бути визнаним річчю. Об'єктом цивільних прав є саме земельна лісова ділянка. За своєю сутністю земельна лісова ділянка є складною річчю. Лісова рослинність є складовою частиною земельної лісової ділянки і тому не може бути окремим об'єктом цивільно-правових правочинів. Перехід права власності на земельну лісову ділянку, вкриту лісовою рослинністю, означає одночасно перехід права на лісову рослинність як складову частину земельної ділянки.

Визначимо особливості земельної ділянки лісгосподарського призначення як об'єкту речових прав.

Чинне законодавство оперує суміжними поняттями: «земля» і «земельна ділянка». При цьому іноді ці поняття ототожнюються. Так, навіть назва ст. 373 ЦК України містить одночасно два цих поняття («Земля (земельна ділянка) як об'єкт права власності»). Це ж відображено і в назві глави 27 ЦК України – «Право власності на землю (земельну ділянку)».

ЛК України також оперує двома цими поняттями. Хоча речові права в цьому кодексі визначені саме до земель лісогосподарського призначення.

Вважаємо, що з точки зору цивільного права коректніше було б вживати термін «земельна ділянка», оскільки оборотоздатною є саме частина земної поверхні, яка має чітко визначені межі, а тому є індивідуалізованою. Речові права можуть виникати саме щодо індивідуально визначених речей, а тому право власності, сервітут, право користування може встановлюватись не на землі, а на земельні ділянки.

Саме по собі поняття «земля» є поняттям географічним, екологічним, а тому вживається, як правило, у природоохоронному законодавстві. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону земель» землею є поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею.

Земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами (ч. 1 ст. 79 ЗК України).

З цих визначень землі та земельної ділянки можна зробити висновок, що вони співвідносяться як ціле та частина.

Можна цілком погодитись із авторами науково-практичного коментаря до ЦК України під ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої, що земельна ділянка – це певна частина земної поверхні, яка може бути індивідуалізована в установленому порядку та є нерухомою річчю. Земельну ділянку характеризують такі ознаки, як індивідуальна визначеність на місцевості, кадастровий номер, розміри, конфігурація, якість ґрунтового покриву, цільове призначення, що може використовуватися особами на передбачених законом правових титулах для задоволення різних потреб та інтересів. Разом з тим не може вважатися річчю земля як частина довкілля. Ця частина навколишнього природного середовища, не будучи індивідуалізованою, не може виступати об'єктом цивільних прав та обов'язків [215; с. 375].

Отже, в ЛК України варто було б застосовувати термін «земельні ділянки лісогосподарського призначення» замість «землі лісогосподарського призначення», оскільки речові права можуть виникати і здійснюватись саме щодо земельних ділянок, а не щодо земель.

Згідно ст. 125 ЗК України право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав. Варто зазначити, що це положення повинно відноситись до всіх речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення, зокрема, також до сервітутів, оскільки лісові сервітути передбачені ст.23 ЛК України.

Автори науково-практичного коментаря до ЦК України під ред. проф. І.В. Спаси́бо-Фатеєвої звертають увагу на те, що власник земельної ділянки не має забезпеченої законом можливості на свій розсуд володіти, користуватися та розпоряджатися водними об'єктами та лісами, розташованими в межах належної йому земельної ділянки. Водні об'єкти та ліси є окремими, відносно самостійними природними ресурсами. Вони характеризуються відмінним від землі правовим режимом. Для використання цих природних ресурсів водне та лісове законодавство вимагає отримувати спеціальні дозволи незалежно від наявності в особи відповідних прав на земельну ділянку [215; с. 381].

З таким висновком можна не погодитись з огляду на те, що ліс не може використовуватися самостійно, без використання земельної ділянки, на якій він розташований, як і сама земельна ділянка не може використовуватися окремо від лісу. Якщо це було б так, то можлива б була ситуація, коли є два користувача одночасно: один користується земельною ділянкою, у той час, коли другий – користується лише лісом. Але це виглядає абсурдним навіть з практичної точки зору. Можна уявити, наприклад, що одна особа володіє захисним лісом, а інша розташованою поряд земельною ділянкою сільськогосподарського призначення, і, відповідно, ця особа отримує користь для свого сільського господарства від захисного лісу, що їй не належить. Однак, по-перше, в цьому випадку мова йде про дві земельні ділянки – про ту, на якій розташований ліс,

і сільськогосподарську. По-друге, не можна казати, що володілець сільськогосподарської ділянки є саме користувачем лісу окремо від земельної ділянки. Він не користується лісом, а отримує побічний корисний ефект. Так само не можна казати про користування, коли, наприклад, ми отримуємо тінь від сусідньої будівлі.

Вже було проаналізовано, що лісова рослинність виступає складовою частиною земельної ділянки. Коли мова йде про окреме від земельної ділянки користування, то мається на увазі користування лісовими ресурсами. Ліс та земельна ділянка є настільки пов'язаними між собою об'єктами, що це проявляється майже у всьому: у переході прав на них, у користуванні, у суб'єктному складі правоволодільців на ліс і на земельну ділянку тощо. При цьому земельна ділянка відіграє провідну роль у здійсненні прав на ліс.

П.Ф. Кулинич вказує, що з прийняттям ЦК України земля не тільки отримала правовий режим нерухомого майна, а й стала розглядатися як ключовий елемент загального поняття нерухомості та як критерій віднесення тієї чи іншої речі до об'єктів нерухомого майна: такими є лише ті з речей, які не тільки розташовані на землі (ділянці), а й настільки тісно пов'язані з нею, що не можуть бути переміщені без їх знецінення та зміни їх призначення. На думку вченого, це означає, що у законодавстві України реалізована землецентрична правова концепція поняття нерухомості (нерухомого майна), відповідно до якої нерухомістю може бути сама земля (земельна ділянка) та все, що нерозривно зв'язане з нею [96; с. 30].

Земельні ділянки лісогосподарського призначення характеризуються тим, що ці об'єкти мають спеціальну мету їх використання – ведення лісового господарства. Так, за визначенням, що наведено у ч. 1 ст. 55 ЗК України, до земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства.

Лісові землі призначені для вирощування лісів, їх раціонального та ефективного використання і відтворення. У цих же цілях використовуються

ділянки лісогосподарського призначення, не вкриті лісовою рослинністю (зруби, згарища тощо). Вони призначені для відтворення лісів, а тому належать до лісових земель. Нелісові землі не тільки не зайняті лісами, а й не призначені для їх вирощування. Цільове призначення таких земель полягає в обслуговуванні потреб лісового господарства (прокладання просік, шляхів тощо).

Відповідно до ч. 2 ст. 55 ЗК України до земель лісогосподарського призначення не належать землі, зайняті:

а) зеленими насадженнями у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів;

в) окремими деревами і групами дерев, чагарниками на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Наявність чи відсутність лісової рослинності на земельній ділянці не є визначаючим фактором віднесення тієї чи іншої ділянки до земель лісогосподарського призначення: землі лісогосподарського призначення складаються з лісових та нелісових земель (ч. 1 ст. 5 ЛК України). Є також лісові землі, що підлягають залісенню (зруби, згарища, рідколісся, пустирі), зайняті лісовими шляхами, просіками, протипожежними розривами тощо.

До нелісових відносяться землі, зайняті спорудами, пов'язаними з веденням лісового господарства, трасами, лініями електропередачі, продуктопроводами і підземними комунікаціями; сільськогосподарськими угіддями (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища, надані для потреб лісового господарства), болотами і водоймами у межах земельних ділянок, виділених для зазначених потреб.

Лісові землі призначені для вирощування лісів, їх раціонального та ефективного використання і відтворення. У цих же цілях використовуються ділянки лісогосподарського призначення, не вкриті лісовою рослинністю (зруби, згарища тощо). Вони призначені для відтворення лісів, а тому належать до лісових земель. Нелісові землі не тільки не зайняті лісами, а й не призначені для їх вирощування. Цільове призначення таких земель полягає в обслуговуванні потреб лісового господарства (прокладання просік, шляхів тощо) [75].

Слова «для лісогосподарського призначення» вказують на цільове призначення земельної ділянки. Цільове призначення – це встановлений законодавством порядок, умови та межі використання земель для конкретних цілей згідно з категоріями земель, що характеризуються особливим правовим режимом [215; с. 383]. Перелік категорій земель визначено у ст. 19 ЗК України. Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади та місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Зміна цільового призначення земельної ділянки може бути підставою для компенсації втрат лісогосподарського виробництва.

Це, зокрема, може бути проілюстровано на прикладі однієї судової справи за позовом прокурора Перевальського району Луганської області в інтересах держави в особі Перевальської районної ради, м. Перевальськ Луганської області до фізичної особи підприємця ОСОБА_1, м. Алчевськ Луганської області про стягнення 3154 грн. 24 коп.

Прокурором було заявлено вимогу про стягнення з відповідача на користь позивача втрат лісогосподарського виробництва у сумі 3154 грн. 24 коп., що виникли внаслідок відведення відповідачу в користування земельної ділянки та зміни її цільового призначення.

Відповідач заперечував проти позову з тих підстав, що земельна ділянка не відносилась до лісових. На ній знаходяться зелені насадження, але ділянка відносилась до земель громадської забудови, тому її цільове призначення фактично не змінилось.

Суд встановив, що відповідач звернувся до Перевальської міської ради з клопотанням про надання у користування земельної ділянки для будівництва кафе.

Рішенням Перевальської міської ради від 19.07.07 № 21/16 відповідачу наданий дозвіл на складання проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки площею 0,1826 га землі житлової і громадської забудови, під зеленими насадженнями не цінних порід, для будівництва кафе, за адресою: АДРЕСА_1.

Рішенням Перевальської міської ради від 25.08.09 № 48/6 затверджений проект відведення земельної ділянки та вирішено надати її в оренду відповідачу; змінено її цільове призначення з категорії «землі житлової та громадської забудови-інші лісові землі» на «землі комерційного використання».

Цим же рішенням відповідача зобов'язано у двомісячний термін відшкодувати втрати лісогосподарського виробництва, пов'язані з відведенням земельної ділянки, у розмірі 21028 грн. 33 коп. згідно Акту визначення втрат лісогосподарського виробництва, пов'язаних із вилученням і наданням земельних ділянок для цілей, не пов'язаних з веденням лісового господарства від 20.06.09.

Відповідач кошти не сплатив. Суд задовольнив позовні вимоги з таких підстав. Відповідно до ст. 207 ЗК України втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва включають втрати сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, а також втрати, завдані обмеженням у землекористуванні та погіршенням якості земель.

Відшкодуванню підлягають втрати сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, перелогів, сінокосів, пасовищ), лісових земель та чагарників як основного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві внаслідок вилучення (викупу) їх для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом.

Стаття 209 ЗК України визначає, що втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, зумовлені вилученням сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, підлягають відшкодуванню і зараховуються на спеціальні рахунки відповідних місцевих рад.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1279 нормативи втрат лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню по Луганській області складають 118,6 тис. грн. за 1 га земель лісів першої групи. Відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, спричинених вилученням сільськогосподарських і лісових угідь для цілей, не пов'язаних із веденням сільського і лісового господарства, провадиться юридичними і фізичними

особами в двомісячний термін після затвердження в установленому порядку проекту відведення їм земельних ділянок, а у випадках поетапного освоєння відведених угідь для добування корисних копалин відкритим способом - у міру їх фактичного надання.

Надана відповідачу ділянка, вкрита деревною рослинністю, площею більше ніж 0,1000 гектара, розташована в межах населеного пункту м. Перевальськ і не відносилась до земель сільськогосподарського призначення. Згідно даних державного земельного кадастру вона враховується за категорією земель як землі житлової та громадської забудови. Це не суперечить аб. 3 ст. 1 ЛК України яким встановлено, що до лісового фонду України відносяться всі ліси на території України незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них.

Отже, земельна ділянка, надана відповідачу, відносилась до лісового фонду України.

Відповідно до Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 16.05.2007 №733 дана земельна ділянка за категорією відносилася до захисних лісів (байрачні ліси).

Отже, завдяки особливій цінності лісових земельних ділянок законодавець передбачає компенсацію втрат лісогосподарського виробництва у разі зміни цільового призначення [27].

Таким чином, в цьому підрозділі була визначена правова природа лісу та лісової рослинності та надано їхню кваліфікацію з точки зору віднесення до об'єктів речового права, а також вказано на особливості земельної ділянки лісогосподарського призначення як об'єкту речового права.

1.3. Поняття агролісової рослинності як виду лісової рослинності та її правовий статус за чинним законодавством України

Для правильного з'ясування правового стану агролісової рослинності в Україні, перш за все, необхідно чітко визначити, що слід мати на увазі під вказаним терміном «агролісова рослинність».

Чинне законодавство України не дає поняття «агролісової рослинності», більш того, і законодавство попередніх років не оперувало вказаним терміном. Таким чином, ми не маємо можливості просто дати посилання на певний нормативний акт, який розкриває зміст поняття «агролісова рослинність». Такі випадки в контексті українського законодавства достатньо поширені, коли певне явище має місце, його розуміння існує як в теорії, так і в чинному законодавстві, проте чіткого визначення даному поняттю не наведено. Тому для виведення визначення поняття «агролісова рослинність» необхідно виходити із встановлення суті вказаного явища, базуючись на наступних логічних рекомендаціях: «джерелом поняття є матеріальний світ» та «поняття нерозривно пов'язано з матеріальною мовною оболонкою; реальність виникає на базі слів і не може існувати поза словами; слово є носієм поняття» [78; с. 457].

Поняття «агролісова рослинність» з'являється у використанні в контексті агролісомеліорації – системи лісівницьких заходів з покращення кліматичних та ґрунтових умов з метою отримання високих урожаїв сільськогосподарських культур [4; с. 3]. Необхідно відмітити, що питанням меліорації взагалі, а лісомеліорації зокрема, протягом усього історичного періоду приділялась значна увага, і пов'язано це з суттєвою роллю сільськогосподарського виробництва в нашій державі. Хоча саме лісомеліорація стосується не тільки сільського господарства. Під лісомеліорацією мають на увазі сукупність заходів із створення та використання різного роду захисних лісонасаджень: полезахисних та водоохоронних смуг, протиерозійних насаджень на крутих схилах, у верхів'ях ярів та балок, насаджень по берегах річок тощо [154; с. 57]. З вищевикладеного

можна зробити висновок про те, що агролісомеліорація є поняттям більш вузьким по відношенню до лісомеліорації в цілому, і різниця між ними полягає у тому, що агролісомеліорація має, так би мовити, вузький функціональний напрямок, а саме: кількісне та якісне протистояння деградації земельних, водних та інших природних ресурсів у процесі сільськогосподарського виробництва [18; с. 3,4].

Слід відзначити достатньо знакову особливість законодавчого регулювання агролісомеліоративної та взагалі меліоративної діяльності в Україні. Особливість ця полягає у відсутності достатнього рівня такого регулювання, а обмеження законодавця виключно декларативними документами у цій сфері: значною кількістю концепцій, загальнодержавних програм тощо, які пізніше не отримують належного законодавчого та матеріально-технічного забезпечення. І це з урахуванням того, що стан земель, особливо земель, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, в Україні тільки погіршується з кожним роком.

Слід зазначити, що поняття «лісовий агроландшафт» визначений навіть на нормативному рівні – згідно ДСТУ 48-74:2007 «Агролісомеліорація. Терміни і визначення», лісоаграрний ландшафт – це агроландшафт, у якому створено систему захисних лісових насаджень [226]. Стаття 1 Закону України «Про охорону земель» також відмічає поняття агроландшафту як ландшафту, основу якого становлять сільськогосподарські угіддя та лісові насадження, зокрема лісосмуги та інші захисні насадження [183]. В Концепції розвитку агролісомеліорації в Україні закріплено, що збереження і охорона орних земель належить до пріоритетів держави і є важливою умовою забезпечення збалансованого розвитку агроландшафтів, підвищення урожайності сільськогосподарських культур [190].

Тож повертаючись до питання встановлення суттєвих ознак агролісової рослинності, можна дійти висновку, що першою такою ознакою є прямий зв'язок агролісової рослинності із сільськогосподарським виробництвом. Ця ознака впливає, крім усього вищевикладеного, із самого терміну «агролісовий», адже «агро» – це частина іншомовного складного слова, що вказує на відношення

даного слова до землеробства, до ґрунту [100; с. 15]. Другою ж суттєвою ознакою, яка характеризує поняття «агролісова рослинність» є те, що її призначенням є захист ґрунтів від водної та вітрової ерозії, а також від посух, опустелювання, суховіїв, холодних та хуртовинних вітрів та інших негативних природних чинників. І як уже було зазначено вище, значення лісів у цьому відношенні не можна недооцінювати. Агролісомеліоративна наука не раз звертала увагу на велике значення лісової рослинності не тільки для збереження цінних властивостей ґрунтів, а й їх покращення, на підтвердження чого можна навести ще одну цитату з досліджень у сфері ґрунтознавства: «Лісові насадження – важлива ланка ґрунтозахисного землеробства. У степовій та лісостеповій зонах вони захищають ґрунт і посіви від вітрової ерозії і суховіїв, сприяють снігозатриманню, поліпшенню мікроклімату, підвищенню культури землеробства, а звідси і збільшенню валового виробництва сільськогосподарської продукції» [220; с. 75]. І як бачимо, вказана властивість агролісової рослинності є достатньо чітко вираженою та особливою.

А виходячи з того, що агролісова рослинність є різновидом рослинності лісової, та враховуючи її особливості, можна визначити, що *агролісовою рослинністю* є лісові ділянки, які виконують функцію захисту ґрунтів від вітряної та водної ерозії з метою протистояння їх деградації, суховіїв, посух, опустелювання, холодних вітрів та інших негативних природних чинників, а як наслідок – покращення результатів сільськогосподарського виробництва. Крім того, оскільки агролісова рослинність є різновидом лісу, то й термін «агролісова рослинність» можна замінити коротшим терміном «агроліс».¹

Отже, агролісової рослинністю або агролісом є такий різновид рослинності лісової, яка має своїм призначенням пряме використання у сільськогосподарських потребах як спосіб захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії, суховіїв, посух, опустелювання, холодних та хуртовинних вітрів та інших негативних природних

¹ Необхідно звернути увагу, що відносно даної групи лісів законодавець також використовує термін «агролісомеліоративні насадження», в обсяг якого входять захисні лісові насадження лінійного типу, відповідно до положень Концепції розвитку агролісомеліорації в Україні

чинників. І тепер, з'ясувавши суттєві ознаки такого явища, як агролісова рослинність, можна переходити до встановлення *основних положень правового статусу* агролісової рослинності за правом України.

Як уже було відмічено вище, під правовим статусом у даному випадку необхідно розуміти юридичне закріплення агролісової рослинності і регулювання відносин, що виникають щодо неї, в суспільстві. Тобто, простіше кажучи, необхідно встановити позицію чинного законодавства щодо регулювання відносин, які стосуються використання агролісової рослинності. Основами ж правового статусу слід вважати найважливіші, керівні положення, закріплені чинним законодавством щодо агролісової рослинності.

Оскільки українське законодавство не містить поняття «агролісова рослинність» або «агроліс», і нами воно було отримано в результаті безпосереднього етимологічного тлумачення даного терміну та аналізу фактичного функціонального призначення такого виду рослинності, то й і подальшу характеристику вказаного явища можна робити виключно виходячи з його суті. Якщо розуміти агролісову рослинність як ліси, які виконують спеціальну функцію захисту ґрунтів від вітряної та водної ерозії, а також інших негативних природних чинників з метою протистояння їх деградації і в подальшому – отримання високих урожаїв сільськогосподарських культур, то чинне екологічне законодавство України під вищенаведеним визначенням фактично розуміє, *захисні ліси*. Зробити вказаний висновок, перш за все, можна з того, що відповідно до ст. 39 ЛК України, за екологічним та соціально-економічним призначенням, ліси України поділяються на певні групи, однією з яких є «захисні ліси», які виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції [98]. Критеріями поділу, окрім екологічного та соціально-економічного призначення, також виступають ті основні функції, які виконує кожна група лісів.

Таким чином, за функціональним призначенням лісів за чинним законодавством України, можна визнати, що саме захисні ліси мають у своєму складі ті групи лісів, які виконують функції захисту ґрунтів від водної та вітрової

ерозії, а також інших негативних природних чинників з метою запобігання деградації ґрунтів, а як результат – покращення результатів сільськогосподарської діяльності. Крім того, пунктом 7 Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок [146] також визначена така категорія лісів, як «захисні ліси».

Агролісова рослинність при наявності всіх своїх особливих характеристик все ж залишається, перш за все, лісом, і тому при характеристиці правового статусу агролісової рослинності першочергово треба виходити з тих ознак, які розкривають зміст основ правового статусу лісу взагалі.

Ліс, відповідно до ст. 1 ЛК України, є типом природних компонентів, у якому поєднуються переважно дерева та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [98].

Усі ліси України є її національним багатством. Вказане положення слід розуміти таким чином, що ліси, на рівні з іншими природними ресурсами, становлять виключну цінність для суспільства; цінність, яка не може стояти на одній щаблі із іншими матеріальними цінностями, що отримуються людиною в процесі виробництва. Саме тому Конституція України та Декларація про державний суверенітет України передбачили виключне право власності українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, в тому числі і на ліси. Така виключність у правовому статусі лісів, як й інших об'єктів природного світу, викликана тим, що такі об'єкти є унікальними через своє природне походження та виконувані функції, що забезпечують життєдіяльність всього суспільства. Такі об'єкти не мають вартості в розумінні витрат людської праці [160].

Теорія екологічного права, аналізуючи унікальність лісів як природних комплексів, зазначає спеціальні функції лісу. Ю.С. Шемшученко вказує, що

екологічними ознаками лісу є виконання ним кліматорегулюючих, середовищезахисних, ґрунтозахисних, водоохоронних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, рекреаційних та інших екологічних функцій [38]. Н.Р. Кобецька також перелічує такі екологічні ознаки лісу, як перебування їх джерелом поліпшення клімату, захисту ґрунту від вітрової і водної ерозії, місцем перебування звірів і птахів, використання в рекреаційних, естетичних та культурно-оздоровчих цілях [71; с. 207]. На аналогічні ознаки лісу як екологічної категорії звертається увага й авторським колективом підручника із екологічного права України за редакцією А.П. Гетьмана та М.В. Шульги [40; с. 228].

Наступною суттєвою характеристикою правового стану лісів, що також впливає із ст. 1 ЛК України, є перебування лісів під охороною держави незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них. Указана характеристика також говорить про виключність лісу як об'єкта правової охорони. Пов'язано це з такими унікальними властивостями лісу, як його здатність очищувати повітря від шкідливих для людини забруднень, поглинати вуглекислий газ і виробляти кисень, зменшувати шум, поглинати пилюку тощо [88; с. 371]. Такі особливі властивості не можуть бути замінені або продубльовані будь-якими іншими природними чи штучно створеними об'єктами. І тому держава з метою захисту своєї екологічної безпеки та елементарних засобів до виживання всього суспільства вимушена визнавати за лісами такий особливий статус, незалежно від того, чи у власності держави перебуває такий ліс, чи у комунальній або у приватній власності.

Така підвищена зацікавленість держави у захисті лісів пов'язана також із пріоритетами національної безпеки. Однією із загроз національній безпеці чинне законодавство визнає нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як не відновлювальних, так і відновлювальних (ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України») [181]. Цей же нормативний акт у ст. 6 визначає серед пріоритетних національних інтересів забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян

і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів. Таким чином, інакше, як визнавати ліси об'єктами підвищеної охорони з боку держави чинне екологічне законодавство не має права, оскільки буде суперечити основам політики у сфері охорони національної безпеки як гарантії збереження та посилення державного суверенітету України та взагалі державності.

Механізмами реалізації особливої охорони лісів з боку держави є закріплення у законодавстві спеціальних вимог до власників лісів, пов'язаних із їх володінням, користуванням та розпорядженням. Так, серед обов'язків суб'єктів права приватної власності на ліси в Україні ст. 14 ЛК України передбачає обов'язок ведення лісового господарства на основі матеріалів лісовпорядкування відповідно до Лісового кодексу; забезпечення охорони, захисту, відтворення і підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей та покращення родючості ґрунтів; ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів способами, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, забезпечують збереження корисних властивостей лісів і створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення; дотримання правил та норм використання лісових ресурсів; ведення первинного обліку лісів, надання в установленому законодавством порядку статистичної звітності та інформації про стан лісів і використання лісових ресурсів тощо (вказаний перелік обов'язків є необмеженим та може бути доповненим у законодавстві).

Що стосується агролісів, то вони як частина всього лісового фонду за своїм правовим статусом наділені характеристиками, названими вище для всіх груп та видів лісів. Однак, їх правовий статус також містить в собі й інші, особливі, характеристики.

Як уже було встановлено вище, поняттю «агролісова рослинність» кореспондує в чинному законодавстві України поняття «захисні ліси», при чому саме та їх частина, яка спрямована на покращення результатів ведення сільськогосподарського виробництва шляхом захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії, а також інших негативних природних чинників. Тому на даному

етапі цього дослідження з'ясуванню підлягатимуть особливі характеристики правового статусу саме захисних лісових насаджень, які використовуються для покращення результатів сільськогосподарського виробництва.

Спеціальний нормативний акт, який би регулював питання використання захисних лісів, на сьогодні в Україні відсутній. Загальне визначення захисних лісів наведено в Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок: захисні ліси – це лісові ділянки, що виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об'єктів від негативного впливу природних та антропогенних факторів (п. 7) [146]. Тут же зазначається, що до даної категорії лісів належать:

1) лісові насадження лінійного типу (полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів);

2) лісові ділянки (смуги лісів), розташовані у смугах відведення каналів, залізниць та автомобільних доріг;

3) лісові ділянки (смуги лісів) у ярах, на легкорозвіюваних пісках, рекультивованих землях, кам'янистих розсипах, малопотужних кам'янистих ґрунтах, у високогірних зонах, на стрімких гірських схилах, у селенебезпечних басейнах та на схилах лавинонебезпечних басейнів (протиерозійні ліси);

4) лісові ділянки (смуги лісів), які прилягають до смуг відведення залізниць і виділяються з категорії експлуатаційних лісів на 500 метрів з кожного боку;

5) лісові ділянки (смуги лісів), що прилягають до смуг відведення автомобільних доріг державного значення і виділяються з категорії експлуатаційних лісів шириною 250 метрів з кожного боку дороги;

6) лісові ділянки (смуги лісів) уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, які виділяються з категорії експлуатаційних лісів;

7) інші лісові ділянки (смуги лісів), які не мають зазначених у пунктах 1-6 ознак віднесення до категорії захисних лісів, розташовані: на схилах балок і річкових долин з крутизною схилів до 25 градусів (байрачні ліси); серед безлісної місцевості та мають площу до 100 гектарів.

Відповідно до положень ст. 8 Закону України «Про меліорацію земель», агролісотехнічна меліорація (тобто агролісомеліорація) земель передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення докорінного поліпшення земель шляхом використання ґрунтозахисних, стокорегулюючих та інших властивостей захисних лісових насаджень. З цією метою формуються такі поліфункціональні лісомеліоративні системи, як:

- *площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження*, що забезпечують захист земель від ерозії, а водних об'єктів від виснаження та замулення шляхом заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших деградованих земель, а також прибережних захисних смуг і водоохоронних зон річок та інших водойм;

- *лінійні (полезахисні) лісонасадження*, що забезпечують захист від вітрової і водної ерозії та поліпшення ґрунтово-кліматичних умов сільськогосподарських угідь шляхом створення полезахисних і стокорегулюючих лісосмуг [178].

Таким чином, із усіх вищеперерахованих груп захисних лісів, виходячи із суті виконуваних функцій, до агролісової рослинності можна віднести ліси першої групи, а саме лісові насадження лінійного типу, частину лісів третьої групи, а саме ті протиерозійні ліси, які використовуються для заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших деградованих земель, а також прибережних захисних смуг і водоохоронних зон річок та інших водойм, ліси шостої групи – лісові ділянки уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, та частина лісів сьомої групи, а саме байрачні ліси.

Вказаний висновок був отриманий в результаті комплексного аналізу положень Закону України «Про меліорацію земель», положень Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок, а також змісту поняття «агроліс», що було розроблено раніше. Іншого шляху до встановлення основних характеристик правового статусу агролісів в Україні не існує, оскільки чинне екологічне законодавство України, визначаючи категорії лісів за їх функціональним призначенням, конкретних показників для розподілу лісів не наводить, що призвели до негативних наслідків у сфері охорони цієї категорії лісів.

Однак слід відзначити, що якщо основним критерієм виділення окремої групи агролісів із категорії «Захисні ліси» є головне призначення таких лісів – покращення умов ведення сільськогосподарського виробництва, то обмеження їх виключно площинними (протиерозійними) захисними лісонасадженнями та лінійними (полезахисними) лісонасадженнями (за Законом України «Про меліорацію земель»), з точки зору агролісомеліоративної науки некоректне. Справа в тому, що позитивний вплив на здійснення сільськогосподарського виробництва, за результатами агролісомеліоративних досліджень, мають й інші види захисних лісових насаджень. Так, на сільськогосподарські угіддя часто позитивний вплив мають також лісові насадження вздовж залізниць та шосейних доріг, навколо населених пунктів, вздовж магістральних зрошувальних каналів, що межують з такими сільськогосподарськими угіддями [18]. Однак, у даному підрозділі розгляду підлягає саме правовий статус агролісів за *чинним* законодавством України. Враховуючи це, тільки групи лісів, які законодавчо визначені як такі, що використовуються з метою покращення ведення сільськогосподарського виробництва, можуть бути враховані нами як агролісова рослинність. У протилежному випадку, буде мати місце розширене тлумачення чинних правових норм, що в свою чергу може призвести до некоректного розуміння агролісової рослинності за чинним законодавством, а відповідно – неправильне встановлення її головних характеристик.

В рамках аналізу складу агролісової рослинності за чинним законодавством України важливо звернути увагу на наступну обставину. Концепція розвитку агролісомеліорації в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2013 року № 725-р, встановлюючи основні засади державної політики по розвитку агролісомеліорації, відносить до агролісомеліоративних насаджень виключно захисні лісові насадження лінійного типу. Даний факт є неприпустимим звуженням обсягу поняття агролісової рослинності не тільки в контексті теорії агролісомеліорації, а навіть щодо положень Закону України «Про меліорацію земель». У зв'язку із цим, вважаємо в

подальшому, використовувати у якості визначення агролісової рослинності більш широке визначення.

Повертаючись до визначення основ правового статусу агролісової рослинності за чинним законодавством України, зазначимо наступне:

– відносини щодо вирощування та охорони агролісів, на сьогодні, не мають спеціального правового регулювання з боку лісового законодавства, хоча фактично така група лісів виділена Законом України «Про меліорацію земель», а саме це: *площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження та лінійні (полезахисні) лісонасадження*; дана характеристика, по суті, є ключовою в розумінні правового статусу агролісів, оскільки саме відсутність належного спеціального правового регулювання відносин, пов'язаних з використанням в Україні агролісової рослинності, і визначає всі наступні характеристики її правового статусу, бо фактично в даному випадку йдеться мова не про спеціальний статус агролісової рослинності, який просто має бути чітко визначений, виходячи із особливих функцій, що повинен виконувати даний вид лісової рослинності, а пристосування загальних норм щодо статусу лісової рослинності до особливостей агролісів; все це в свою чергу призводить до негативних наслідків у використанні та охороні агролісової рослинності, про які мова йшла раніше;

– агроліси є частиною захисного лісового фонду України, відповідно до поділу лісів за їх функціональним призначенням, екологічним та соціально-економічним значенням (за ЛК України, Порядком поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок);

– агроліси повинні використовуватися виключно за своїм цільовим призначенням як водоохоронні та ґрунтозахисні об'єкти;

– агроліси відносяться до чотирьох груп категорії «Захисні ліси»: «Лісові насадження лінійного типу» – код 18, «Протиерозійні ліси» – код 20, «Лісові ділянки уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів» – код 23 та «Байрачні ліси та інші захисні лісові ділянки» – код 25 (за

Інструкцією про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів) [61].

Таким чином, відсутня можливість ведення єдиного обліку саме агролісової рослинності як тієї групи захисних лісів, що мають особливе функціональне призначення по захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії та інших негативних природних чинників з метою покращення сільськогосподарського виробництва (слід зазначити, що проблема недосконалого поділу лісів на категорії за їх функціональним призначенням була відмічена у Концепції реформування та розвитку лісового господарства – одним із шляхів розв’язання проблем лісового господарства був визначений перегляд принципів розподілу лісів за екологічним і господарським значенням залежно від виконуваних ними функцій) [86].

Таким чином, агролісова рослинність як різновид захисних лісів, які використовуються з метою захисту ґрунтів від вітрової та водної ерозії, а також інших негативних природних чинників для покращення результатів ведення сільськогосподарського виробництва, на сьогодні не має достатнього рівня правового регулювання свого статусу, оскільки не визначені ні її ключові ознаки, ні особливості використання. Усе це створює підґрунтя для виникнення інших проблем та неузгодженостей, пов’язаних із агролісовою рослинністю, про які мова піде далі.

У якості проміжного висновку треба відзначити наступне. Агролісова рослинність або агроліс – на сьогодні поняття виключно теоретичне; чинне право України не оперує вказаним терміном (як і законодавство попередніх років). Однак, фактично лісова рослинність, яка наділена ознаками агролісової, визнана законодавством та розглядається як різновид захисної лісової рослинності.

Агролісовою рослинністю (агролісом) є різновид захисної лісової рослинності, яка має своїм функціональним призначенням захист ґрунтів від водної та вітрової ерозії, суховіїв, посух, опустелювання, холодних та хуртовинних вітрів та інших негативних природних чинників з метою покращення результатів ведення сільськогосподарського виробництва. Агроліси – це продукт цілеспрямованої діяльності людини, направленої на вдосконалення

роботи агропромислового комплексу; у теоретичному відношенні, правила розведення та використання агролісів розробляються наукою агролісомеліорацією (або агролісотехнічною меліорацією).

За Законом України «Про меліорацію земель», агролісотехнічна меліорація земель – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення докорінного поліпшення земель шляхом використання ґрунтозахисних, стокорегулюючих та інших властивостей захисних лісових насаджень. З цією метою формуються такі поліфункціональні лісомеліоративні системи:

- площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження, що забезпечують захист земель від ерозії, а водних об'єктів від виснаження та замулення шляхом заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших деградованих земель, а також прибережних захисних смуг і водоохоронних зон річок та інших водойм;

- лінійні (полезахисні) лісонасадження, що забезпечують захист від вітрової і водної ерозій та поліпшення ґрунтово-кліматичних умов сільськогосподарських угідь шляхом створення полезахисних і стокорегулюючих лісосмуг.

Таким чином, за класифікацією лісів (Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок), вказані вище групи належать до захисних лісів, а саме до 1) лінійних полезахисних лісонасаджень, 2) протиерозійних лісів, 3) лісових ділянок уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів та 4) байрачних лісів.

Як бачимо, правовий статус агролісів за чинним законодавством України не визначений, хоча фактично така група лісів існує та широко використовується для задоволення потреб сільськогосподарського виробництва щодо захисту земель від вітрової та водної ерозії, а також інших негативних природних чинників.

Висновки до Розділу I

1. Регулювання суспільних відносин, пов'язаних із земельними ділянками лісогосподарського призначення, відбувається комплексно шляхом встановлення відповідних норм у цивільному, екологічному, земельному та адміністративному галузях законодавства.

2. Речові права на земельні ділянки лісогосподарського призначення регулюються нормами цивільного права особливим цивільно-правовим методом правового регулювання. Оскільки земельні лісові ділянки, ліси та лісова рослинність є природними об'єктами, то речові права на них мають свою специфіку правового регулювання, яка визначається у спеціальних нормативно-правових актах (перш за все, у ЛК України та ЗК України).

3. Ліс як природний комплекс не є об'єктом речового права, оскільки не має таких ознак речі як дискретність та оборотоздатність. Об'єктом цивільних прав є саме земельна лісова ділянка.

4. За своєю правовою природою земельна лісова ділянка є складною річчю. Лісова рослинність є складовою частиною земельної лісової ділянки і тому не може бути окремим об'єктом цивільно-правових правочинів.

5. Перехід права власності на земельну лісову ділянку, вкриту лісовою рослинністю, означає одночасно перехід права на лісову рослинність як складову частину земельної ділянки відповідно до правила «*Superficies solo cedit*» - те, що на поверхні слідує (юридичній долі) землі.

6. Речові права можуть виникати саме щодо індивідуально визначених речей, а тому право власності, лісовий сервітут, право постійного користування може встановлюватись не на землі лісогосподарського призначення, а на замкнені земельні ділянки лісогосподарського призначення як чітко визначені на місцевості об'єкти з певними межами. Тому саме цей термін повинен вживатися у ЛК України.

7. Агролісова рослинність або агроліс – поняття виключно теоретичне; чинне законодавство України не оперує вказаним терміном (як і законодавство попередніх років). Однак, фактично лісова рослинність, яка наділена ознаками

агролісової, визнана законодавством та розглядається як різновид захисної лісової рослинності, що має своїм функціональним призначенням захист ґрунтів від водяної та вітрової ерозії, суховіїв, посух, опустелювання, холодних і хуртовинних вітрів та інших негативних природних чинників з метою покращення результатів ведення сільськогосподарського виробництва.

8. Агроліси – це продукт цілеспрямованої діяльності людини, направленої на вдосконалення роботи агропромислового комплексу; у теоретичному відношенні, правила розведення та використання агролісів розробляються наукою агролісомеліорацією (або агролісотехнічною меліорацією).

РОЗДІЛ 2. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЇХ СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ (НА ПРИКЛАДІ АГРОЛІСОВОЇ РОСЛИННОСТІ)

2.1. Право власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення

Право власності посідає центральне місце серед майнових прав. Від розподілу власності на ті чи інші об'єкти залежить напрям розвитку певного сектору суспільних відносин. Напрямок правового регулювання права власності на природні об'єкти, зокрема, на ліси є вираженням державної політики. Розвиток інших речових прав можна з упевненістю вважати похідним від права власності.

Встановлення розмаїття форм власності на природні ресурси (державної, комунальної і приватної) у національному законодавстві надає поштовх до розвитку речових прав на ці об'єкти. Зокрема, законодавче оформлення приватної власності на землі лісогосподарського призначення, спричиняє посилення впливу приватно-правового регулювання на відносини щодо цієї категорії земель. Введення земель лісогосподарського призначення у цивільний оборот викликає нові питання у цивілістиці, які повинні бути вирішені на науково-практичному рівні.

Власність на ліси вже стала предметом досліджень вітчизняних вчених. Тему права приватної власності на ліси, землі лісового фонду, землі лісогосподарського призначення підіймали у своїх працях Г.І. Балюк, В.М. Завгородня, Б.В. Кіндюк, П.Ф. Кулинич, О.І. Настіна, В.П. Непийвода, В.В. Носік, О.П. Чопик, М.І. Фалєєв, Н.Г. Юрчишин та ін. Про деякі роботи варто згадати окремо.

Так, слід назвати монографічну роботу В. Непийводи, що присвячена правовому регулюванню в галузі лісів [111]. Робота являє собою результат комплексного дослідження розвитку правової політики щодо лісів. Автор докладно дослідив переваги різних форм власності на ліси, історію розвитку

права власності на ліси у країнах світу, навів корисні статистичні дані. Але робота переважно торкається політичних, економічних та суспільних чинників формування інституту власності на ліси. Юридичні аспекти власності на ліси викладені здебільшого оглядово, переважно в історичному аспекті розвитку права власності в Україні.

Фундаментальною є праця Б.В. Кіндюка, що складається з двох монографій, в яких міститься детальний аналіз історії українського лісового законодавства [68, 69]. В роботі простежуються закономірності, тенденції, основні напрями, динаміка становлення й закріплення норм лісового права.

Одна з перших робіт, присвячених правовому регулюванню власності на ліси є підручник М.І. Фалєєва з лісового права [205]. В книзі висвітлено речові права на ліси, що були закріплені в законодавстві Російської імперії на початку ХХ ст. Цю роботу можна вважати однією з перших спроб системного аналізу правових норм щодо регулювання суспільних відносин, пов'язаних з лісом та лісовими ділянками. Центральне місце в роботі займає аналіз інституту права власності на ліси.

Серед останніх робіт треба також згадати дисертацію О.П. Чопик, присвячену правовому режиму земель лісогосподарського призначення, яка у тому числі розбирає й правове регулювання відносин власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення [219].

Однак цивільно-правовий аналіз права власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення на цей час не став предметом окремого дослідження, що можна вважати прогалиною в сучасній правовій науці.

Спираючись на вищеназвані та інші роботи, спробуємо надати цивільно-правову характеристику права власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення.

В. Непийвода так окреслює регулювання власності в законодавстві України: законодавство встановлює форми і зміст права власності на ліси; права і обов'язки власників та їх межі; особливості здійснювання права власності щодо

різних категорій лісів (експлуатаційних, захисних, заповідних тощо); порядок ужитку лісів, які посідають інші суб'єкти тощо [111; с. 137].

ЛК України у статті 7 зазначає, що ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Право власності Українського народу на ліси нероздільно пов'язано із закріпленою у частині першій статті 13 Конституції України засадою, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [79].

Частина 1 ст. 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» також проголошує природні ресурси України власністю Українського народу.

Аналогічне положення міститься у ст. 324 ЦК України.

Отже, ліси разом з іншими природними ресурсами проголошуються власністю Українського народу. Разом з тим ЛК України суб'єктами права власності на ліси називає державу, територіальні громади, громадян та юридичні осіб (ч. 4 ст. 7).

Такі формулювання законодавця потребують пояснень.

Хоча такий особливий різновид права власності передбачено в Основному Законі країни, спеціального законодавчого регулювання права власності Українського народу на природні об'єкти, в тому числі й на ліси, на сьогодні не розроблено.

У теорії права поняття «власність Українського народу» закріплене лише як особливий правовий режим щодо особливо важливих природних об'єктів. Існує точка зору, що право власності Українського народу пов'язане із народним суверенітетом – верховенством народу в державі [14; с. 101]. Справа в тому, що визнання за Українським народом права власності на землю та інші природні ресурси в межах державного кордону виступає, так би мовити, основною гарантією захисту найважливіших цінностей від посягання інших суб'єктів міжнародного права, оскільки саме Український народ є єдиним джерелом влади

в Україні та носієм суверенітету (стаття 5 Конституції України). Однак, законодавчого забезпечення реалізації права власності Українського народу на ліси, як і на інші природні об'єкти, на сьогоднішній момент немає. У цьому напрямку теорія пропонує, наприклад, визначити законодавчо, так звану, *суспільну власність* як втілення права власності Українського народу. Деякі автори (наприклад, О.В. Дзера та інші) у зв'язку із посиланням у Конституції на існування права власності Українського народу вважають за можливе виділяти четверту форму власності – *виключну власність*, [153; с. 229] яка б існувала на рівні з державною, комунальною та приватною власністю. Проте все це залишається лише теоретичними доробками та не має підтримки на законодавчому рівні.

Із положень чинного законодавства можна зробити висновок, що народ України реалізує своє право власності на природні ресурси (у тому числі й на ліси) безпосередньо – шляхом проведення референдумів (стаття 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») [184] або через органи державної влади чи органи місцевого самоврядування (стаття 7 ЛК України). У статті 13 Конституції України закріплено, що громадяни України можуть *користуватися* об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону. Тобто фактично Основний Закон передбачає для носіїв права власності Українського народу тільки одну правомочність власності – право користування; *розпоряджатися* ж об'єктами права власності Українського народу, в тому числі, й лісами, відповідно до ст. 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», має право Верховна Рада України від імені українського народу. Тобто фактично інститут права власності Українського народу на ліси, як і на інші природні ресурси, виступає певною декларацією та не розроблений на тому рівні, щоб можна було вести мову про практичну можливість реалізації громадянами своїх прав як носіїв права власності Українського народу.

В.В. Носік слушно зазначає, що в законодавчих актах України (ані в Конституції, ані в Земельному кодексі) не дається визначення поняття «земля

як об'єкт права власності Українського народу» [114; с. 158]. Те ж саме можна стверджувати і з приводу поняття «ліси як об'єкти права власності Українського народу».

Суб'єкт цивільних прав та обов'язків це, перш за все, той, хто може бути суб'єктом цивільно-правових угод, той, хто реально може розпорядитися своїм правом. «Український народ» – поняття, що притаманне перш за все конституційному праву. Цивільний кодекс України, хоч і називає серед суб'єктів права власності «український народ» (ст. 318), але чітко визначає коло суб'єктів цивільних прав: фізичних та юридичних осіб, державу, територіальні громади (ст. 2). Саме цьому переліку суб'єктів цивільних прав кореспондують форми права власності, закріплені законодавчо.

Отже, ЛК України оперує поняттям «право власності на ліси». Втім, як вже було доведено у підрозділі 1.2. цієї роботи, ліс як природний комплекс не може бути об'єктом права власності – об'єктом є саме земельна ділянка, складовою частиною якої є лісова рослинність.

Поняття «землі лісогосподарського призначення», «земельні ділянки лісогосподарського призначення» закріплені в ЗК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 56 ЗК України встановлено, що землі лісогосподарського призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

Як, вказує В.П. Непивйова Цивільний кодекс закладає правові підвалини багатоукладної структури власності на ліси в Україні [111; с. 174]. Так, ЦК України встановлює положення, за яким право власності на земельну ділянку поширюється на ліси (ч. 3 ст. 373), відносить земельні ділянки включно з розміщеними на них об'єктами, які неможливо перемістити без їх знецінення та зміни їх призначення до нерухомих речей (ч. 1 ст. 181), встановлює суб'єктів права власності на земельні ділянки (ч. 1 ст. 373), гарантує цим суб'єктам рівний захист прав (ч. 1 ст. 386) тощо. Положення ЦК України щодо права власності на земельні ділянки, у тому числі земельні ділянки лісогосподарського призначення деталізуються у ЗК України та ЛК України.

Не зважаючи на законодавче закріплення комунальної та приватної власності на землі лісогосподарського призначення, на цей час більшість лісових земельних ділянок перебувають у власності держави. Це викликано, насамперед, тим, що, як вказує В.П. Непийвода, в Україні темпи реформування інституту власності на лісові землі та ресурси набагато повільніші, ніж у державах Центральної та Східної Європи [111; с. 176].

Вважаємо, що панування в Україні державної власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення викликано перш за все історичним розвитком лісового законодавства, який відбувався під впливом політико-правових та економічних чинників.

Так, першим в історії країни нормативно-правовим актом, що був прийнятий національним урядом і стосувався лише українських лісів став «Закон про ліси в Українській Народній Республіці» 1919 р. [67; с. 41].

За словами Б.В. Кіндюка, вказаний Закон досить «м'яко», на відміну від більшовицького уряду, регулював правовідносини з приватними власниками лісів. Націоналізація лісів не була суцільною і не повністю безоплатною. Було дозволено залишити у власності «трудових» хазяїв лісові ділянки площею до 15 дес., а також дачні ділянки площею 5 дес. (ст. 5). Якщо лісова ділянка була засобом існування, то власнику мали повернути вартість деревини на пні (пп. А ст. 5). Націоналізації не підлягали ліси органів місцевого самоврядування, міст, земств, а також селянські ліси (пп. В ст. 5). Закон передбачав також надання колишнім власникам лісів ділянок площею до 15 дес. (ст. 7). Крім того, вони могли залишити за собою ділянки під господарськими будівлями, промисловими або заводськими підприємствами. Держава зберігала за собою право їх викупити за «слухною» оцінкою. Ліси, що росли окремими невеликими островами і не мали промислового значення, мали перейти в користування сільських громад, навчальних закладів, наукових інститутів (ст. 6). На баланс місцевих рад рекомендувалося передавати ліси, які належали до категорії парків, садків, пам'яток природи [67; с. 45].

Закон регламентував питання відпуску і продажу лісу з торгів і без торгів. У разі відпуску лісу з торгів (ст. 14) ціноутворення могло бути ринковим, таксовим (регіональним) і твердим (ст. 15). Таксові ціни підлягали затвердженню Лісовим департаментом, тверді – Міністерством земельних справ за узгодженням з Міністерством народного господарства і фінансів УНР. За ринковими та твердими цінами ліс відпускався державним організаціям, органам місцевого самоврядування, населенню. Таксові ціни мали використовуватися при відпуску лісу школам, організаціям просвітницького напрямку, культурним установам, лікарням, а також сільському населенню; за зниженими цінами ліс мав відпускатися сім'ям козаків республіканської армії, бідним людям, інвалідам, удовам, погорільцям (ст. 16) [67; с. 47].

Націоналізація лісів набуває свого розвитку вже в радянській Україні. Так, за часів радянського уряду на чолі з Х. Раковським було видано 3 квітня 1920 р. Декрет РНК УСРР «Про націоналізацію всіх колишніх казенних, монастирських, міських і поміщицьких земель». Націоналізації лісів було присвячено розділ I. Усі ліси в межах УСРР, що належали раніше скарбниці, монастирям, поміщикам, містам, будь-яким організаціям та так званому нетрудовому населенню, оголошувалося власністю держави без будь-якого викупу. До державної власності також переходили усі розташовані в лісах господарські, промислові, деревообробні та лісопильні заводи з «живим» та «мертвим» реманентом [67; с. 73].

У період НЕПу, 3 листопада 1923 р. на 4-й сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) було прийнято Закон «Про ліси». Закон діяв на території республіки до кінця 1979 р. Вказаний Закон регулював охорону лісів, лісокористування, питання залісення земель, створення штучних лісів. Постановою ВУЦВК і РНК УСРР «Про ліси трудового користування та про задоволення селянства лісами й побічним користуванням з державних лісів УСРР» від 27 травня 1925 р. відбулася передача лісів селянам (приблизно 40 %) лісового фонду, яким вони не опікувалися і з якого значна частина постраждала від рубань, що суттєво зменшило загальну площу лісів. З метою виправлення

цього 31.05.1926 р. ВУЦВ ухвалив постанову «Про лісове господарство України», якою було припинено виділення лісів з держлісфонду та встановлено тримісячний строк на подачу скарг з цього питання [67; с. 95].

Реституція повернення лісів селянам, які до жовтневої революції перебували у їхній власності, був розпочатий постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 27.05.1927 р. В.Б. Кіндюк вказує, що розвиток економіки в умовах НЕП вимагав вільного обігу деревини. Тодішні фахівці вважали, що, передавши селянам ліси, держава зніме із себе частину витрат на їх утримання. Акт передбачав передачу селянам таких лісових ділянок:

- 1) їхня площа не мала перевищувати 50 десятин, або 55 га;
- 2) передані ділянки мали бути окремими і не мати промислового або експортного значення;

3) лісові ділянки не мали становити пам'ятки природи або мати особливу наукову цінність [67; с. 122; 123]. Цей законодавчий акт діяв один рік, після цього процес реституції лісів селянам було припинено з політичних причин, а згодом в ході колективізації ліси знову були повернуті державі.

Далі в радянський період можна констатувати існування лише державної форми власності на ліси. В.П. Непийвода вказує, що унаслідок тривалого монопольного становища державної форми власності в Радянському Союзі дійсний економічний та правовий зміст лісових ресурсів деформувався. Ліс надавали лише в користування державним підприємствам [111; с. 41]. Внаслідок цього земельні ділянки лісгосподарського призначення не могли бути предметом цивільно-правових правочинів.

Так, Лісовий кодекс УРСР 1979 р. зберігав виключну державну власність на ліс, що означало надання лісу тільки для користування. Кодекс категорично забороняв будь-які дії, що у прихованій або прямій формі порушували це право. Також варто зазначити, що у цьому документі було відсутнє поняття «ліс», що замінялося поняттям «Державний лісовий фонд» [68; с. 309].

В ЛК 1994 р. було запроваджено новий підхід до поділу лісів на групи по категоріях захищеності й регламентації проведення в них лісокористування.

Основною тенденцією розвитку українського лісового законодавства в період з 1994 по 2006 рр. стало прийняття законодавчих актів, спрямованих на заміну радянських норм, що зберігали свою силу, які регламентували діяльність у лісовій сфері [68; с. 298].

Панування державної власності на ліси пояснюється своєрідністю цього об'єкту. Так, В.П. Непийвода зазначає, що особливість інституту права власності на ліси полягає в тому, що він зачіпає довготривалі й різноманітні інтереси окремих осіб, місцевого населення, держави в цілому, а в ширшому вимірі – і міжнародного товариства та прийдешніх поколінь. Тому державне регулювання права власності на ліси, зазвичай, поширюється значно далі від регулювання власності на інші об'єкти [111; с. 41].

Визначення лісів, що перебувають у державній власності, в ЛК України здійснено через відокремлення від лісів комунальної та приватної форми власності (ст. 8). Такий підхід видається невдалим, з огляду на те, що переважна більшість лісів відносяться до державної власності.

Право державної власності на ліси набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону.

Згідно пункту 5 Прикінцевих положень ЛК України, до одержання в установленому порядку державними лісогосподарськими підприємствами державних актів на право постійного користування земельними лісовими ділянками, документами, що підтверджують це право на раніше надані землі, є планово-картографічні матеріали лісовпорядкування. Отже, до моменту державної реєстрації земельні ділянки лісогосподарського призначення, що перебувають у віданні державних лісогосподарських підприємств, не є об'єктами цивільних прав. Тому права користування державних лісогосподарських підприємств на земельні ділянки, на які до 1 січня 2013 року були виготовлені планово-картографічні матеріали лісовпорядкування, є чинними.

Для процедури державної реєстрації, земельні ділянки, права користування якими підтверджені матеріалами лісовпорядкування, слід формально розділяти

на лісовпорядковані до та після 2004 року. Згідно пункту 2 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний земельний кадастр» та пункту 115 «Порядку ведення Державного земельного кадастру», земельні ділянки, право користування на які виникло до 2004 року, вважаються сформованими, а державна реєстрація здійснюється на підставі технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості), а для решти земельних ділянок - за проектами землеустрою щодо відведення земельних ділянок згідно пункту 5 статті 79-1 ЗК України. У разі відсутності станом на 1 січня 2013 року, державних актів на право постійного користування, для виготовлення технічної документації чи підготовки проектів землеустрою державні лісогосподарські підприємства повинні звертатися до розробників документації із землеустрою, визначених ст. 26 Закону України «Про землеустрій» від 22.05.2003 №858-IV [205; с. 60].

Право комунальної власності на землі лісогосподарського призначення набуває свого поширення у сучасному світі. Україна також створює законодавчі можливості для розвитку цієї форми власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення.

В.П. Непийвода звертає увагу на те, що у наш час значення комунальної власності в загальній світовій структурі власності на ліси зростає. З кінця 1980-х уряди деяких держав зі значними лісовими ресурсами (Болівії, Перу, Колумбії, Уганди, Танзанії, ПАР, Зімбабве) передають вагому частину державних лісів у комунальну власність чи наділяють місцеві громади ширшими правами щодо вжитку державних лісів. Це зумовлюють не лише міркування справедливості, але й те, що в багатьох випадках місцеві громади краще господарюють ніж державні структури [111; с. 142].

На сьогодні комунальні ліси в багатьох країнах (Швейцарія, Італія, Німеччина), особливо в гірських районах, - важлива частина місцевих ресурсів. Переважно тут господарюють на основі правил, що забезпечують належну охорону, поважають інтереси громад, мають тривалу історію та підтримані місцевими звичаями [111; с. 142].

Реальні можливості появи комунальної власності на землі лісового фонду виникли в зв'язку з виходом Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 №1529/99, який зобов'язував Кабінет Міністрів України, обласні державні адміністрації здійснити організаційні заходи щодо реформування протягом грудня 1999 - квітня 2000 року колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно. Відповідно до наказу Мінагрополітики та Держкомлісгосу України «Про ліси сільськогосподарських підприємств» №106/60 від 26.06.2000, ці відомства мали спільно внести пропозиції обласним радам і обласним державним адміністраціям про передачу у встановленому порядку земель лісового фонду, що були у користуванні колективних сільськогосподарських підприємств, державним лісгосподарським підприємствам Держкомлісгосу України або діючим чи новоствореним спеціалізованим лісгосподарським підприємствам, підпорядкованим Мінагрополітики, а також агроформуванням, у яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства [201; с. 11].

Норми, що визначають право комунальної власності у чинних ЛК та ЗК України мають вкрай загальний, відсильний характер. Так, у ст. 83 ЗК України від 25.01.2001 №2768-III встановлено, що у комунальній власності перебувають усі землі в межах населених пунктів, крім земель приватної та державної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані об'єкти комунальної власності. Аналогічне положення щодо лісів встановлено у ст. 9 ЛК України: у комунальній власності перебувають ліси в межах населених пунктів, крім лісів, що перебувають у державній та приватній власності. У комунальній власності можуть перебувати й інші ліси, набуті або віднесені до об'єктів комунальної власності в установленому порядку.

Тобто визначальною ознакою для земельних ділянок комунальної власності є територіальна – перебування в межах населених пунктів. Таке формулювання не кореспондується із ЦК України, де визначальною ознакою комунальної власності є суб'єкт права – територіальна громада. Згідно із ст. 327 ЦК України

у комунальній власності є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить територіальній громаді. Відповідно, за таким принципом слід визначити комунальну власність на земельні ділянки лісогосподарського призначення.

Отже, пропонуємо ч. 1 ст. 9 ЛК України викласти в такій редакції: «У комунальній власності перебувають ліси, що належать територіальним громадам і перебувають у межах населених пунктів».

Частиною б) пункту 4 Прикінцевих положень ЗК України, Кабінет Міністрів України зобов'язано розробити проект закону про розмежування земель права державної та комунальної власності.

У ст. 11 ЛК України (редакція 2006 р.) встановлено, що право комунальної власності на ліси набувається при розмежуванні в установленому законом порядку земель державної і комунальної власності, а також шляхом передачі земельних ділянок з державної власності в комунальну та з інших підстав, не заборонених законом.

Законом «Про розмежування земель державної та комунальної власності» від 05.02.2004 №1457-IV було встановлено, що при розмежуванні земель державної та комунальної власності до земель комунальної власності не можуть передаватися землі лісового фонду за межами населених пунктів.

Однак, як вказує В.Ф. Сторожук, помітного розвитку комунальної власності на ліси не відбулося також тому, що ділянки лісового фонду в межах населених пунктів перебували переважно в користуванні державних лісогосподарських підприємств, які згідно п. 2 ст. 92 ЗК України могли набувати право постійного земельними ділянками із земель комунальної власності [201; с. 12].

Закон «Про розмежування земель державної та комунальної власності» втратив чинність на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 06.09.2012 №5245-VI. Внесені зміни дозволяють провести розмежування земель за рішеннями органів виконавчої влади та місцевого самоврядування без проведення додаткових робіт із землеустрою. Відповідно до пункту 3 Прикінцевих положень закону, з дня набрання ним чинності (1 січня

2013 року) землями комунальної власності відповідних територіальних громад вважаються земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні комунальних підприємств, установ, організацій. Тобто, комунальними землями слід вважати землі лісогосподарського призначення, надані у постійне користування комунальним лісогосподарським підприємствам, незалежно від розташування в межах чи поза межами населених пунктів.

Не зважаючи на складний процес формування права комунальної власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення, вважаємо цей напрямок розвитку права власності на цю категорію земель перспективним та таким, що відповідає сучасним світовим тенденціям.

Так, за словами В.П. Непийводи, вже біля тридцяти років першорядного значення набуває нематеріальна вартість комунальних лісів (як середовища для відпочинку та розвитку туризму, джерела духовних цінностей) [111; с. 143]. Однак, на думку вченого, є певні проблеми щодо правового регулювання комунальних лісів: потреба надати комунальним лісам статусу місцевого ресурсу, чітке визначення прав та обов'язків комунальних власників та створення правової бази нових форм користування комунальною власністю на основі договорів на довгострокове господарювання й ужитку [111; с. 143].

Розглянемо особливості правового регулювання **приватної власності** на землі лісогосподарського призначення за сучасним законодавством України.

Право приватної власності на ліси було запроваджено в редакції ЛК України 2006 р. Це стало відповідати ЗК України 2001 р., у ст. 78 якого встановлено, що земля може перебувати в приватній, комунальній і державній власності. Втім, як вказує В.П. Непийвода, суворі обмеження щодо можливостей формування вагомого приватного і комунального сектора дають підстави говорити радше про формально-декларативне, а не докорінне, вирішення питання власності на ліси. У питанні закріплення принципів сталого розвитку ЛК України в редакції 2006 р. хвилює декларативністю, відсутністю системного підходу, браком ґрунтового розкриття принципів сталого розвитку при їх застосуванні до правового регулювання суспільних відносин щодо лісів [111; с. 60].

Одразу ж зауважимо, що лісова рослинність як така є складовою частиною земельної ділянки і не може бути самостійним об'єктом цивільно-правових угод. Це питання було з'ясовано у попередньому розділі роботи. Вона може відчужуватися лише разом із земельною ділянкою, на якій вона розташована.

Тому, об'єктом права приватної власності на землі лісогосподарського призначення є замкнені земельні ділянки лісогосподарського призначення, якими О.П. Чопик пропонує вважати ізольовані земельні ділянки, що не мають зв'язку з іншими ділянками цієї категорії земель, відокремлені від них природними чи протипожежними розривами [219; с. 13].

Не можна погодитись із Н.Г. Юрчишиним, який пропонує закріпити у розділі 2 ЛК України «Права на ліси» окрему статтю, яка б містила визначення поняття права приватної власності на ліси [224; с. 533]. Таке визначення видається зайвим, оскільки цивільне законодавство вже містить поняття «право власності» (ч. 1 ст. 316 ЦК України). Форма власності – приватна – залежить лише від суб'єктів цього права: суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи (ч. 1 ст. 325 ЦК України). Закріплено також визначення права власності на земельну ділянку: «Право власності на землю - це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками». (ч. 1 ст. 78 ЗК України). Від того, що об'єктом права власності є ліс чи земельна лісова ділянка, сутність цього поняття не змінюється. Для того, щоб запровадити у законодавство нове визначення, потрібно окреслити специфічні риси цього нового поняття. Навряд чи право приватної власності на ліси буде мати якісь специфічні властивості, які суттєво виділяють його як особливий різновид права власності.

Площа замкнених земельних лісових ділянок у складі селянських, фермерських та інших господарств, які можуть надаватися у приватну власність громадянам та юридичним особам, законодавчо обмежена – до 5 гектарів. Лише у разі успадкування цей розмір площі лісових земельних ділянок може бути збільшено (ч. 1 ст. 12 ЛК України). Причому право власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення може передаватися громадянам і юридичним особам безоплатно або за плату лише за рішенням органів місцевого

самоврядування та державної влади (ч. 2 ст. 56 ЗК України). Це є первинний спосіб набуття права приватної власності.

Б.В. Кіндюк вказує, що з погляду ефективності ведення лісового господарства розмір лісового масиву в 5 га є малорентабельним, бо для нього досить витратним є проведення лісовпорядження, складання плану лісокористування тощо. Так, Закон «Про ліси УНР» 1919 р. передбачав можливе перебування в приватній власності лісові масиви площею в 15 га. До 1917 р. 70 % українських лісів перебували в приватній власності [68; с. 270].

Іншою можливістю набуття земельних ділянок лісогосподарського призначення у приватну власність є створення лісів на набутих у встановленому порядку земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь, без обмеження їх площі (ч. 2 ст. 12 ЛК України). Деградованими є земельні ділянки, поверхня яких порушена внаслідок землетрусу, зсувів, карстоутворення, повеней, добування корисних копалин тощо; земельні ділянки з еродованими, перезволоженими, з підвищеною кислотністю або засоленістю, забрудненими хімічними речовинами ґрунтами тощо (ст. 171 ЗК України). До малопродуктивних земель належать сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним.

Таким чином формування приватної власності на ліси штучно обмежене умовами щодо площі земельних ділянок лісогосподарського призначення та стану земель. Це суперечить сутності змісту права власності, яке полягає не в кількості і не в назві правомочностей власника, а в тій мірі реальної юридично забезпеченої та гарантованої влади, яка надається конкретному власнику чинним законодавством.

Як вказують автори науково-практичного коментаря до ЛК України під ред. проф. Г.І. Балюк, створення лісів із наступним виникненням права приватної власності щодо них можливе шляхом лісорозведення – передбаченої ст. 81 ЛК України діяльності фізичних та юридичних осіб, що набули із цією метою у власність малопродуктивні землі сільськогосподарського призначення.

Лісорозведення супроводжується зміною цільового призначення земель на лісогосподарські та здійснюється згідно з матеріалами лісовпорядкування в порядку, визначеному Правилами відтворення лісів, затвердженими постановою КМУ від 1 березня 2007 р. № 303 [110; с. 36].

Слушною видається думка О.П. Чопик про те, що надання земельних ділянок деградованих і малопродуктивних угідь для заліснення у приватну власність має відбуватись одночасно зі зміною цільового призначення цих земельних ділянок на «землі лісогосподарського призначення» [219; с. 14].

О.П. Чопик стверджує, що є два варіанти отримання у власність земель лісогосподарського призначення у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 12 ЛК України: 1) деградовані земельні ділянки лісогосподарського призначення, можуть бути надані у власність без обмеження їх площі для заліснення: в цьому разі цільове призначення не змінюється; 2) з метою заліснення деградованих чи малопродуктивних земель будь-якої категорії власник земельної ділянки звернеться до компетентних органів державної влади чи місцевого самоврядування для зміни її цільового призначення на «землі лісогосподарського призначення» [218; с. 1151].

Так, можна цілком погодитись із твердженням, що в сучасних умовах з правової точки зору поняття «цільове призначення земель» є не стільки критерієм класифікації землі як основного національного багатства й об'єкта права власності на певні категорії, як юридичним фактом, з настанням котрого закон пов'язує виникнення, зміну та припинення земельних та інших суспільних відносин, а також визначення правового режиму землі та земельних ділянок зокрема [157; с. 293].

Інші – вторинні способи набуття права приватної власності являють собою цивільно-правові угоди щодо передання майна у власність. Згідно із ч. 1 ст. 131 ЗК України громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод. ЛК України не містить спеціальні норми набуття громадянами та юридичними особами право

приватної власності на землі лісогосподарського призначення внаслідок цивільно-правових угод (від інших приватних власників лісогосподарських земель). У п. 3) ст. 14 ЛК України лише прямо встановлено право приватних власників лісів продавати або іншим шляхом відчужувати відповідно до закону земельну лісову ділянку. Відповідно, можна із упевненістю стверджувати, що положення ЗК України щодо переходу права приватної власності на земельні ділянки повинні застосовуватись і щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення.

Відчуження земельних лісових ділянок шляхом продажу або іншим шляхом реалізується у порядку, передбаченому ЗК України щодо переходу прав на земельні ділянки. Вимоги щодо форми та змісту таких угод встановлюються ст. 132 ЗК України. Так, відповідно до ч. 1 вказаної статті ЗК угоди про перехід права власності на земельні ділянки укладаються в письмовій формі та нотаріально посвідчуються. Істотними умовами таких угод є згідно із ч. 2 ст. 132 ЗК є:

- а) назва сторін (прізвище, ім'я та по батькові громадянина, назва юридичної особи);
- б) вид угоди;
- в) предмет угоди (земельна ділянка з визначенням місця розташування, площі, цільового призначення, складу угідь, правового режиму тощо);
- г) документ, що підтверджує право власності на земельну ділянку;
- г) відомості про відсутність заборон на відчуження земельної ділянки;
- д) відомості про відсутність або наявність обмежень щодо використання земельної ділянки за цільовим призначенням (застава, оренда, сервітуту тощо);
- е) договірна ціна;
- є) права та обов'язки сторін;
- ж) кадастровий номер земельної ділянки;
- з) момент переходу права власності на земельну ділянку.

Умова, встановлена п. 3) ч. 2 ст. 132 ЗК – момент переходу права власності на земельну ділянку – видається зайвою з огляду на положення ЦК України. Так, відповідно до ч. 4 ст. 334 ЦК України якщо договір майна підлягає державній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту такої реєстрації.

Оскільки цивільно-правові угоди щодо земельних ділянок підлягають державній реєстрації, то логічним висновком буде, що момент переходу права власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення виникне з моменту державної реєстрації угоди. Не узгоджується з процитованою нормою ЦК України також положення ч. 1 ст. 13 ЛК України: «право приватної власності на ліси громадян та юридичних осіб України виникає з моменту одержання ними документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, та їх державної реєстрації». Отримання документів лише підтверджує перехід права власності, що вже відбувся. Якщо слідувати логіці ч. 1 ст. 13 ЛК України, то у разі неотримання набувачем лісової земельної ділянки правовстановлюючих документів, перехід права власності не відбудеться. Це не узгоджується із положеннями цивільного законодавства і тому неодмінно повинно бути змінено.

Отже, основною формою розпорядження земельними ділянками лісогосподарського призначення є цивільно-правові угоди, які укладаються за правилами, встановленими цивільним та земельним законодавством.

Крім відчуження земельних лісових ділянок, у ст. 14 ЛК України розкрито інші права приватного власника лісів: право власності на лісові ресурси та їх використання в порядку, визначеному ЛК України; право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом; право споруджувати в установленому порядку виробничі та інші будівлі й споруди, необхідні для ведення лісового господарства і використання лісових ресурсів. Ці положення ЛК України кореспондують із переліком прав землевласників, що встановлений у ч. 1 ст. 90 ЗК України.

В.М. Завгородня звертає увагу на законодавчу неузгодженість закріплення права приватного власника на лісові ресурси та їх використання. Так, авторка вказує, що у п. 2 ч. 1 ст. 19 ЛК України передбачено, що виключним правом на заготівлю деревини наділяються тільки постійні лісокористувачі. Відповідно до ч. 2 ст. 69 ЛК України спеціальний дозвіл на заготівлю деревини в порядку рубок головного користування видається органами управління лісовим господарством, в тому числі й щодо лісів приватної власності. Тобто, як зауважує авторка,

виходячи з аналізу вказаних норм, приватні власники не вправі заготовляти деревину в своїх же приватних лісоволодіннях [48; с.73]. Безперечно, така неузгодженість потребує виправлення через внесення відповідних змін до ЛК України.

Іншими правами суб'єктів права приватної власності на земельні лісові ділянки можуть бути, наприклад, передання лісів у тимчасове довгострокове або короткострокове користування, встановлення сервітуту щодо земельної лісової ділянки, передання лісової земельної ділянки в оренду, в заставу тощо.

У ст. 14 ЛК України вказано, що законом можуть бути передбачені й інші права та обов'язки громадян і юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси. Таке положення (встановлення законом інших прав та обов'язків) можна вважати справедливим лише щодо обов'язків. Оскільки право власності розуміється як найбільш повне та абсолютне право, то воно має передбачати усі незаборонені законом права, за виключенням встановлених обмежень. Вважаємо влучним визначення, за яким право власності на землю є правом особи на землю (земельну ділянку), що полягає у можливості найбільш повного панування над нею, з обмеженнями, встановленими законом або договором, і яке особа здійснює власною волею, незалежно від волі інших осіб [218; с.1148]. Так, можна допустити й існування у власника земельної ділянки лісогосподарського призначення інших, не передбачених законом прав. Обмеження прав приватного власника лісів лише тими, що встановлені законом, призведе до розуміння права власності як обмеженого права, що не узгоджується з вітчизняною концепцією права власності.

Підстави припинення права приватної власності на ліси передбачено ст. 15 ЛК України. Однак за формулюванням норма цієї статті є відсильною: право приватної власності на ліси припиняється в разі припинення права власності на земельну ділянку у випадку і в порядку, встановлених законом. Загальний перелік підстав припинення права власності на земельну ділянку передбачено ст. 140 ЗК України:

- а) добровільна відмова власника від права на земельну ділянку;

- б) смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця;
- в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника;
- г) звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора;
- г) відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- д) конфіскація за рішенням суду;
- е) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом.

При цьому припинення права власності на ліси в разі добровільної відмови власника від права власності на земельну лісову ділянку на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу в установленому законом порядку (ч. 2 ст. 15 ЛК України).

З огляду на те, що будь-яке речове право припиняється внаслідок знищення об'єкту цього права – речі і така підстава закріплена серед підстав припинення права власності у ЦК України (п. 4) ч. 1 ст. 346), вважаємо, що знищення лісу (природне чи штучне) також може бути підставою припинення права власності на земельну лісову ділянку або зміни її цільового призначення. Так, внаслідок пожежі, якою було повністю знищено лісову рослинність на земельній ділянці, ця земельна ділянка фактично перестає бути лісовою до моменту її хоча б часткового заліснення.

Однак, така точка зору безумовно є дискусійною, оскільки за визначенням «лісова ділянка» – це ділянка лісового фонду України з визначеними межами, виділена відповідно до цього Кодексу для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі (ч. 4 ст. 1 ЛК України).

Як вже зазначалося у підрозділі 1.2. цієї роботи вкритість лісовою рослинністю не є обов'язковою ознакою лісової ділянки. Так, відповідно до ч. 5 ст. 1 ЛК України лісові ділянки можуть бути вкриті лісовою рослинністю, а також постійно або тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (внаслідок неоднорідності лісових природних комплексів, лісогосподарської діяльності або стихійного лиха

тощо). До не вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок належать лісові ділянки, зайняті незімкнутими лісовими культурами, лісовими розсадниками і плантаціями, а також лісовими шляхами та просіками, лісовими протипожежними розривами, лісовими осушувальними канавами і дренажними системами.

Тому правовий статус земельної лісової ділянки, на якій повністю знищено лісову рослинність, видається невизначеним, особливо у випадку коли власник такої земельної ділянки не має наміру відтворювати на ній лісову рослинність, а збирається використовувати її з іншою господарською метою.

Таким чином, чинне законодавство України передбачає право державної, комунальної та приватної власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення. Історичний розвиток лісового законодавства в Україні зумовив панування державної власності на ці об'єкти. Втім останні зміни в законодавстві створили передумови для розвитку комунальної та приватної форм власності. Земельні ділянки лісогосподарського призначення можуть бути набуватись у власність громадянами та юридичними особами у приватну власність та бути об'єктами цивільного обороту. Право власності щодо земельних лісових ділянок регулюється Цивільним кодексом України, положення якого деталізуються Земельним та Лісовим кодексами України. Однак деякі положення ЛК і ЗК не узгоджуються із Цивільним кодексом, а тому неодмінно потребують перегляду. Удосконалення положень національного законодавства щодо приватної власності на землі лісогосподарського призначення призведе до пожвавлення процесу реформування інституту власності на ліси в Україні.

2.2. Агролісова рослинність як об'єкт права власності

Дослідивши у попередньому підрозділі інститут права власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення, визначимо особливості права власності на агролісову рослинність та агроліси.

Для цього повернемося знов до визначення права власності, що наведено у статті 316 Цивільного кодексу України: *правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Об'єктами права власності, як і об'єктами інших цивільних прав, є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага (стаття 177 Цивільного кодексу України).* Відповідно, агролісова рослинність також може виступати об'єктом права власності як складова права власності на земельну ділянку.

Як вже було вказано у попередньому підрозділі цієї роботи, існує три форми права власності на земельні ділянки: державна, комунальна та приватна; а суб'єктами права власності на ліси, відповідно, можуть бути держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи, що закріплено у статті 7 Лісового кодексу України. Агроліси як частина лісового фонду не є виключенням, тож й агроліси можуть перебувати як в державній, так і в комунальній чи приватній власності.

Агролісами, виходячи із аналізу чинного екологічного законодавства, є різновид захисних лісів, до яких відносяться *лінійні (полезахисні) лісонасадження та площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження* (коди 18, 20, 23 та 25 за Інструкцією про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів) [61].

Таким чином, при з'ясуванні правового статусу агролісів як об'єкту права власності необхідно фактично аналізувати правовий статус саме вищезазначеної групи захисних лісів як об'єкту права власності.

Перш за все, необхідно відмітити, що відносно лінійних полезахисних лісонасаджень, протиерозійних лісів, які використовуються для заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших деградованих земель, а також прибережних захисних смуг і водоохоронних зон річок та інших водойм, лісових ділянок уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, та байрачних лісів, які складають агроліси, у чинному законодавстві відсутні будь-

які обмеження чи застереження щодо можливих режимів права власності. І хоча Державна цільова програма «Ліси України» на 2010-2015 роки зазначає серед пріоритетних способів вирішення проблем лісового господарства саме збереження лісів у переважній державній власності,[34] неможна говорити про дискримінацію інших форм власності на ліси (і на агроліси), оскільки всі форми власності в Україні є рівними та підлягають однаковому захисту з боку держави.

Що стосується державної власності на агроліси, то відповідно до Лісового кодексу у державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній або приватній власності (стаття 8). Тож відповідно у державній власності перебувають ті агроліси, які не перебувають у комунальній чи приватній власності. Підстави ж набуття права державної власності на ліси, а тим більше – на агроліси – не встановлюються.

Ліс належить державі як такій, а не окремим органам державної влади (див. – Г.М. Полянська) [141; с. 169]. Однак, реалізація своїх повноважень власника держава здійснює за допомогою органів державної влади. В статті 8 Лісового кодексу зазначається, що право державної власності на ліси набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій.

Дійсно, ключовою особливістю державної форми власності, в тому числі й на агроліси, можна назвати ту обставину, що управління державною власністю, здійснюють спеціально уповноважені на те органи державної влади, у відомчій приналежності яких знаходяться вказані об'єкти. Фактичне ж володіння й користування здійснюється взагалі третіми особами – також визначеними державними підприємствами, установами та організаціями, які безпосередньо використовують корисні властивості, у даному випадку, агролісової рослинності. Тому для повноцінного аналізу правового статусу агролісової рослинності як об'єкту права державної власності, необхідно встановити розпорядників та фактичних користувачів тієї частини агролісової рослинності, яка перебуває у державній власності.

Так, за даними, наведеними на офіційному сайті Державного агентства лісових ресурсів України, на сьогодні в підпорядкуванні Державного агентства лісових ресурсів України перебуває 68 % від загальної площі земель лісового фонду України, 17 % складають ліси Міністерства аграрної політики та продовольства України, 2 % – ліси Міністерства оборони України, 13 % – ліси інших відомств, а саме Міністерства інфраструктури України, Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства надзвичайних ситуацій України, землі запасу, комунальні ліси та інше [125].

Проте, звичайно, дана статистика зовсім не відображає розподіл між державними відомствами саме агролісової рослинності, і теоретично вона може перебувати як у підпорядкуванні кожного із вищевказаних відомств, так і лише деяких з них. Тому за відсутності чіткої державної статистики розподілу між державними відомствами саме агролісової рослинності, для встановлення особливостей реалізації права державної власності на агроліси необхідно розглянути деякі інші питання. А саме, для чіткого розуміння розпорядників агролісів, які мають місце на сьогодні, необхідно коротко проаналізувати розподіл згаданої групи лісів за радянських часів, оскільки більшість агролісів, що нині знаходяться на території України, були створені ще за часів радянської влади, а з проголошенням Україною незалежності перейшли до сфери правового регулювання вже законодавства новоствореної держави. Тому фактично відносно більшості агролісів державної форми власності має місце їх простий перехід із державної власності держави Українська РСР до державної власності України як держави- правонаступниці (відповідно до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів) [19].

Відповідно до Основ лісового законодавства Союзу РСР та союзних республік, лісових фонд поділявся 1) в залежності від відомчої приналежності та 2) за функціональним призначенням [123].

За відомчою приналежністю, єдиний державний лісовий фонд складався із *лісів державного значення* – лісів, що знаходилися у віданні державних органів

лісового господарства, міських лісів, закріплених лісів та лісів заповідників; а також із *колгоспних лісів* – лісів, що знаходилися на землях, переданих колгоспам у безстрокове користування.

За функціональним призначенням, лісовий фонд поділявся на три групи (при чому ліси державного значення могли мати у своєму складі всі три групи, а колгоспні ліси – тільки ліси першої та другої групи). До *першої групи* відносилися ліси, що виконували переважно наступні функції: водоохоронні (заборонні смуги лісів вздовж рік, озер, водосховищ та інших водних об'єктів, у тому числі заборонні смуги лісів, що захищали нерестилища цінних промислових риб); захисні (ліси протиерозійні, у тому числі ділянки лісу на крутих гірських схилах; захисні смуги лісів вздовж залізниць, автомобільних шляхів загальнодержавного, республіканського та обласного значення; особливо цінні лісові масиви, державні захисні лісові смуги, байрачні ліси; стрічкові бори, степові колки та інші ліси в пустинних, напівпустинних, степових, лісостепових та малолісових гірських районах, що мали важливе значення для захисту навколишнього природного середовища); санітарно-гігієнічні та оздоровчі (ліси зелених зон навколо міст, інших населених пунктів та промислових підприємств, міські ліси, ліси санітарної охорони джерел водопостачання та округів санітарної охорони курортів). До першої групи також відносилися ліси заповідників, національних та природних парків, заповідних лісових ділянок, ліси, що мали наукове та історичне значення, природні пам'ятки, лісопарки, ліси горіховопромислових зон, лісоплодові насадження, притундруві та субальпійські ліси. До *другої групи* відносилися ліси в районах з високою щільністю населення та розвиненої мережею транспортних шляхів, що мали захисне та обмежене експлуатаційне значення, а також ліси з недостатніми лісосировинними ресурсами, для збереження захисних функцій яких, безперервності та невичерпності користування ними, потребувався більш суворий режим лісокористування. До другої групи також відносилися всі колгоспні ліси, що не ввійшли до складу першої групи. До *третьої групи* відносилися ліси багатолісних районів, що мали переважно експлуатаційне

значення та були передбачені для безперервного задоволення потреб народного господарства у деревині без збитків для захисних властивостей цих лісів.

Таким чином, виходячи із характеристик функціонального призначення лісів, можна зробити висновок, що ті ліси, які ми визначили як агролісову рослинність, відносилися за радянським законодавством до лісів першої групи за класифікацією за функціональним призначенням лісів. Відповідно, вказана група лісів могла перебувати у віданні як державних органів лісового господарства, так й у віданні колгоспів, тобто відноситися до, так званих, колгоспних лісів. Слід відзначити, що ще й до прийняття Основ лісового законодавства Союзу РСР та союзних республік існував аналогічний поділ лісів за їх функціональним призначенням – їх також було три групи, перша з яких саме й складалася з лісів, що мали переважне захисне значення (станом на другу половину 60-х років минулого століття водоохоронні та захисні ліси складали більше 80 % лісів першої групи; з них ліси, спрямовані на захист ґрунтів від водяної та вітрової ерозії, складали близько 11 %) [58; с. 62]. Однак за пропорційним співвідношенням, звичайно, у віданні державного лісового господарства знаходилася переважна більшість лісів – 92 % – і головним їх призначенням було задоволення потреб народного господарства у деревині та іншій лісовій продукції [25; с. 32].

Колгоспними ж лісами визнавалися природні та штучно створені ліси (у тому числі захисні смуги) та такі, що підлягають залісненню площі вирубок та загиблих лісонасаджень, що знаходилися на закріплених за колгоспами в безстроковому (довічному) користуванні землях та зареєстровані в установленому порядку в земельно-облікових документах [135; с. 67]. Після аналізу тексту Положення про колгоспні ліси можна дійти висновку, що переважна частина лісів, які входили до складу колгоспних лісів, по суті, була агролісовою рослинністю, оскільки виконувала переважно полезахисні та протиерозійні функції. Більше того, фактично саме у віданні колгоспів і знаходилася переважна більшість усіх лісів, що виконували функцію захисту ґрунтів від вітрової та водної ерозії та інших негативних природних чинників.

Тому в подальшому можна визначити, що фактично до тієї групи лісів, яка була визначена вище як агролісова рослинність, входила переважна більшість колгоспних лісів, а також та частина лісів загальнодержавного значення, яка також була призначена для захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії та інших негативних природних чинників. Такі ліси державного значення знаходилися у віданні органів державного лісового господарства та могли передаватися в користування (бути закріпленими) за різними державними сільськогосподарськими підприємствами, установами та організаціями. Таким чином, керівництво над використанням даної групи лісів здійснювали державні органи лісового господарства, а управління – відповідні державні сільськогосподарські підприємства, установи та організації. Відповідна ситуація мала місце й щодо колгоспних лісів.

Показовим у цьому відношенні є розпорядження Ради Міністрів Української РСР 1987 року, відповідно до якого визначалися площі лісових насаджень колгоспних лісів та лісів, закріплених за державними сільськогосподарськими підприємствами, установами та організаціями, які відносилися до захисних лісів [20]. До них, серед інших, також відносилися протиерозійні ліси; при чому із загальної кількості лісів, що були закріплені за колгоспами та державними сільськогосподарськими підприємствами, установами та організаціями, протиерозійні ліси складали відповідно близько 40 % та близько 44 %.

Після здобуття Україною незалежності виникли нові організаційно-правові форми здійснення сільськогосподарського виробництва, колективні ж сільськогосподарські підприємства підлягали поступовому реформуванню. Ліси при проведенні такого реформування залишалися у державній власності та не підлягали розпаюванню. Тому з проголошенням незалежності відповідні ліси, переважну частину яких складали такі, що були визначені вище як агролісова рослинність, стали відноситися до відомчої приналежності відповідних органів державної влади вже незалежної України: центрального органу виконавчої влади

з питань лісового господарства та центрального органу державної влади з питань державної політики у сфері сільського господарства.

Таким чином, можна зробити висновок, що із здобуттям Україною незалежності центральні органи виконавчої влади, які стали правонаступниками відповідних органів Української РСР, що здійснювали керівництво з управління агролісовою рослинністю, перейняли ці функції на себе, а агроліси відповідно стали відноситися до відомчої приналежності новостворених органів: центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства та центрального органу державної влади з питань державної політики у сфері сільського господарства. Фактично ж володіння та користування агролісовою рослинністю здійснювали відповідні державні підприємства, установи та організації, які прийшли на зміну колгоспам та державним сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям радянської доби.

Що стосується безпосередньо державних органів, які були уповноважені від імені держави здійснювати управління з використання агролісової рослинності, а коректніше буде сказати, саме лісів, які за часів існування Радянської України перебували в користуванні колективних сільськогосподарських підприємств (колгоспів) та державних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, то вказане питання досі залишається достатньо проблематичним.

Так, 26 червня 2000 року був прийнятий спільний наказ Міністерства аграрної політики (на той момент – центрального органу виконавчої влади з питань сільського господарства) та Державного комітету лісового господарства України (на той момент – центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства) [177]. У даному наказі була наведена довідка, що у користуванні сільськогосподарських підприємств, які виникли у тому числі на тлі реформованих колективних сільськогосподарських підприємств, знаходилися ліси площею близько 2,8 млн. га або 26 % загальної площі лісів у державі. При цьому стан таких лісів був незадовільним через неналежні умови їх використання, у зв'язку з чим була внесена пропозиція перерозподіл таких лісів (як первинний, так і повторний) проводити між державними лісгосподарськими підприємствами

Державного комітету лісового господарства України або діючими чи новоствореними спеціалізованими лісогосподарськими підприємствами, підпорядкованими Міністерству аграрної політики України, а також агроформуваннями, у яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства.

Принциповою позицією державної політики стало визнання необхідності передання лісів, які знаходилися в користуванні колективних сільськогосподарських підприємств, тільки тим користувачам, що мали б у своєму складі спеціалізовані лісогосподарські підрозділи, з метою збереження належного стану таких лісів. Крім того, уже наступного року був прийнятий наказ Міністерства аграрної політики України [187], за яким була підтримана пропозиція щодо передачі в постійне користування земель лісового фонду, що перебували в користуванні реформованих колективних сільськогосподарських підприємств, новоствореним лісогосподарським підприємствам у складі Міністерства аграрної політики. Більш того, у штатних розписах обласних та районних управлінь (відділів) сільського господарства та продовольства повинна була бути передбачена посада спеціаліста агролісомеліоратора, що свідчить про той факт, що принаймні переважна більшість лісів, що підлягали перерозподілу після реформування колективних сільськогосподарських підприємств, мали агролісомеліоративне значення – тобто були та є, по суті, агролісовою рослинністю.

Однак уже наприкінці 2009 року державна політика в сфері управління агролісовою рослинністю змінилася достатньо суттєво: з прийняттям Кабінетом Міністрів України розпорядження щодо вдосконалення порядку управління лісовим господарством [162] вектор було спрямовано на передачу державних лісогосподарських підприємств, що належали до сфери управління Міністерства аграрної політики, а також Міністерства оборони України, до сфери управління Державного комітету лісового господарства. І хоча вказане розпорядження підлягало виконанню протягом місяця після винесення, станом на серпень 2010 року воно не було виконано в повному обсязі, оскільки указом Президента

України від 6 серпня 2010 року № 801/2010 було повторно наголошено на необхідності Міністерству аграрної політики України та Міністерству оборони України прискорити передачу державних лісогосподарських підприємств до сфери управління Державного комітету лісового господарства України [189].

Тож як бачимо, державна форма власності на агроліси займає провідне місце по відношенню до інших форм власності, що пов'язано із історичною складовою – оскільки більша частина агролісової рослинності була створена за часів Радянського Союзу, у якому право власності на ліси взагалі визнавалося виключно за державою, а із здобуттям Україною незалежності – трансформувалася в державну власність України.

Таким чином, стосовно агролісів як об'єкту права державної власності можна зазначити наступне:

- державна форма власності на агроліси є домінуючою серед інших та навіть визнається державою як найбільш бажана форма власності для такого роду об'єктів для збереження їх у належному стані;

- право державної власності на агроліси набувається і реалізується державою в особі центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства (на сьогодні – Державного агентства лісових ресурсів України) та в особі центрального органу виконавчої влади з питань сільського господарства (на сьогодні – Міністерства аграрної політики та продовольства України); вказані органи здійснюють управління даними об'єктами державної власності від імені держави; крім того, необхідно зазначити, що відповідно до даних Державної цільової програми «Ліси України» на 2010-2015 роки, кошти для створення полезахисних лісових смуг на землях, які не зайняті лісом (деградованих, малопродуктивних тощо) виділяються із Державного Бюджету також і Міністерству оборони України [33]. Таким чином, в результаті створення таких полезахисних лісових насаджень на землях, що знаходяться в віданні Міністерства оборони України, можна говорити про те, що останнє також виступає розпорядником створених агролісів, хоча й дуже незначної їх частини;

– фактичне володіння та користування агролісовою рослинністю здійснюють державні лісогосподарські та сільськогосподарські підприємства із спеціалізованими лісогосподарськими підрозділами, які входять до сфери управління відповідних центральних органів виконавчої влади;

– відповідно до положень глави 2 Лісового кодексу України, правовий зв'язок між центральними органами виконавчої влади – розпорядниками агролісової рослинності – та відповідними державними підприємствами, установами та організаціями в контексті фактичного володіння та використання останніми агролісів виражається у вигляді режиму постійного користування лісами;

– постійні користувачі агролісовою рослинністю (тобто відповідні лісогосподарські та сільськогосподарські підприємства із спеціалізованими лісогосподарськими підрозділами) мають право: 1) право самостійно господарювати в агролісах; 2) право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством; 3) інші права, передбачені законодавством (стаття 19 Лісового кодексу);

– постійні користувачі агролісовою рослинністю (тобто відповідні лісогосподарські та сільськогосподарські підприємства із спеціалізованими лісогосподарськими підрозділами) зобов'язані: 1) забезпечувати охорону, захист, відтворення, підвищення продуктивності агролісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, вживати інших заходів відповідно до законодавства на основі принципів сталого розвитку; 2) дотримуватися правил і норм використання агролісових ресурсів; 3) вести агролісове господарство на основі матеріалів лісовпорядкування, здійснювати використання агролісових ресурсів способами, які забезпечують збереження захисних властивостей цих лісів, а також створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення; 4) вести первинний облік агролісів; 5) дотримуватися встановленого законодавством режиму використання земель; 6) забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів і об'єктів,

рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, сприяти формуванню екологічної мережі відповідно до природоохоронного законодавства; 7) забезпечувати безперешкодний доступ до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через агролісову ділянку, для їх обслуговування; 8) інші обов'язки, передбачені законом (стаття 19 Лісового кодексу);

– державні органи, що уповноважені здійснювати управління агролісовою рослинністю, мають право вчиняти відносно агролісової рослинності як об'єкту державної власності всі інші повноваження, необхідні для належного здійснення такого управління; такі повноваження закріплені в 1) Законі України «Про управління об'єктами державної власності» як в універсальному нормативному акті в сфері управління об'єктами державної власності взагалі; 2) Лісовому кодексі України як у спеціальному нормативному акті в сфері регулювання лісових відносин; 3) підзаконних нормативно-правових актах, що визначають статус відповідних центральних органів виконавчої влади, що уповноважені здійснювати управління агролісовою рослинністю (на сьогоднішній момент – це Положення про Державне агентство лісових ресурсів України та Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, а також Положення про Міністерство оборони України).

Відносно передачі агролісової рослинності в тимчасове користування, то слід зазначити, що відповідно до положень статті 18 Лісового кодексу, тимчасове користування лісами – довгострокове та короткострокове – може мати місце виключно для задоволення спеціально визначених потреб: при довгостроковому – для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт; при короткостроковому – для заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб, передбачених Лісовим кодексом. Тож, як бачимо, агролісова рослинність через своє особливе функціональне призначення не може бути передана в тимчасове користування.

Що стосується права комунальної власності на агроліси, то взагалі Лісовий кодекс визначає під правом комунальної власності на ліси право територіальних громад безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування реалізовувати своє право на ліси в межах населених пунктів, крім тих лісів, що перебувають у державній або приватній власності, а також на інші ліси, які в установленому законом порядку віднесені до об'єктів комунальної власності (стаття 9).

Право комунальної власності на ліси набувається (стаття 11 Лісового кодексу): а) при розмежуванні в установленому порядку земель державної і комунальної власності (розмежування земель державної та комунальної власності відбулося в порядку Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 6 вересня 2012 року № 5245-VI); б) шляхом передачі земельних ділянок з державної власності в комунальну (відповідно до Закону України «Про передачу об'єктів права державної і комунальної власності» [185]); в) з інших підстав, передбачених законодавством.

Оскільки протилежне не передбачене чинним законодавством, вказані підстави стосуються також і агролісової рослинності. Таким чином, агролісова рослинність може перебувати в тому числі й в комунальній власності, і чинне законодавство передбачає механізми такого набуття. І за даними офіційного інтернет-сайту Державного агентства лісового господарства України, ліси перебувають в комунальній власності, хоч і незначна їх частина – разом із лісами Міністерства інфраструктури України, Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства надзвичайних ситуацій України та землями запасу, комунальні ліси складають лише 13 % [125]. Тобто їх частина дуже незначна, а агролісів відповідно ще менша.

Відносно самої природи комунальної власності на агроліси можна відмітити наступне. Як було відзначено вище, суб'єктом права комунальної власності на агролісову рослинність є *територіальна громада* – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-

територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр (під адміністративно-територіальною одиницею слід розуміти область, район, місто, район у місті, селище, село) [179]. Належне право власності, у тому числі й на агролісову рослинність, територіальна громада реалізує безпосередньо або через утворені нею органи місцевого самоврядування (стаття 9 Лісового кодексу).

Що стосується безпосередньої реалізації територіальною громадою свого права комунальної власності на агроліси, як і на інші об'єкти, то Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає наступні можливі механізми такої реалізації: проведення місцевого референдуму; проведення загальних зборів громадян для вирішення певних питань місцевого значення; місцеві ініціативи [179]. Однак вказані механізми безпосередньої участі громадян в здійсненні місцевого самоврядування, у тому числі й відносно вирішення питань реалізації комунальної власності на агроліси, є, по суті, лише декларативними, оскільки не отримали належного законодавчого регулювання та матеріально-технічної бази.

Фактично реалізацію повноважень територіальних громад стосовно розпорядження об'єктами комунальної власності здійснюють місцеві ради – представницькі органи місцевого самоврядування, які є виборними та складаються з депутатів і відповідно до закону наділяються правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення. Тому має місце ситуація, по суті, лише юридичного закріплення за територіальною громадою права власності на об'єкти без наявності належних законодавчих механізмів практичної реалізації такого права – першочергово, права розпоряджатися об'єктами права комунальної власності. Як відзначала О.С. Яворська, власниками об'єктів права комунальної власності де-юре є територіальні громади, а де-факто – органи місцевого самоврядування та їх посадові особи [228; с. 146].

Тож територіальна громада як власник агролісової рослинності має право через представницькі органи місцевого самоврядування здійснювати розпорядження такою рослинністю. Найбільш поширеною правомочністю є право передання таких об'єктів в постійне користування.

У постійне користування агроліси на землях комунальної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим комунальним підприємствам, установам та організаціям, у складі яких створені спеціалізовані лісогосподарські підрозділи.

Що стосується інших повноважень органів місцевого самоврядування як фактичних розпорядників агролісовою рослинністю, то вони передбачені в Лісовому кодексі України як в спеціальному нормативному акті в сфері регулювання лісових відносин, а також в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» як в спеціальному нормативному акті, який регулює питання реалізації в Україні місцевого самоврядування.

Останньою можливою формою власності на агролісову рослинність є приватна. Суб'єктами такої форми власності на агроліси є громадяни України, а також юридичні особи України. Іноземці, особи без громадянства, а також іноземні юридичні особи не можуть мати в приватній власності агроліси, як і ліси взагалі. У разі ж отримання ними таких лісових ділянок у спадок, вони підлягають відчуженню протягом року (стаття 13 Лісового кодексу України).

Як вже вказувалося, право приватної власності на ліси може набуватися громадянами та юридичними особами України: а) безоплатно або за плату у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств – замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 гектарів; б) набувати ліси через успадкування; в) створювати ліси на набутих ними у власність земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь без обмеження їх площі (відповідно до стаття 12 Лісового кодексу). Крім того, враховуючи ту обставину, що лісова рослинність тісно пов'язана із земельними ділянками, на яких вона розташована (більш детально дане питання буде розкрито в наступному підрозділі), необхідно зазначити, що оскільки відповідно до статті 131 Земельного кодексу, громадяни та юридичні особи України мають право набувати у власність земельні ділянки із приватної власності на підставі міні, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод, ще однією підставою набуття

лісових насаджень у приватну власність є набуття в приватну власність земельних ділянок, на яких така рослинність розташована.

Усі перераховані підстави також поширюються й на випадки набуття права приватної власності на агролісову рослинність, оскільки будь-яких обмежень стосовно підстав набуття права приватної власності на агролісову рослинність (а саме на певні групи захисних лісів) чинне лісове законодавство не передбачає.

При характеристиці агролісової рослинності як об'єкту права приватної власності необхідно звернути увагу на той факт, що агроліси є особливо важливим природним об'єктом, і як уже було відзначено вище, підлягають особливій охороні з боку держави, що виражається, в тому числі, у встановленні певних обмежень та застережень для приватних власників агролісової рослинності, а саме: обов'язок ведення агролісового господарства на основі матеріалів лісовпорядкування відповідно до Лісового кодексу; забезпечення охорони, захисту, відтворення і підвищення продуктивності агролісових насаджень, посилення їх корисних властивостей та покращення родючості ґрунтів; ведення агролісового господарства та використання агролісових ресурсів способами, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, забезпечують збереження корисних властивостей агролісів і створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення; дотримання правил та норм використання агролісових ресурсів; ведення первинного обліку агролісів, надання в установленому законодавством порядку статистичної звітності та інформації про стан агролісів і використання агролісових ресурсів тощо (вказані обов'язки випливають із статті 14 Лісового кодексу).

Щодо прав приватних власників агролісів, то крім тих основних положень права приватної власності, закріплених у Цивільному кодексі України, Лісовий кодекс конкретизує деякі з них, а саме: 1) право власності на лісові ресурси агролісів та їх використання в порядку, визначеному Лісовим кодексом; 2) право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом; 3) право продавати або іншим шляхом відчужувати відповідно до закону земельну лісову ділянку, на якій розташований агроліс; 4) право споруджувати в установленому порядку

виробничі та інші будівлі й споруди, необхідні для ведення лісового господарства в агролісах і використання лісових ресурсів (стаття 14 Лісового кодексу).

Слід відзначити, що право приватної власності на агролісову рослинність прямо пов'язано із правом приватної власності на земельні ділянки, на яких така лісова рослинність розташована. Як уже вбачається із можливих підстав набуття права приватної власності на агроліси, право власності на агроліс фактично дорівнює праву власності на відповідну лісову ділянку. Крім того, право приватної власності на агроліси громадян та юридичних осіб України виникає з моменту одержання ними документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, та їх державної реєстрації. Дана обставина в черговий раз доводить той факт, що правовий статус агролісів прямо пов'язаний із правовим статусом земельних ділянок, на яких такі агроліси розміщені, чому й буде присвячений наступний підрозділ.

Характеризуючи агролісову рослинність як об'єкт права приватної власності, необхідно відзначити підстави припинення права власності на такі об'єкти. Висновок щодо цього може бути зроблений також на підставі аналізу загальних норм припинення права власності на ліси, що визначені у статті 15 Лісового кодексу, оскільки спеціального правового регулювання агролісова рослинність в Україні на сьогодні не має. Отже, такими підставами є:

– припинення права власності на земельну лісову ділянку у випадках добровільної відмови власника від права на земельну агролісову ділянку; смерті власника земельної агролісової ділянки за відсутності спадкоємця; відчуження земельної агролісової ділянки за рішенням власника (тобто в результаті укладання цивільно-правових угод); звернення стягнення на земельну агролісову ділянку на вимогу кредитора; відчуження земельної агролісової ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб; конфіскації за рішенням суду; невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства протягом року (стаття 140 Земельного кодексу України);

– добровільна відмова власника від права власності на земельну агролісову ділянку на користь держави або територіальної громади.

Таким чином, агролісова рослинність як об'єкт права власності є практично ідентичною за своїми правовими характеристиками та властивостями, що й лісова рослинність взагалі. Чинне законодавство не передбачає будь-яких застережень чи обмежень стосовно використання агролісової рослинності як об'єкта відносин власності.

Агроліси як різновид захисних лісів, до яких відносяться лінійні (полезахисні) лісонасадження та площинні (протерозійні) захисні лісонасадження (коди 18, 20, 23 та 25 за Інструкцією про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів) можуть бути об'єктом права власності без будь-яких обмежень чи застережень. Відносно агролісів можливі три режими права власності: державна, комунальна та приватна; а суб'єктами права власності на агроліси, відповідно, можуть бути держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи України. Усі форми власності на агроліси є рівними та підлягають однаковому захисту з боку держави, дискримінація якоїсь форми власності неможлива.

У державній власності перебувають усі агроліси України, крім агролісів, що перебувають у комунальній або приватній власності. Слід зазначити, що тим не менш, державна форма власності на агроліси займає провідне місце по відношенню до інших форм власності, що пов'язано із історичною складовою – більша частина агролісової рослинності була створена за часів Радянського Союзу, у якому право власності на ліси взагалі визнавалося виключно за державою, а із здобуттям Україною незалежності – трансформувалася в державну власність України. По суті, державна власність на агроліси визнається державою як найбільш бажана форма власності для такого роду об'єктів для збереження їх у належному стані.

Право державної власності на агроліси набувається і реалізується державою в особі центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства (на сьогодні – Державного агентства лісових ресурсів України) та в особі центрального органу виконавчої влади з питань сільського господарства (на сьогодні – Міністерства аграрної політики та продовольства України), а також

в особі Міністерства оборони України; вказані органи здійснюють управління даними об'єктами державної власності від імені держави. Однак варто відмітити, що через відсутність об'єктивних статистичних даних щодо кількості та якісного складу агролісів в Україні, теоретично лісова рослинність агролісомеліоративного призначення також може перебувати і в віданні інших органів державної влади, що мають у своєму підпорядкуванні ліси, а саме у віданні Міністерства інфраструктури України, Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства надзвичайних ситуацій України та інших.

Фактичне володіння та користування агролісовою рослинністю здійснюють державні лісогосподарські та сільськогосподарські підприємства із спеціалізованими лісогосподарськими підрозділами, які входять до сфери управління відповідних центральних органів виконавчої влади, в управлінні яких знаходяться агроліси. Правовий зв'язок між центральними органами виконавчої влади – розпорядниками агролісової рослинності – та відповідними державними підприємствами, установами та організаціями в контексті фактичного володіння та використання останніми агролісів виражається у вигляді режиму постійного користування лісами.

Державні органи, уповноважені здійснювати управління агролісовою рослинністю, мають право вчиняти відносно агролісової рослинності як об'єкту державної власності всі повноваження, необхідні для належного здійснення такого управління (закріплені в Законі України «Про управління об'єктами державної власності», Лісовому кодексі України та підзаконних нормативно-правових актах, що визначають статус відповідних центральних органів виконавчої влади, які уповноважені здійснювати управління агролісовою рослинністю – на сьогодні, це Положення про Державне агентство лісових ресурсів України та Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, а також Положення про Міністерство оборони України).

Що стосується права комунальної власності на агроліси, то взагалі Лісовий кодекс визначає під правом комунальної власності на ліси право територіальних громад безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування

реалізовувати своє право на ліси в межах населених пунктів, крім тих лісів, що перебувають у державній або приватній власності, а також на інші ліси, які в установленому законом порядку віднесені до об'єктів комунальної власності.

Власником «комунальних» агролісів є територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр (під адміністративно-територіальною одиницею слід розуміти область, район, місто, район у місті, селище, село). Своє право власності, у тому числі й на агролісову рослинність, територіальна громада реалізує безпосередньо або через утворені нею органи місцевого самоврядування.

Що стосується безпосередньої реалізації територіальною громадою свого права комунальної власності на агроліси, як і на інші об'єкти, то можливими механізмами такої реалізації є: проведення місцевого референдуму; проведення загальних зборів громадян для вирішення певних питань місцевого значення; місцеві ініціативи. Однак вказані механізми безпосередньої участі громадян в здійсненні місцевого самоврядування, у тому числі й відносно вирішення питань комунальної власності на агроліси, є, по суті, лише декларативними, оскільки не отримали належного законодавчого регулювання та матеріально-технічної бази. Фактично реалізацію повноважень територіальних громад стосовно розпорядження об'єктами комунальної власності здійснюють місцеві ради – представницькі органи місцевого самоврядування, які є виборними та складаються з депутатів і відповідно до закону наділяються правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення. Тож територіальна громада як власник агролісової рослинності має право через представницькі органи місцевого самоврядування здійснювати розпорядження такою рослинністю. Найбільш поширеною правомочністю є право передання таких об'єктів в постійне користування.

У постійне користування агроліси на землях комунальної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються

спеціалізованим комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створені спеціалізовані лісогосподарські підрозділи. Що стосується інших повноважень органів місцевого самоврядування як фактичних розпорядників агролісовою рослинністю, то вони передбачені в Лісовому кодексі України як в спеціальному нормативному акті в сфері регулювання лісових відносин, а також в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» як в спеціальному нормативному акті, який регулює питання реалізації в Україні місцевого самоврядування.

Суб'єктами права приватної власності на агроліси є громадяни України, а також юридичні особи України. Іноземці, особи без громадянства, а також іноземні юридичні особи не можуть мати в приватній власності агроліси, як і ліси взагалі. У разі ж отримання ними таких лісових ділянок у спадок, вони підлягають відчуженню протягом року.

Право приватної власності на агроліси може набуватися громадянами та юридичними особами України: а) безоплатно або за плату у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств – замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 гектарів; б) набувати агроліси через успадкування; в) створювати агроліси на набутих ними у власність земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь без обмеження їх площі; г) набувати земельні ділянки із відповідною лісовою рослинністю у власність на підставі цивільно-правових угод (купівлі-продажу, міни, дарування тощо).

Слід відзначити, що право приватної власності на агролісову рослинність прямо пов'язано із правом приватної власності на земельні ділянки, на яких така лісова рослинність розташована. Як уже вбачається із можливих підстав набуття права приватної власності на агроліси, право власності на агроліс фактично дорівнює праву власності на відповідну земельну ділянку. Крім того, право приватної власності на агроліси громадян та юридичних осіб України виникає з моменту одержання ними документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, та державної реєстрації права власності.

Таким чином, агролісова рослинність як об'єкт права власності є практично ідентичною за своїми правовими характеристиками, що й лісова рослинність взагалі. Чинне законодавство не передбачає будь-яких застережень чи обмежень стосовно використання агролісової рослинності як об'єкта відносин власності.

2.3. Правовий статус земельних ділянок, на яких розташовані агроліси

В юридичній літературі під правовим статусом певних правових явищ (окрім правового статусу учасників правовідносин, до яких поняття правового статусу застосовується, так би мовити, класично) розуміють правове становище даного явища в суспільстві, його юридичне закріплення. Тож під правовим статусом земельних ділянок, на яких розташовані агроліси, необхідно вважати юридичне закріплення даних земельних ділянок у суспільстві [130].

Слід зазначити, що правовий статус агролісової рослинності та правовий статус земельних ділянок, на яких вони розташовані, тісно пов'язані між собою, як і взагалі правове регулювання використання лісів та правове регулювання використання земельних ділянок лісгосподарського призначення мають між собою достатньо тісний взаємозв'язок. Можна навіть вести мову про суміжність правових інститутів, що регулюють відносини лісокористування та землекористування.

Фактично набуття права власності чи права постійного користування на ліси дорівнює набуттю відповідних прав на земельні ділянки, на яких такі ліси розташовані.

Така ситуація, звичайно, має місце й в контексті агролісової рослинності та земельних ділянок, на яких вона розташована. Більш того, необхідно зазначити, що саме така особливість чинного законодавства, а також неузгодженість в діях органів державної влади та органів місцевого самоврядування призвели, у тому числі, до негативних ситуацій щодо стану агролісової рослинності. Так, понад

0,4 млн. гектарів полезахисних лісових смуг, які сприяють збереженню та підвищенню родючості близько 13 млн. гектарів ріллі, не закріплені за землекористувачами [86], що, звичайно, впливає на їх стан тільки негативно, оскільки навіть знаходячись у власності держави чи у комунальній власності, але без визначення конкретного землекористувача, який нестиме відповідальність за стан та якість як агролісової рослинності, так і земель, на яких вона розташована, важко говорити про належне використання таких агролісів. Саме встановлення власника або користувача земельної ділянки визначає в кінцевому розумінні особу, відповідальну за стан, якість та збереження цих природних ресурсів.

Першочергово, необхідно визначити, які саме земельні ділянки, відповідно до чинного законодавства, визнавати як землі, на яких розташовані агроліси.

Ключовим фактором при визначенні складу земель лісогосподарського призначення є склад самого лісового фонду України, оскільки в іншому випадку втратиться сенс поділу земель на категорії за їх цільовим призначенням. Звичайно, вказана характеристика може бути перенесена й на агролісову рослинність та її землі, тобто на землі, на яких такі агроліси розташовані, або які хоча й не покриті агролісовою рослинністю, але виділені для потреб агролісового господарства. Такі землі теоретично можна визначити як землі агролісогосподарського призначення, хоча такого виду з категорії земель лісогосподарського призначення чинне законодавство не виділяє. Бо за українським законодавством відсутнє розуміння агролісової рослинності як такої; визначені лінійні (полезахисні) лісонасадження та площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження («Лісові насадження лінійного типу» – код 18, «Протиерозійні ліси» – код 20, «Лісові ділянки уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів» – код 23 та «Байрачні ліси та інші захисні лісові ділянки» – код 25, за Інструкцією про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів) [61], які за виконуваними функціями можуть вважатися агролісовою рослинністю. То й земель агролісогосподарського призначення за чинним законодавством також не може бути визнано; розгляду повинні підлягати земельні ділянки, на яких розміщені вищеперераховані групи

захисної лісової рослинності, та ті, що виділяються, так би мовити, для «обслуговування потреб» агролісової рослинності та не вкриті такою.

Варто відзначити, що теорія земельного права має й іншу точку зору на правовий статус земель, вкритих агролісовою рослинністю. Так, П.Ф. Кулинич звертає увагу на той факт, що в статті 22 Земельного кодексу України до земель сільськогосподарського призначення також відносяться полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісогосподарського призначення [95; с. 507]. В контексті цього автором робиться висновок про нечіткість та суперечливість визначення цільового призначення земель полезахисних лісосмуг, оскільки законодавцем не наводяться критерії віднесення таких земель до земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення. Віднесення ж земель під захисними лісовими насадженнями до земель лісогосподарського призначення, що витікає із положень статті 55 Лісового кодексу України, пояснюється П.Ф. Кулиничем активізацією державної політики щодо підвищення рівня заліснення країни. У зв'язку із цим, на думку П.Ф. Кулинича, через специфічне призначення полезахисних смуг, земельні ділянки, на яких вони розташовані, доцільно відносити саме до земель сільськогосподарського призначення.

Не погоджуючись із даною точкою зору, зазначимо наступне. Дійсно, створення агролісової рослинності спрямоване на покращення результатів сільськогосподарського виробництва із одночасним захистом земель сільськогосподарського призначення, на яких вирощуються різноманітні сільськогосподарські культури. Проте, як уже було зазначено раніше, агролісова рослинність, в першу чергу, є різновидом лісу; правовий статус даної групи лісової рослинності обумовлений особливою природою лісових насаджень, унікальністю виконуваних ними функцій із захисту природи. Саме із цим статусом чинне законодавство України пов'язує наявність у власників та користувачів лісової рослинності цілої низки специфічних обов'язків із захисту та охорони лісів.

Виходячи із Класифікації видів цільового призначення земель, цільовим призначенням земель є правова категорія, що характеризує землі за їх власним правовим режимом, екосистемними функціями, видом господарської діяльності, типами забудови, типами особливо цінних об'єктів [70]. Отже, віднесення земельної ділянки до певної категорії за її цільовим призначенням обумовлює існування щодо такої земельної ділянки самостійного правового режиму. Як відмічає П.Ф. Кулинич, цільове призначення земельної ділянки окреслюється встановленими законодавством та конкретизовані відповідними органами влади допустимими межами використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами [94].

Отже, наявність лісів агролісомеліоративного призначення на певній земельній ділянці обумовлює необхідність встановлення щодо такої земельної ділянки певного правового режиму, а тому віднесення таких земель до земель сільськогосподарського призначення нівелює існуючий законодавчий підхід до поділу земель на категорії за їх основним цільовим призначенням.

Треба зазначити, що будь-яких особливостей стосовно правового режиму земельних ділянок, які вкриті полезахисними чи протиерозійними лісовими насадженнями, або ж які виділені для їх обслуговування, чинне земельне законодавство також не зазначає. Тому й характеристику правового статусу земель агролісогосподарського призначення необхідно давати, виходячи із загальних положень законодавства про правовий статус земель лісогосподарського призначення.

Землі лісогосподарського призначення можна поділити на дві великі групи: на ті, що вкриті лісовою рослинністю, та ті, що лісовою рослинністю не вкриті, але, так би мовити, є «обслуговуючими» землями по відношенню до перших. Даний факт стосується, в тому числі, і агролісової рослинності: тобто є землі, на яких розташовані протиерозійні та полезахисні лісонасадження, та землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку для потреб агролісового господарства. Класифікація видів цільового призначення

земель не визначає окремого виду цільового призначення земель лісогосподарського призначення для протиерозійних чи полезахисних смуг, тому землі агролісогосподарського призначення можуть мати за існуючим поділом одне з наступних визначень: 09.01 – Для ведення лісового господарства і пов'язаних з ним послуг; 09.02 – Для іншого лісогосподарського призначення; – Для цілей підрозділів 09.01-09.02 та для збереження та використання земель природно-заповідного фонду [70].

Окремо необхідно відмітити той факт, що землі агролісогосподарського призначення можуть перебувати в землях запасу. Як зазначає стаття 19 Земельного кодексу, земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі. І як доводить теперішня українська дійсність, землі агролісогосподарського призначення досить часто на сьогодні залишаються без визначених землекористувачів чи власників. Так, близько 0,5 млн. гектарів лісів, що належали колишнім колективним господарствам, тобто агролісів, знаходяться на землях запасу і перебувають у незадовільному стані (самовільно вирубуються, гинуть від пожеж, хвороб, шкідників тощо) [86]. Кабінет Міністрів України у своєму розпорядженні щодо вдосконалення порядку управління лісовим господарством [162] звертав особливу увагу на необхідність активізувати процес вирішення питання про розподіл між землекористувачами земель лісогосподарського призначення, що знаходяться в державній власності та перебувають у запасі, а саме сприяти наданню в постійне користування вказаних груп земель державним лісогосподарським підприємствам, що належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України (на момент прийняття розпорядження – Державного комітету лісового господарства).

Що стосується права власності на землі агролісогосподарського призначення та інших речових прав на них (а саме, права постійного користування), то дану характеристику правового статусу необхідно розглядати, кореспондуючись до відповідних положень правового статусу самої агролісової рослинності через уже згаданий прямий зв'язок цих двох правових категорій.

Так, землі, на яких розташовані агроліси, або які використовуються для потреб агролісового господарства, як і самі агроліси, можуть перебувати в державній, комунальній або приватній власності. А якщо бути коректнішими, то об'єктом права власності є відповідні земельні ділянки – частини земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо них правами (стаття 79 Земельного кодексу).

У державній власності перебувають ті земельні ділянки агролісогосподарського призначення, які не належать до власності комунальної чи приватної (стаття 84 Земельного кодексу України).

Державна форма власності на землю залишається в Україні достатньо вагомою, незважаючи на поступовий перехід від тотального націоналізованого характеру землі, що мав місце за часів Радянського Союзу, до становлення та розвитку інститутів альтернативних державній форм власності на землю – комунальної та приватної. Такий кардинальний перехід відбувся в рамках розпочатої на початку 90-х років земельної реформи, що була започаткована у зв'язку із переходом економіки існуючої тоді держави до ринкових відносин, завданням якої мав стати перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель [174]. Однак держава все ж на сьогоднішній день залишається власником значної кількості земель в Україні, у тому числі й земель, на яких розташовані агроліси.

За статтею 84 Земельного кодексу України, держава як суб'єкт права власності на землі реалізує та набуває його в особі Кабінету Міністрів, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, державних органів приватизації. Це стосується, у тому числі, земель агролісогосподарського призначення. Вказані органи здійснюють розпорядження землями державної власності у випадках, які передбачені Земельним кодексом.

Після розмежування земель державної та комунальної власності, проведеного відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» повноваження щодо розпорядження землями за межами населених пунктів здійснюють: Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів АРК, обласні та районні державні адміністрації, Державне агентство земельних ресурсів України, Фонд державного майна України (стаття 122 Земельного кодексу України).

Землі комунальної власності представляють собою ті землі, що перебувають у власності територіальних громад сіл, селищ та міст. Відповідно до статті 83 Земельного кодексу України, у комунальній власності перебувають усі землі в межах населених пунктів, крім земельних ділянок приватної та державної власності, а також земельні ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності незалежно від місця їх розташування. Крім того, відповідно до п. 3 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності», до земель комунальної форми власності також відносяться земельні ділянки, які перебувають в постійному користуванні органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ, організацій [163].

Отже землі, що відповідають вказаним критеріям та при цьому є землями агролісогосподарського призначення, відносяться до комунальної власності. Власником таких земель визнається територіальна громада, яка представляє собою жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр (під адміністративно-територіальною одиницею слід розуміти область, район, місто, район у місті, селище, село) [179]. Як і відносно агролісової рослинності, відносно земель агролісогосподарського призначення територіальні громади як їх власники реалізують своє право власності за допомогою відповідних місцевих рад —

сільських, селищних та міських. Саме місцеві ради розпоряджаються земельними ділянками комунальної власності, у тому числі й земельними ділянками агролісогосподарського призначення.

За своєю юридичною природою земельні ділянки агролісогосподарського призначення, що перебувають у комунальній власності, є абсолютно повноцінними по відношенню до земель інших форм власності та підлягають однаковому, порівняно з іншими землями, рівню захисту з боку держави. Тому й використання цих земель повинно відбуватися виключно за їх цільовим призначенням – здійснення агролісогосподарської діяльності – тобто вирощування агролісової рослинності та її обслуговування.

Це положення, звичайно, стосується в тому числі й земель державної власності. Дане зауваження має суттєве значення в контексті того, що землі державної та комунальної власності, у тому числі й агролісогосподарського призначення, майже постійно перебувають у фактичному володінні та користуванні, так би мовити, «третіх осіб» – постійних користувачів (як уже було відзначено, агролісова рослинність не може передаватися особам у тимчасове користування із земель державної та комунальної власності, тому, звичайно, землі агролісогосподарського призначення також можуть бути закріплені за землекористувачами тільки на умовах права постійного користування). Тому через важливість інституту постійного користування землями агролісогосподарського призначення, що надаються із земель державної та комунальної власності, на цьому питанні необхідно зупинитися окремо.

Землі агролісогосподарського призначення можуть передаватися в постійне користування із земель державної та комунальної власності спеціалізованим державним і комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим державним і комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства (стаття 57 Земельного кодексу України). Із наведеної вище інформації стосовно розпорядників земель державної та комунальної власності можна зробити висновок, що такі землі, в залежності від їх місця розташування, передаються в

постійне користування за рішенням відповідних органів державної влади або місцевих рад.

Слід зазначити, що на сьогодні існує значна проблема із фактичним наданням земель агролісогосподарського призначення у постійне користування державним та комунальним підприємствам. До цього моменту далеко не всі державні підприємства, що знаходяться в віданні Міністерства аграрної політики та продовольства України та Державного агентства лісових ресурсів України, а також Міністерства оборони України, отримали державні акти на право постійного користування відповідними земельними ділянками агролісогосподарського призначення (за Державної цільовою програмою «Ліси України» на 2010-2015 роки на вказані цілі кошти з Державного бюджету повинні виділятися до 2015 року) [33]. І має місце ситуація, коли такі землі як незакріплені за жодним із землекористувачів, формально знаходяться у землях запасу. І Кабінет Міністрів України звертав увагу на необхідність обов'язкового вирішення даної ситуації в бік закріплення відповідних земельних ділянок, що відносяться до земель державної власності і належать до земель запасу, за державними лісогосподарськими підприємствами, що належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства. Окремо Кабінет Міністрів відмітив негативний стан земель запасу, які вкриті полезахисними лісовими смугами, та необхідність їх обов'язкового та невідкладного закріплення за відповідними землекористувачами [162].

Що стосується приватної власності на землі агролісогосподарського призначення, то її суб'єктами можуть бути виключно громадяни та юридичні особи України. Підставами ж набуття такими особами права приватної власності на землі агролісогосподарського призначення, відповідно до положень статті 56 Земельного кодексу, можуть бути:

- 1) передача таким особам за рішенням органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади безоплатно або за плату замкнених земельних ділянок агролісогосподарського призначення площею до 5 гектарів у складі угідь фермерських та інших господарств. Слід зазначити, що оскільки чинне земельне

законодавство не передбачає внутрішньої класифікації земель лісогосподарського призначення, то фактично на практиці при передачі таких замкнених земельних ділянок, так би мовити, агролісові землі можуть складати лише частину з них, і хоча за виконуваними функціями та їх головним призначенням вони мають спеціальне захисне значення, то документально даний факт ніяк не буде відзначений, оскільки в разі такої передачі земельних ділянок у власність, документом, що підтверджує право власності осіб-власників на землі агролісогосподарського призначення, а в тому числі й на агролісову рослинність, яка розміщена на таких землях, є відповідний правовстановлюючий документ на землю, що передбачає закріплення у своєму тексті виключно цільового призначення даної земельної ділянки.

Відносно такої характеристики згаданих земельних ділянок, як їх «замкненість», то чинне законодавство не дає його визначення. Теорія земельного права замкненими називає такі земельні ділянки лісового фонду, які відокремлені природними розривами та (або) юридично встановленими межами їх обсягів, тобто дещо ізольовані від основного масиву лісового фонду [74].

Що стосується *безоплатної* передачі громадянам замкнених земельних ділянок агролісогосподарського призначення площею до 5 гектарів у складі угідь фермерських та інших господарств, то виходячи із загальних випадків безоплатної передачі земельних ділянок у власність громадян, передбачених статтею 116 Земельного кодексу, такими випадками є приватизація земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян; одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації.

Передача ж таких земельних ділянок громадянам та юридичним особам за плату фактично представляє собою їх продаж. В залежності від того, до якої форми власності відноситься така земельна ділянка – до державної чи до комунальної – рішення про продаж, відповідно, приймають або органи державної влади, або місцеві ради.

2) Набуття деградованих та малопродуктивних угідь для заліснення. Такими землями, відповідно до статті 171 Земельного кодексу, є:

- деградовані — земельні ділянки, поверхня яких порушена внаслідок землетрусу, зсувів, карстоутворення, повеней, добування корисних копалин тощо; а також земельні ділянки з еродованими, перезволоженими, з підвищеною кислотністю або засоленістю, забрудненими хімічними речовинами ґрунтами та інші;

- малопродуктивні — сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним.

Стаття 56 Земельного кодексу передбачає, що порядок набуття такого роду земель громадянами та юридичними особами повинен бути окремо законодавчо визначений. Однак на сьогоднішній момент такого спеціального порядку немає, тож і говорити про можливість придбання таких земельних ділянок у власність немає підстав. Хоча слід відзначити, що важливість та принциповість питання створення лісів громадянами та юридичними особами окремо була відмічена у Концепції реформування та розвитку лісового господарства: одним із елементів удосконалення системи ведення лісового господарства взагалі була визначена необхідність забезпечення державної підтримки створення захисних насаджень та пожезахисних лісових смуг на еродованих землях, що перебувають у приватній власності [86]. Тож, залишається тільки сподіватися, що від декларативних методів такої підтримки держава нарешті перейде до методів практичних, починаючи із розробки та прийняття належної нормативної бази відносно порядку проведення такої діяльності.

Крім підстав набуття права приватної власності на землі агролісогосподарського призначення, передбачених статтею 56 Земельного кодексу, можна виділити ще дві, які впливають із положень статті 81 цього ж нормативного акту, а саме: отримання таких земельних ділянок на підставі цивільно-правових угод (як то, купівлі-продажу, міни, дарування тощо) та отримання їх у спадщину.

Що стосується загальної характеристики права власності та права постійного користування на землі агролісогосподарського призначення, то необхідно відмітити наступне:

- усі власники даних земель, незалежно від форми власності, мають право володіння, користування та розпорядження ними; постійні ж користувачі мають право володіти та користуватися земельною ділянкою державної чи комунальної власності без встановлення строку такого користування;

- документами, що посвідчують право власності на землі агролісогосподарського призначення є свідоцтво на право власності на земельну ділянку лісогосподарського призначення, а також інші документи, передбачені Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»; документом, що посвідчує право постійного користування є державний акт на право постійного користування земельною ділянкою лісогосподарського призначення, а також документ, виданий відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»;

- право власності та право постійного користування земельними ділянками агролісогосподарського призначення виникає з моменту його реєстрації відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»;

- експлуатація земель агролісогосподарського призначення, як і будь-яких інших, повинна відбуватися з дотриманням вимог законодавства щодо збереження їх корисних властивостей, а саме: проводити на земельних ділянках господарську діяльність способами, які не завдають шкідливого впливу на стан земель та родючість ґрунтів; підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі на основі застосування екологічнобезпечних технологій обробітку і техніки, здійснення інших заходів, які зменшують негативний вплив на ґрунти, запобігають безповоротній втраті гумусу, поживних елементів тощо; дотримуватися стандартів, нормативів при здійсненні протиерозійних,

агротехнічних, агрохімічних, меліоративних та інших заходів, пов'язаних з охороною земель, збереженням і підвищенням родючості ґрунтів; надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування відомості про застосування пестицидів та агрохімікатів; сприяти систематичному проведенню вишукувальних, обстежувальних, розвідувальних робіт за станом земель, динамікою родючості ґрунтів; своєчасно інформувати відповідні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування щодо стану, деградації та забруднення земельних ділянок; забезпечувати використання земельних ділянок за цільовим призначенням та дотримуватися встановлених обмежень (обтяжень) на земельну ділянку; забезпечувати захист земель від ерозії, виснаження, забруднення, засмічення, засолення, осолонцювання, підкислення, перезволоження, підтоплення, заростання бур'янами, чагарниками і дрібноліссям; уживати заходів щодо запобігання негативному і екологонебезпечному впливу на земельні ділянки та ліквідації наслідків цього впливу (стаття 35 Закону України «Про охорону земель») [183].

Таким чином, у якості короткого висновку до аналізу питання правового статусу земельних ділянок, на яких розташовані агроліси, першочергово необхідно дати теоретичне визначення даній групі земель (нормативного визначення чинне законодавство не наводить). Отже, землями агролісогосподарського призначення можна назвати групу земель лісогосподарського призначення, яка включає в себе земельні ділянки, вкриті полезахисними та протиерозійними лісонасадженнями, та землі, не вкриті такою рослинністю, але які використовуються для потреб агролісового господарства та представляють собою нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які виділені в установленому порядку. До таких земель не належать землі, зайняті зеленими насадженнями у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів, та окремими деревами і групами дерев, чагарниками на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках, оскільки дані групи рослинності не відносяться до лісового фонду України. За

Класифікацією видів цільового призначення земель, землі агролісогосподарського призначення визначаються на загальних підставах із усіма землями лісогосподарського призначення за такими групами: 09.01 – Для ведення лісового господарства і пов'язаних з ним послуг; 09.02 – Для іншого лісогосподарського призначення; 09.03 – Для цілей підрозділів 09.01-09.02 та для збереження та використання земель природно-заповідного фонду.

Тож, як і в ситуації з агролісовою рослинністю, правовий статус земель агролісогосподарського призначення також спеціально законодавчо не визначений, що, звичайно, негативно впливає на їх стан та режим використання. На сьогодні фактично дана група має ті ж самі характеристики, що й усі землі лісогосподарського призначення без встановлення будь-яких особливостей їх використання з урахуванням їх специфічного функціонального призначення.

Важливо відзначити, що правове закріплення земель агролісогосподарського призначення юридично визначає також і правове становище агролісової рослинності, оскільки документами, що посвідчують право власності та право постійного користування агролісовою рослинністю є відповідні правовстановлюючі документи на земельні ділянки лісогосподарського призначення.

У контексті вищевказаного особливо негативно виглядає ситуація із фактичним станом правового закріплення земель агролісогосподарського призначення державної та комунальної власності (які становлять більшість таких земель) за землекористувачами. Станом на 2006 рік понад 0,4 млн. гектарів полезахисних лісових смуг, які сприяють збереженню та підвищенню родючості близько 13 млн. гектарів ріллі, не були закріплені за землекористувачами. А станом на 2010 рік лише на 30 % (2,25 млн. га) земель лісогосподарського призначення, що перебували в управлінні Державного агентства лісових ресурсів України, були одержані державні акти на право постійного користування земельними ділянками.

Стосовно режиму права власності на землі агролісогосподарського призначення, то вони можуть перебувати як в державній, так і в комунальній

чи приватній власності. Землі агролісогосподарського призначення державної та комунальної власності можуть бути закріплені на праві постійного користування за державними та комунальними лісогосподарськими підприємствами, а також сільськогосподарськими підприємствами, що мають у своєму складі спеціальні лісогосподарські підрозділи. Такі державні підприємства знаходяться у віданні Міністерства аграрної політики та продовольства України та Державного агентства лісових ресурсів України, а також Міністерства оборони України. Хоча відносно такого закріплення, ситуація на сьогодні все ще залишає бажати кращого, оскільки значна кількість земель досі не отримали належного оформлення за такими підприємствами.

Висновки до розділу 2

1. Чинне законодавство України передбачає право державної, комунальної та приватної власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення. Історичний розвиток лісового законодавства в Україні зумовив панування державної власності на ці об'єкти. Втім останні зміни в законодавстві створили передумови для поступового розвитку комунальної та приватної форм власності.

2. Земельні ділянки лісогосподарського призначення можуть бути набуватись у власність громадянами та юридичними особами у приватну власність та бути об'єктами цивільного обороту. Право приватної власності щодо земельних лісових ділянок регулюється Цивільним кодексом України, положення якого деталізуються Земельним та Лісовим кодексами України. Однак певні положення ЛК і ЗК не узгоджуються із Цивільним кодексом, а тому неодмінно потребують перегляду.

3. Державна форма власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення займає провідне місце по відношенню до інших форм власності, що пов'язано із історичною складовою – за часів Радянського Союзу право власності на ліси взагалі визнавалося виключно за державою, а із здобуттям Україною

незалежності – трансформувалася в державну власність України. Розвиток комунальної та приватної власності відбувається в сучасній Україні поступово, з урахуванням змін чинного законодавства та суспільної реакції на ці зміни.

4. Право власності та право користування агролісовою рослинністю прямо пов'язано із правом власності та користування відповідними земельними ділянками, на яких така лісова рослинність розташована, оскільки правовстановлюючими документами на агроліси є правовстановлюючі документи на відповідні земельні ділянки, на яких вони розміщені.

5. Землями агролісогосподарського призначення можна назвати групу земель лісогосподарського призначення, яка включає в себе земельні ділянки, вкриті полезахисними та протиерозійними лісонасадженнями, та землі, не вкриті такою рослинністю, але які використовуються для потреб агролісового господарства та представляють собою нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які виділені в установленому порядку. За Класифікацією видів цільового призначення земель землі агролісогосподарського призначення визначаються на загальних підставах із усіма землями лісогосподарського призначення за такими характеристиками: 09.01 – Для ведення лісового господарства і пов'язаних з ним послуг; 09.02 – Для іншого лісогосподарського призначення; 09.03 – Для цілей підрозділів 09.01-09.02 та для збереження та використання земель природно-заповідного фонду.

6. Земельні ділянки, на яких розташовані агроліси (як різновид захисних лісів) можуть бути об'єктом права власності без будь-яких обмежень чи застережень. Відносно цих земельних ділянок можливі три режими права власності: державна, комунальна та приватна; а суб'єктами права власності на «агролісові» земельні ділянки, відповідно, можуть бути держава, територіальні громади, громадяни України та юридичні особи України. Усі форми власності на агролісові земельні ділянки є рівними та підлягають однаковому захисту з боку держави, дискримінація якоїсь форми власності неможлива.

РОЗДІЛ 3. ОБМЕЖЕНІ РЕЧОВІ ПРАВА НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

3.1. Право постійного користування земельними ділянками лісогосподарського призначення

Речові права не обмежуються правом власності. За певних умов невластники також можуть бути наділені речовим правом, яке призначене задовольнити їх приватний інтерес в отриманні певного блага від речі. Ще за часів Стародавнього Риму були відомі права на чужі речі (сервітут, емфітевзис, суперфіцій). На цей час земельне законодавство України передбачає таке обмежене речове право як право постійного користування земельними ділянками – право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку (ч. 1 ст. 92 Земельного кодексу України). Щодо земельних ділянок лісогосподарського призначення право постійного користування передбачено ст. 17 Лісового кодексу України. Вказане речове право не є новим для чинного законодавства, оскільки було закріплене ще у радянський період: тоді право постійного користування землею було панівною формою використання державних земель. Так, право користування землями (в т.ч. лісового фонду) колгоспів та радгоспів та інших землекористувачів, згідно зі статтею 20 Земельного кодексу УРСР від 08.07.1970, засвідчувалося державними актами на право користування землею.

У науковій літературі виділяють, зокрема, такі умови надання земельних ділянок у постійне користування:

- 1) в постійне користування передаються лише земельні ділянки, що перебувають у державній або комунальній власності;
- 2) таке право може набуватися тільки юридичними особами;
- 3) право постійного природокористування за статусом наближається до права власності, однак постійний землекористувач, на відміну від власника, не

може на свій розсуд розпоряджатися наданою йому природною ділянкою:
продати її, закласти, подарувати тощо;

4) право постійного користування земельною ділянкою виникає після одержання її користувачем документа, що посвідчує відповідне право, та його державної реєстрації (ст. 125 ЗК України, ст. 17 ЛК України);

5) надання земельних ділянок юридичним особам у постійне користування здійснюється на підставі рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за проектами відведення цих ділянок (ст. 123 ЗК України);

6) земельні ділянки, надані у постійне користування, можуть вилучатися для суспільних та інших потреб за рішенням органів державної влади та органів місцевого самоврядування в порядку, що встановлюється статтями 149 – 151 ЗК України;

7) у разі ліквідації державного чи комунального підприємства, установи, організації землі, які перебувають у їх постійному користуванні, за рішенням відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування переводяться до земель запасу або надаються іншим громадянам та юридичним особам для використання за їх цільовим призначенням (ст. 24 ЗК України) [38; с. 111].

Право постійного користування не можна вважати «класичним» речовим правом. Цивільний кодекс не містить у книзі III «Право власності та інші речові права» такого поняття як «право постійного користування». Як вказується у науковій літературі, інститут права постійного користування залишається основою правового механізму реалізації права публічної (державної та комунальної) власності на ліси та землі лісогосподарського призначення. Категорією «постійне користування» оперує земельне законодавство) [197; с. 420].

Це пояснює той факт, що праву постійного користування приділено увагу переважно науковцями у галузі земельного права, серед яких можна назвати такі імена як Г.І. Балюк, І.І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошніченко, О.О. Погрібний тощо.

Так, А.М. Мирошніченко вказує, що право постійного користування земельними ділянками є речовим правом виключного, постійного, первинного, оплатного характеру [104; с. 224]. С.О. Мельник і О.Ю. Галкін вважають, що право постійного використання лісових ресурсів не можна однозначно віднести ні до безперечного права власності, ні до права користування чужим майном. Такий погляд автори пояснюють обмеженнями, встановленими для лісокористувача: у постійного користувача відсутні права на продукцію лісовирощування, хоча за ним, а не за власником земель лісового фонду закріплені права та обов'язки щодо відтворення, охорони і захисту лісових насаджень [103; с. 100, 101]. На це лише можна зауважити, що інших речових прав, які не є ані правом власності, ані речовим правом на чуже майно, цивільним правом не передбачено, водночас, праву користування чужим майном саме і властивий обмежений характер.

Отже, речова природа права постійного користування в науковій літературі не заперечується. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» також відносить право постійного користування земельною ділянкою до речових прав (абз. 2) ч. 1 ст. 4 Закону). Але наукове обґрунтування права постійного користування як права речового науковій літературі не зустрічається. Цивілісти, вважаючи право постійного користування земельними ділянками суто предметом земельного права, залишають його поза увагою. Безумовно це є прогалиною в науці цивільного права, оскільки не визначає місце права постійного користування земельною ділянкою в системі речових прав.

Спробуємо проаналізувати право постійного користування земельними ділянками лісогосподарського призначення щодо відповідності його ознакам речового права.

Право постійного користування земельною ділянкою за прямою вказівкою Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» є похідним від права власності правом (п. 2 ч. 1 ст. 4). Це право залежить від існування права власності.

Виходячи із визначення права постійного користування, наданого у ч. 1 ст. 92 ЗК України, право постійного користування включає на відміну від права власності лише правомочності володіння та користування. Розпорядження повністю залишається за власником. Це означає, що постійний користувач не може здійснювати цивільно-правові угоди із земельною ділянкою: продавати (навіть за згодою певного органу державної влади чи місцевого самоврядування), передавати в оренду, заставляти тощо. На думку, А.М. Мірошніченко це відрізняє право постійного користування від права власності та права господарського відання. Автор вважає, що це підштовхує постійного користувача до обходу закону шляхом прихованого відчуження земельних ділянок при відчуження нерухомого майна, договорів про спільну діяльність, інвестиційних договорів тощо [104; с. 225]. На це можна заперечити, що встановлення у законодавстві права постійного користування саме і має на меті залишити державні і комунальні землі у власності держави та територіальних громад. Тому постійне користування лісами можливо встановити лише щодо земель державної або комунальної власності.

Фахівцями із земельного права вказується, що юридичне значення права постійного землекористування полягає в тому, що воно виключає можливість виникнення так званої «подвійної» власності держави або територіальних громад та їх підприємств, установ і організацій. Наявність цього інституту формує систему земельних відносин, за яких держава або територіальна громада є власниками землі, а їх підприємства, установи та організації – постійними користувачами земельних ділянок [52; с. 101]. Цілком погоджуємось з такою точкою зору, оскільки у національному цивільному праві закріплена концепція абсолютної повноти права власності, яка не допускає розділеної власності на один об'єкт. Хоча відносини власника і постійного користувача можна порівняти із відносинами прямого власника (*dominus directus*) та підлеглого, опосередкованого (*dominus utilis*), що мали місце у Середньовіччі, коли у праві була закріплена концепція розділеної власності. Розділена власність характеризувалася відокремленістю права користування і отримання плодів від права на субстанцію

речі, що є схожим до постійного користування земельною ділянкою для лісогосподарських потреб.

Отже, право постійного користування є обмеженим речовим правом, оскільки поступається своїм обсягом праву власності, включає лише той перелік правомочностей, що встановлені законом. Обмежений характер постійного користування лісовою земельною ділянкою підкреслюється закріпленням у ЛК України переліку прав, що належать лісокористувачеві:

- 1) право самотійно господарювати в лісах;
- 2) виключне право на заготівлю деревини;
- 3) право власності на заготовлену ними продукцію та доходи від її реалізації;
- 4) право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством;
- 5) право здійснювати відповідно до законодавства будівництво доріг, спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд, необхідних для ведення лісового господарства (ч. 1 ст. 19 ЛК України).

К.І. Скловський вказував на те, що технічно речове право визначається як вказування на ті повноваження, які залишаються у власника (інші відповідно – у носія речового права). Цей прийом, на думку вченого, посилює розуміння речового права як послабленої, чогось позбавленої власності [199; с. 434]. Щодо права постійного користування земельною ділянкою для лісогосподарських потреб це твердження відповідає дійсності: законодавець закріпив за постійним користувачем саме ті повноваження, яких позбавляється власник у період дії цього речового права. Права постійного користувача, перелічені у ч. 1 ст. 19 ЛК України, не можуть одночасно здійснюватись власником.

Вказаним правам протистоїть обов'язок усіх інших осіб не перешкоджати їх здійсненню та не порушувати їх. Це характеризує право постійного користування земельною ділянкою як виключне (абсолютне) право. Як вказують автори НПК до ЦК України під ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої, речове право як абсолютне спричиняє для його носія взаємодію з невизначеним колом осіб, адже

уповноважує його на відсторонення від свого права всіх інших суб'єктів [215; с. 534]. Право постійного користування як речове право на чуже майно може захищатись навіть від власника (за приписом ст. 396 ЦК України). Власником земельної ділянки лісогосподарського призначення, яку передано у постійне користування виступає держава в особі уповноважених органів виконавчої влади або місцевого самоврядування. З цього слідує, що у випадку, коли держава порушуватиме право постійного користування, користувач може отримати судовий захист.

У разі прийняття правового акта органу державної влади або органу місцевого самоврядування, який не відповідає закону та порушує речові права, особа може подати позов про визнання цього акта незаконним та його скасування, а також вимагати відновлення того становища, яке існувало до видання цього акта, а в разі неможливості – відшкодування майнової та моральної шкоди [215; с. 543].

Так, проілюструвати це можна такою судовою справою № 9/49, що була розглянута Господарським судом Кіровоградської області за позовом Клинівської сільської ради Голованівського району Кіровоградської області, Кіровоградська область, с. Клинове до відповідача: Голованівської районної державної адміністрації, Кіровоградська область, смт. Голованівськ, вул. Леніна, 48.

Клинівською сільською радою Голованівського району подано позов про визнання незаконним та скасування розпорядження голови Голованівської районної державної адміністрації №777 від 24.10.2007 року.

Господарський суд Кіровоградської області задовольнив позов. У рішенні суду було встановлено таке.

24 жовтня 2007 року першим заступником голови Голованівської районної державної адміністрації було прийняте розпорядження №777-р «Про проведення лісогосподарських робіт на земельних ділянках під лісовими полезахисними смугами».

Прийняте розпорядження наступного змісту: «Керуючись ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», ст. 13, 16 Закону України

«Про місцеві державні адміністрації», ст. 17, 55, 57, 122, 124 Земельного кодексу України, ст. 4, 7, 17, 19, 69 Лісового кодексу України, з метою попередження порушень природоохоронного і лісового законодавства, збереження лісових насаджень:

1. У зв'язку із створенням в районі комунального підприємства «Голованівськліс», встановити, що всі лісогосподарські роботи на землях лісогосподарського призначення (полезахисні лісові насадження) Голованіського району проводяться виключно даним підприємством.

2. Дозволи, які були раніше надані ДП «Голованівське ЛМГ» фізичним та юридичним особам на вирубку дерев на земельних ділянках під лісовими полезахисними смугами визнати такими, що втратили чинність.

3. Визнати таким, що втратило чинність розпорядження голови районної державної адміністрації від 30.12.2005 року №822-р «Про заходи щодо закріплення захисних лісових насаджень на території району».

Господарський суд прийшов до висновку, що п. 1 спірного розпорядження не відповідає вимогам вищезазначених норм чинного законодавства.

Відповідно до ст. 69 Лісового кодексу України спеціальне використання лісових ресурсів на виділеній лісовій ділянці проводиться за спеціальним дозволом (лісорубний квиток, ордер, лісовий квиток).

Спеціальний дозвіл на заготівлю деревини в порядку рубок головного користування видається органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства.

Спеціальний дозвіл на інші види спеціального використання лісових ресурсів видається власниками лісів або постійними лісокористувачами.

На виділених лісових ділянках можуть використовуватися лише ті лісові ресурси і лише для цілей, що передбачені виданим спеціальним дозволом.

Спеціальний дозвіл видається власниками лісів або постійними лісокористувачами у встановленому порядку також на проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства. Форми

спеціальних дозволів і порядок їх видачі затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Поряд з цим, суд зазначив, що жодним законодавчим актом не передбачено повноваження районної державної адміністрації щодо скасування чи визнання нечинним спеціального дозволу, виданого власником лісів або постійним лісокористувачем.

Ні відповідач, ні комунальне підприємство «Голованівськліс» не надали господарському суду доказів на підтвердження посвідчення права постійного користування землями лісогосподарського призначення комунальному підприємству «Голованівськліс», а відтак цими особами не доведено право комунального підприємства «Голованівськліс» проводити лісогосподарські роботи на землях лісогосподарського призначення.

На прикладі цієї справи можна дійти висновку, що право постійного користування чітко визначено суб'єктним складом уповноважених осіб, підставами його виникнення та припинення, обсягом повноважень користувачів. Будь-які інші особи, навіть власник в особі органу виконавчої влади (як у наведеному випадку районна держадміністрація), не можуть своїми рішеннями обмежити чи припинити це право. Тому праву постійного користування як речовому праву властивий абсолютний характер його захисту (проти усіх осіб, що порушують це право).

Право постійного користування лісами обмежене метою – для ведення лісового господарства. Зміст поняття «ведення лісового господарства» та основні вимоги щодо такого особливого виду права лісокористування визначені ЛК України. Так, ведення лісового господарства полягає у здійсненні комплексу заходів з охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів (ст. 63 ЛК України).

Обмежений характер права постійного лісокористування підкреслюється досить широким переліком обов'язів постійних лісокористувачів: 1) забезпечувати охорону, захист, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості

ґрунтів, вживати інших заходів відповідно до законодавства на основі принципів сталого розвитку; 2) дотримуватися правил і норм використання лісових ресурсів; 3) вести лісове господарство на основі матеріалів лісовпорядкування, здійснювати використання лісових ресурсів способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення; 4) вести первинний облік лісів; 5) дотримуватися встановленого законодавством режиму використання земель; 6) забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, сприяти формуванню екологічної мережі відповідно до природоохоронного законодавства; 7) своєчасно вносити плату за спеціальне використання лісових ресурсів; 8) забезпечувати безперешкодний доступ до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через лісову ділянку, для їх обслуговування.

Крім того, відповідно до ст. 64 ЛК України підприємства, установи, організації і громадяни здійснюють ведення лісового господарства з урахуванням господарського призначення лісів, природних умов і зобов'язані:

1) забезпечувати посилення водоохоронних, захисних, кліматорегулюючих, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших корисних властивостей лісів з метою поліпшення навколишнього природного середовища та охорони здоров'я людей;

2) забезпечувати безперервне, невиснажливе і раціональне використання лісових ресурсів для задоволення потреб виробництва і населення в деревині та іншій лісовій продукції;

3) здійснювати відтворення лісів;

4) забезпечувати підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів і збереження біотичного та іншого природного різноманіття в лісах;

5) здійснювати охорону лісів від пожеж, захист від шкідників і хвороб, незаконних рубок та інших пошкоджень;

6) раціонально використовувати лісові ділянки.

Обмеженість права постійного користування характеризує також те, що зі ст. 19 випливає що, ЛК України не визнає за постійними лісокористувачами права власності на лісові ресурси: таке право належить державі або територіальній громаді.

Отже, право постійного користування земельними ділянками лісогосподарського призначення можна з упевненістю вважати обмеженим речовим правом.

Об'єктом речового права є річ. Однак, стаття 17 ЛК України передбачає право постійного користування щодо лісів. Тому за об'єктом право постійного користування лісами не відповідає характеру речового права, оскільки ліс не можна вважати річчю. За визначенням, ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище (абз. 1 ст. 1 ЛК України). Набуття права власності на ліс відбувається шляхом набуття права власності на земельну ділянку: відповідно до ст. 12 ЛК України об'єктами набуття у власність є замкнені лісові ділянки. Більш того, у постійне користування можуть надаватися саме земельні ділянки для ведення лісового господарства (тобто земельні ділянки лісогосподарського призначення). Отже, об'єктом речового права є саме земельна ділянка лісогосподарського призначення, а не ліс як природний комплекс. Про це вже було сказано у підрозділі 1.2. цієї роботи. Тому вважаємо, що статтю 17 ЛК України необхідно перейменувати на «Постійне користування земельними ділянками лісогосподарського призначення».

Речовому праву притаманна така ознака як право слідування, відповідно до якого речове право зберігається при зміні власника речі. У цьому відношенні праву постійного користування земельною ділянкою лісогосподарського призначення не притаманне право слідування, оскільки право постійного користування може існувати лише, якщо власником буде лише держава

чи територіальна громада. Власник земельної ділянки лісогосподарського призначення, щодо якої встановлено право постійного користування, не може змінюватись. Держава, встановлюючи право постійного користування земельною ділянкою, делегує певні свої повноваження спеціалізованим державним або комунальним лісогосподарським підприємствам – держлісгоспам та держлісомисгоспам, які здійснюють державні функції. До державних і комунальних підприємств, установ та організацій, у яких створено спеціалізовані підрозділи і які також можуть набувати земельні ділянки лісогосподарського призначення на праві постійного користування, належать насамперед природоохоронні установи (природні заповідники, національні парки тощо).

Відповідно до ч. 3 ст. 4-1 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна реєстрація права держави чи територіальної громади на земельні ділянки, які сформовані із земель державної чи комунальної власності, здійснюється після затвердження в порядку, встановленому Земельним кодексом України, документації із землеустрою, за якою здійснено таке формування, одночасно із державною реєстрацією похідного речового права на такі земельні ділянки (постійне користування, оренда, користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), сервітут), крім випадків, коли рішенням відповідного органу про затвердження документації із землеустрою передбачено здійснення державної реєстрації переходу права власності на земельні ділянки. При наданні у постійне користування земельних ділянок державної чи комунальної власності, право держави чи територіальної громади на які не зареєстровано відповідно до цього Закону, державна реєстрація права власності здійснюється одночасно з державною реєстрацією права постійного користування такими земельними ділянками (ч. 5 ст. 4-1 Закону). Тож державна реєстрація права постійного користування нерозривно пов'язана із реєстрацією права власності.

Єдиною підставою виникнення права постійного користування лісами є рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища АРК, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями, органом виконавчої влади АРК з питань охорони навколишнього природного середовища (ч. 3 ст. 17 ЛК України).

Як вказують автори науково-практичного коментаря до ЛК України за ред. проф. Г.І. Балюк, особливість надання земельних ділянок на праві постійного користування полягає у тому, що таке надання, по-перше, здійснюється за проектами відведення земельних ділянок; по-друге, провадиться за умови попереднього вибору місця розташування земельної ділянки юридичними особами, зацікавленими у їх відведенні; по-третє, може бути обтяжене попереднім вилученням (викупом) земельної ділянки [110; с. 46].

Право постійного користування лісами виникає після набуття на праві постійного користування земельної ділянки лісогосподарського призначення, яке посвідчується відповідним актом.

Так, згідно із ч. 4 ст. 17 ЛК України право постійного користування лісами посвідчується державним актом на право постійного користування земельною ділянкою. Це знову є таки підтверджує положення, що ліс не є самостійним об'єктом речового права. Завжди право постійного користування має похідний від права власності на земельну ділянку характер.

Водночас слід вказати, що державний акт не єдиний документ, що може посвідчувати право постійного користування. Це право також підтверджують планово-картографічні матеріали лісовпорядкування (п. 5 розділу VIII «Прикінцеві положення» ЛК України).

Так, по у судовому рішення Верховного Суду України від 01.07.2015 р. по справі 6-50цс15 було висловлено правову позицію, згідно з якою відсутність у

лісогосподарського підприємства свідоцтва про право власності на земельну ділянку не свідчить про відсутність такого права, оскільки за положеннями пункту 5 розділу VIII «Прикінцеві положення» ЛК України, такими документами можуть бути планово-картографічні матеріали лісовпорядкування. Земельні ділянки в межах населеного пункту, зайняті зеленими насадженнями, віднесені до категорії лісів, належать до земель лісогосподарського призначення та можуть належати лісогосподарському підприємству, якщо це підтверджується планово-картографічними матеріалами лісовпорядкування [17].

Отже, право постійного користування, яке за своєю природою є цивільним правом, але яке виникає в адміністративному порядку. Воно не може виникнути на підставі цивільних правочинів – договору чи заповідального відказу на відміну від інших обмежених речових прав не земельні ділянки сервітуту, супефіцію, емфітевзису.

Також право постійного користування як право речове характеризує його безстроковість. Ця ознака властива праву власності і у певних випадках сервітутам. Інші речові права, хоч і є строковими, але, як правило, мають довгостроковий характер (лише щодо земель державної і комунальної власності строк супефіцію, емфітевзису встановлений обмежений 50 роками).

Статтею 19 ЛК України визначено такі підстави припинення права постійного користування лісами:

- 1) припинення права користування земельною лісовою ділянкою у випадках і порядку, встановлених законом;
- 2) використання лісових ресурсів способами, які завдають шкоду навколишньому природному середовищу, не забезпечують збереження оздоровчих, захисних та інших корисних властивостей лісів, негативно впливають на їх стан і відтворення;
- 3) використання лісової ділянки не за цільовим призначенням.

Перша з названих підстав припинення права постійного користування лісами розкривається у ст. 141 ЗК України, за якою підставами припинення права на земельну ділянку, зокрема, є:

- а) добровільна відмова від права користування земельною ділянкою;
- б) вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених цим Кодексом;
- в) припинення діяльності релігійних організацій, державних чи комунальних підприємств, установ та організацій;
- г) використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам;
- г) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;
- д) систематична несплата земельного податку або орендної плати.

Загалом ці підстави кореспондують підставам припинення права володіння, передбаченим ст. 399 ЦК України:

- 1) відмова володільця від володіння майном;
- 2) витребування майна від володільця власником майна або іншою особою;
- 3) знищення майна.

В ЛК України не передбачено таку підставу як знищення лісу (ст. 15 ЛКУ), адже ж за загальним правилом, будь-яке речове право припиняється у разі знищення речі. Втім слід вказати, що правомочність розпорядження означає юридично забезпечену можливість визначення і вирішення юридичної долі майна шляхом зміни його належності, стану або призначення (відчуження за договором, передача у спадщину, знищення, переробка тощо).

Надаючи власнику право вчиняти з власним майном будь-які дії, у т. ч. його знищення, закон обмежує власника у виборі способу знищення майна з тим, щоб обраний спосіб був безпечним для оточення і навколишнього середовища.

Найбільш схожими до права постійного користування є такі права на чуже майно, як емфітевзис (право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб) та суперфіцій (право користування чужою земельною ділянкою для забудови). Тому спробуємо розмежувати ці права, вказавши на їхні спільні та відмінні риси.

Спільним для права постійного користування із емфітевзисом та суперфіцією є те, що ці права встановлюються щодо земельної ділянки, їх правомочності складають володіння та користування земельною ділянкою, встановлюються ці

права за згодою власника земельної ділянки і є похідними від права власності, землекористувачі здійснюють свої права на платній основі, повноваження землекористувача обумовлюються цільовим призначенням земельної ділянки (емфітевзис – для сільськогосподарських потреб, суперфіцій – для забудови, постійне користування лісами – для ведення лісового господарства), для дійсності цих прав повинна бути обов’язкова державна реєстрація.

Відмінними рисами емфітевзису та суперфіцію від права постійного користування є можливість відчуження та передачі у порядку спадкування (лише для земельних ділянок приватної власності), строковий характер цих прав на відміну від безстрокового права постійного користування, підстави встановлення (для емфітевзису – договір, для суперфіцію – договір і заповіт, для права постійного користування – рішення органів виконавчої влади або місцевого самоврядування).

Таким чином, право постійного користування земельними ділянками лісгосподарського призначення є похідним від права державної або комунальної власності речовим правом на чуже майно, має обмежений характер, встановлюється з певною метою – для ведення лісового господарства, полягає у безстроковому володінні і користуванні та не підлягає відчуженню. Разом із сервітутом, емфітевзисом, суперфіцією та правом володіння право постійного користування складає інститут речових прав на чуже майно. З огляду на те, що ліс за цивільним правом не може бути визнаним річчю і право постійного користування лісами не можливе від права постійного користування земельною ділянкою, об’єктом права постійного користування лісами слід вважати саме земельну ділянку лісгосподарського призначення, що вимагає внесення відповідних змін до чинного законодавства.

Важливим є також визначення співвідношення права постійного користування земельною ділянкою для лісгосподарських потреб і права володіння. Питання ускладнюється ще й тим, що за ЦК України володіння визнається як суб’єктивним речовим правом (правом на чуже майно), так і фактичним станом. Так, відповідно до ч. 1 ст. 397 ЦК України володільцем

чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе. Постійний користувач безумовно є за цим визначенням фактичним володільцем, але чи можна визнати його суб'єктом обмеженого речового права – володіння?

Відповідь на це питання полягає у площині розуміння володіння як суб'єктивного права за цивільним правом України. Слід одразу ж зауважити, що це питання є доволі дискусійним у науці цивільного права. Відносно усталеною є думка про те, що володінням у якості права визнається таке володіння (законне або титульне), що виникло й продовжує здійснюватись на відповідній правовій підставі будь-якої правової природи [215; с. 546]. Автори НПК до ЦК України під редакцією І.В. Спасибо-Фатєєвої вважають володіння земельною ділянкою в межах постійного користування титульним законним володінням [215; с. 546]. Тобто титулом володіння є правова підстава (постійне користування), за якою суб'єкт цього права здійснює володіння.

Отже, постійне користування є одночасно правом володіння, оскільки характеризується як титульне володіння. Це дає підстави для висновку, що право володіння земельною ділянкою лісогосподарського призначення поглинається правом постійного користування, яке є титулом володіння. Тому окремий розгляд права володіння земельною ділянкою лісогосподарського призначення вважаємо зайвим, оскільки право володіння безпосередньо пов'язано із титулом володіння, який співпадає з іншими обмеженими речовими правами, у випадку володіння земельною ділянкою лісогосподарського призначення – із правом постійного користування.

Що ж до давнісного володіння, яке теоретично можна припустити щодо земельної ділянки лісогосподарського призначення, то таке володіння не можна розглядати як право, оскільки воно є фактичним станом, який за певних обставин (наявності певних юридичних фактів) може призвести до виникнення права власності. Як вказує Г.Г. Харченко, чинний ЦК України розглядає давнісне володіння виключно через призму безтитульного володіння [207; с. 181]. У протилежному випадку давнісне володіння земельною ділянкою підлягало б державній реєстрації, про що не може навіть йти мова. Давнісне володіння

земельною ділянкою лісогосподарського призначення не можна розглядати як суб'єктивне речове право, а тому є поза межами предмету цього дослідження.

Дискусійним є питання щодо віднесення до речових прав права тимчасового користування лісами. При чому це питання слід розбирати окремо щодо довгострокового та короткострокового користування лісами.

Короткострокове тимчасове користування лісами взагалі не можна вважати речовим правом ні за яких умов, оскільки це право здійснюється без вилучення земельних ділянок у власника лісів, постійного лісокористувача на підставі спеціального дозволу, що видається власником лісів, постійним користувачем іншим особам (ч. 6 ст. 18 ЛК України). Тобто користувач на умовах короткострокового тимчасового користування навіть не отримує земельну лісову ділянку у володіння. Короткострокове тимчасове користування лісами полягає у заготівлі деревини, в інших побічних користуваннях тощо. Тобто короткостроковий тимчасовий користувач не має впливу на земельну лісову ділянку як нерухому річ – він лише отримує корисні властивості лісу. Немає будь-яких підстав вважати його суб'єктом речового права.

Користувачі лісів на умовах довгострокового тимчасового користування отримують земельну лісову ділянку у володіння. Але все ж, на нашу думку, право довгострокового тимчасового користування також є зобов'язальним правом, встановлюється щодо лісів державної та комунальної власності (ч. 1 ст. 18 ЛКУ) на підставі договору. Встановлений ЛК перелік прав довгострокових тимчасових лісокористувачів є досить обмеженим: 1) здійснювати господарську діяльність у лісах з дотриманням умов договору; 2) за погодженням із власниками лісів, постійними лісокористувачами в установленому порядку зводити тимчасові будівлі і споруди; 3) отримувати продукцію і доходи від її реалізації (ч. 1 ст. 20 ЛК). На відміну від постійних лісокористувачів тимчасові не мають повноваження щодо розпорядження земельною лісовою ділянкою, хоча безперечно вони фактично володіють земельною ділянкою. Втім це є фактичне володіння, яке не означає, що тимчасове довгострокове користування є речовим правом.

Тобто у розумінні ст. 397 ЦК України користувачі лісів на умовах довгострокового користування є володільцями (як до речі і постійні користувачі). Довгострокове користування у цьому випадку є титулом володіння. (Тобто прибічники погляду, що титульне володіння є речовим правом, на цій підставі будуть відносити і довгострокове тимчасове користування земельними ділянками до речових прав).

З цього випливає можливість захисту володіння лісокористувачами на умовах довгострокового користування. Це означає, що усі можливі у цивільному праві способи захисту володіння належать довгостроковим лісокористувачам, у тому числі посесорний захист володіння, який передбачає те, що володілець не повинен доводити свій титул.

Але можливий також петиторний захист, подібний до віндикаційного позову власника. Так, статтею 400 ЦК України передбачений позов до недобросовісного володільця: недобросовісний володілець зобов'язаний негайно повернути майно особі, яка має на нього права власності *або інше право відповідно до договору або закону*, або яка є добросовісним володільцем цього майна. У разі невиконання недобросовісним володільцем цього обов'язку заінтересована особа має право пред'явити позов про витребування цього майна.

Це означає, що користувач земельної лісової ділянки на умовах постійного або довгострокового тимчасового користування, оскільки має земельну ділянку у володінні, отримує захист на підставі ст. 400 ЦК України від недобросовісного володільця.

Але можливі випадки, коли земельна ділянка лісгосподарського призначення буде добросовісно набута іншою особою. Чинний ЦК передбачає можливість витребування майна лише від добросовісного набувача лише власником (ст. 388). Для постійних користувачів чи користувачів на умовах тимчасового довгострокового користування можливість витребування земельної ділянки від добросовісного набувача чинним законодавством України не передбачена. І це, безперечно, є прогалиною. Така можливість повинна бути

передбачена у Цивільному кодексі або, принаймні, у Земельному та Лісовому кодексах.

Так, ст. 24 Лісового кодексу доцільно доповнити частиною 3 такого змісту: «Користувачі земельної ділянки лісогосподарського призначення на умовах постійного чи довгострокового тимчасового користування у разі втрати володіння земельної ділянки мають право витребувати її від особи, яка незаконно володіє нею, у тому числі від добросовісного набувача. У цьому разі до умов та порядку такого витребування земельної лісової ділянки від добросовісного набувача застосовується ст. 387 Цивільного кодексу України». Тоді користувач земельної ділянки (постійний чи довгостроковий тимчасовий) буде прирівняний щодо захисту свого володіння до власника, якщо ділянкою володіє добросовісний набувач.

Таким чином, користувачі на умовах тимчасового довгострокового або короткострокового користування лісами не є суб'єктами речових прав. Користувачі на умовах тимчасового довгострокового отримують лише фактичне володіння земельною лісовою ділянкою. На цей час для користувачів земельною ділянкою лісогосподарського призначення на умовах постійного або довгострокового тимчасового користування не передбачений захист володіння від добросовісного набувача, а тому потребуються вищевказані доповнення до ст. 24 ЛК України.

3.2. Лісові сервітути: законодавче закріплення і проблеми правового регулювання

Чинний Лісовий кодекс України містить поняття «лісовий сервітут» як особливий вид користування лісовою ділянкою. У той же час, регулювання сервітутів у праві України закріплено у Цивільному та Земельному кодексах. Окреме встановлення у законодавстві лісового сервітуту як обмеженого речового права потребує наукового пояснення і аналізу.

У цей час достатня кількість робіт присвячена вивченню сервітутів. Так, дослідженню цього правового інституту присвятили свої праці як історики права, так і цивілісти. Серед них можна назвати такі імена як Д.В. Дождев, А.В. Копилов, С.А. Петrenchенко, Ю.П. Присяжнюк, В.В. Цюра та інші.

Однак лісовим сервітутам у науковій літературі майже не приділено увагу. Одним з виключень є дисертаційна робота Н.С. Філімонова «Правовое регулирование гражданского оборота лесных участков (на примере аренды и сервитута)» [206]. Але слід констатувати, що на цей час юридична природа лісових сервітутів розкрита у юридичній науці, хоч формально ці права встановлені в ЛК України.

Отже, завданням цього підрозділу є розкриття юридичної природи лісових сервітутів. Для цього вважаємо за потрібне надати визначення лісового сервітуту, визначити місце лісових сервітутів у класифікації сервітутів, вказати на особливості лісових сервітутів, з'ясувати позицію законодавця щодо лісових сервітутів, викладену у ст. 23 ЛК України.

При зверненні до цієї тематики слід, перш за все, звернутися до римського права, завдяки якому це речове право з'явилося і міцно закріпилося у сучасних правопорядках.

А.В. Копилов називає сервітут найпершим і від початку єдиним правом на чужу річ. Вже в Законах XII таблиць (VII.7) зустрічаються згадування про чотири історично перші сільські повинності, такі як: *iter* – право проходу та проїзду верхи, *actus* – право прогону худоби та проїзду в легких візках, *via* – право користуватися вимощеною дорогою для перевезення важких вантажів, *aquaeductus* – право провести воду через чужу землю [87; с. 14].

Виникнення сервітутів у римському праві пов'язується з поділом суспільного земельного фонду між приватними землеволодільцями. Встановлення цих прав було викликано нерівними природними умовами ділянок з метою здійснення сільського господарства (місцевість Лаціума була горбкуватою та звивистою). Тому виникла необхідність у користуванні сусідніми земельними

ділянками, переважно для проходу, проведення або набору води, прогону або випасу худоби.

Сервітути у Стародавньому Римі відносилися до манципованих речей, як землі, раби або велика худоба. Тому сервітути набувалися шляхом обряду манципації. Позов, який спочатку захищав ці права, був віндикаційний. Як і право власності, сервітути могли набуватися шляхом набувальної давності [87; с. 14]. Оскільки вказані сервітути були пов'язані із земельними ділянками, вони називалися сільськими (*servitutes rusticorum*).

Пізніше з розвитком будівництва (появою багатоповерхових, тісно прилеглих одне до іншого будівель) у Римі з'являється новий вид сервітутів – міські (*servitutes urbanorum*). До них, зокрема, відносились *servitus oneris ferendi* – право спирати свою будівлю на частину сусіднього будинку, *servitus non prospectui offendatur* – право вимагати, щоб будівля не псувала вид із вікна, *servitus ne luminibus officiatur* – право забороняти сусіду будівлю або насадженням дерев перешкоджати потоку світла. За змістом ці сервітути були переважно негативними, тобто полягали не у можливості здійснювати певні дії, а у можливості забороняти. Сутність такої заборони полягала у покладенні обов'язку на власника слугуючої будівлі утримуватися від здійснення певних дій (зводити паркан, надбудовувати поверх, висаджувати тіністі дерева тощо).

Усі вищевказані сервітути були речовими, або предіальними (*servitutes praediorum*), тобто закріплювалися за нерухомістю (*praedium*), а не за особою. Переміна власника не викликала втрату сервітуту. Речові сервітути мали лише правомочність користування (або відмову від певних дій). Нерухомість, обтяжена речовим сервітутом, не могла бути об'єктом володіння сервітуарія.

Серед речових сервітутів був *servitus silvae caeduae* – право вирубувати ліс на сусідній ділянці для задоволення потреб іншого (наприклад, для влаштування винограднику) [87; с. 25]. Це, на наш погляд, був єдиний речовий сервітут у римському праві, який полягав у користуванні лісом. Однак М.І. Фалєєв відносив до лісових сервітутів римського права сервітут пасовищний, який мав декілька видів: - *jus campascendi* – право власника маєтку і уповноваженої на випас особи;

jus campascendi – право декількох уповноважених на випас осіб; і нарешті, право декількох членів громади на випас, але останнє право не є сервітутним [205; с. 139].

Але ці сервітути призначені скоріше для сільського господарства, користування лісом тут є лише способом випасу худоби. Втім, питання про віднесення того чи іншого сервітуту до лісового не таке однозначне, як здається на перший погляд. М.І. Фалєєв наголошував, що лісовий сервітут виник із постійного взаємозв'язку лісового та сільського господарства: перше відіграє субсидіарну, але важливу роль для другого. «Якщо без лісового господарства неможливо уявити проведення сільського, то сервітутне лісове користування є для нього нагальною потребою, позбавлення якої є позбавлення особи нормально існувати» [205; с. 142].

На протилежність речовим сервітутам, були сервітути особисті (узуфрукт, узус тощо). Проводячи розмежування речових та особистих сервітутів у римському праві, Л.Б. Дорн вказував на відмінність їхньої економічної сутності. Сутність особистих сервітутів полягає в тому, що «одна особа бажає надати іншій для виключної її користі користування певним майном для того, щоб ця особа мала довічний періодичний дохід або щоб вона отримала можливість задовольняти певні потреби з цієї речі» [36; 10].

У Дигестах Юстиніана містяться фрагменти, які вказують на можливість встановлення узуфрукту на земельні ділянки, вкриті лісом. При цьому римські юристи визначають об'єм повноважень узуфруктуарія щодо користування лісом. Так, римський юрист Помпоній стверджує, що із лісу, призначеного до вирубки, узуфруктуарій може брати кілки та гілки дерев, з лісу, не призначеного, - кілки для винограду, але з тією умовою, щоб ділянка землі не погіршувалася (D.7.1.10).

Ульпіан, цитуючи Лабейона, стверджує, що узуфруктуарій може брати із зламаних чи повалених вітром дерев (те, що йому потрібно) у межах його потреб і потреб його будинку, але не може користуватися будівельним лісом як дровами, якщо він має звідки брати дрова (D.7.1.12) [129; с. 284, 285].

Отже, ліс у римському праві міг бути як об'єктом речового (право вирубки лісу на сусідній земельній ділянці), так і особистого – узуфрукту (право користування лісом в цілому у певних межах і за умови його збереження).

На думку М.І. Фалєєва сервітут спрямовується перш за все на користування деревиною, на отримання деревинних речовин, які, у свою чергу, виконують або значення лісу «дров'яного» або лісу «ділового».

Крім деревини, користування якою складає поняття сервітутного користування, є ще ціла низка користувань «побічних»: такими є чиншова кора, плоди, ґрунтова підстилка, ягоди, гриби, складові частини ґрунту тощо.

Отже, за словами М.І. Фалєєва, лісовий сервітут включає в себе користування «головне та побічне» [205; с. 139]. Вчений вказував на «невизначеність» сервітутів: спочатку фактичне користування (тобто юридично неоформлене) ставало сервітутним. Але коли влада втрутилась у ці правовідносини, вона повинна була їх регламентувати. Коли ж користування виникало не фактично, тобто не природнім шляхом, воно визначалося договорами між казною та приватними особами, або привілеями, які видавалися різним класам суспільства [205; с. 140].

М.І. Фалєєв таким чином уявляв собі виникнення лісових сервітутів: монарх – власник землі – поступається своїми правами і надає користування лісом окремим особам. Надавчі сервітутути отримують визнання і розповсюдження. Виникають «угіддя» - багатоманітні блага, надані государями своїм слугам. Це все призводить до існування двояких сервітутів: певні з них утворились на підставі фактичного користування, інші – на підставі наділення – утворились штучно [205; с. 151].

У ЛК лісовий сервітут визначено як «право на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою» (ст. 23). При цьому у ЛК України не вказано, про який сервітут йде мова – речовий чи особистий. Однак у ЦК України розмежування сервітутів на речові та особисті проведено досить чітко: відповідно до ч. 2 ст. 401 ЦК сервітут може належати власнику

(володільцю) сусідньої земельної ділянки, а також іншій, конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

У той самий час в ч. 4 ст. 25 ЛК України вказано, що встановлення лісового сервітуту не веде до позбавлення власника земельної лісової ділянки, щодо якої встановлений лісовий сервітут, права володіння. Користування та розпоряджання нею, а користувача – володіння, користування. Це означає, що лісовий сервітут може полягати лише у користуванні, виключаючи можливість володіння сервітуарієм лісовою ділянкою, обтяженою сервітутом. Це притаманно саме для речового сервітуту. Тому можна зробити висновок, що в ЛК України, мова йде про речовий сервітут. Відповідно, виходить, що особисті сервітути ЛК не передбачені.

Оскільки в ЛК передбачені інші права, пов'язані лісокористуванням – постійне та тимчасове користування, слід відмежувати сервітут від цих прав. Автори НПК до ЛК України під ред. проф. Г.І. Балюк вказують, що особливістю сервітуту є необхідність задоволення певних потреб, які не можуть бути реалізовані без його встановлення [110; с. 76]. Вочевидь, що автори орієнтуються на положення, що наведене у ч. 1 ст. 423 ЦК України: право користування чужою земельною ділянкою (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом.

Уявляється, що вказана відмінність не є визначальною у розмежуванні лісового сервітуту від постійного та тимчасового користування лісом. Головною розпізнавальною ознакою постійного та тимчасового користування є отримання лісової ділянки у володіння. Сам же суб'єкт права користування також може встановити щодо лісової ділянки, якою він користується сервітут на користь іншої особи. Так, у ч. 3 ст. 23 ЛК України встановлено, що права власників *або лісокористувачів* (курсив – Я.О.) можуть бути обмежені на користь інших заінтересованих осіб на підставі закону, договорів, заповіту або рішення суду. При цьому, як вже було вказано, встановлення сервітуту не тягне позбавлення користувача земельної ділянки володіння та користування.

Крім того, коло підстав встановлення сервітуту (закон, договір, заповіт, рішення суду) ширше, ніж коло підстав встановлення постійного користування (рішення органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування) та тимчасового користування (договір, рішення органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування, спеціальний дозвіл).

Підстави встановлення сервітуту відносяться скоріше до земельних ділянок, що належать на праві приватної власності, тоді як тимчасове користування може здійснюватися щодо лісових ділянок, які перебувають як у приватній, так і у державній чи в комунальній власності, а постійне користування – лише щодо земельних ділянок державної власності.

У зв'язку з цим уявляється некоректним віднесення до лісових сервітутів право громадян перебувати у лісах державної та комунальної власності (ч. 2 ст. 23 ЛК України).

По-перше, виникнення сервітутів пов'язано саме з появою приватної власності на землю. Питання про встановлення сервітуту у римському праві вирішувалося між власниками двох сусідніх нерухомостей – пануючої (*praedium dominans*) та слугуючої (*praedium serviens*). Саме потреби ділянки (будівлі) зумовлюють звернення до власника сусідньої нерухомості для встановлення сервітуту (відсутність проходу до дороги, водоймища, відсутність пасовиська, колодязю тощо). Так, відповідно до ч. 2 ст. 404 ЦК України особа має право вимагати від власника (володільця) сусідньої земельної ділянки, а у разі необхідності – від власника іншої земельної ділянки надання земельного сервітуту. У цьому випадку немає зв'язку між земельними ділянками – потреби зумовлені побутовими потребами населення.

По-друге, якщо вказане право вважати сервітutom, то це може бути лише особистий сервітут, оскільки встановлюється щодо невизначеного кола осіб. Відповідно до ч. 2 ст. 401 ЦК України особистий сервітут може належати конкретно визначеній особі. Слово «громадяни», яке вжито у якості суб'єкта сервітуту у ч. 2 ст. 23 ЛК України, у жодному разі не узгоджується з конкретно визначеною особою. Вважаємо, що перебування невизначеного кола осіб у лісах

державної або комунальної власності не може бути предметом приватного речового права.

По-третє, якщо вказане право є сервітутом, то такий сервітут може бути лише публічним, оскільки встановлений для задоволення публічних потреб стосовно невизначеного кола осіб. Однак у законодавстві України відсутній поділ сервітутів на приватні та публічні. Цивільним кодексом, як і Земельним, передбачені лише приватні сервітути. Натомість виходить, що Лісовий кодекс запроваджує спеціальну норму про публічний лісовий сервітут, яка не може порушувати загальні норми про сервітути Цивільного та Земельного кодексів. На відсутність публічних сервітутів в українському права вказується також і в науковій літературі [215; 567]. На наш погляд, такий підхід вітчизняного законодавця є правильним, враховуючи виключно приватноправову природу сервітутів.

Більш того, навіть в законодавстві РФ, де публічні сервітути закріплені, право вільного перебування громадян у лісах, встановлене ЛК РФ, у якості публічного сервітуту не поійменоване (ст. 11 ЛК РФ). Так, відповідно до ч. 1 ст. 11 ЛК РФ громадяни мають право вільно і безоплатно перебувати у лісах і для власних потреб здійснювати заготовку та збір лісових ресурсів (харчових лісових ресурсів), а також недревних лісових ресурсів. Як вказує М.І. Філімонов, чинний ЛК РФ відмовився від поняття «публічний лісовий сервітут», однак зміст цього поняття, яке було відображено у ст. ст. 21 і 86 ЛК РФ 1997 р., практично без змін перенесено у ст. 11 чинного ЛК «Перебування громадян у лісах» як право громадян на вільне перебування у лісах [206; с. 22].

На думку авторів НПК до ЛК РФ під ред. проф. С.А. Боголюбова, оскільки саме поняття «публічний сервітут» до певної міри дискусійне, то однієї норми про вільне перебування громадян у лісах на підставах, що не передбачені цією статтею, не допускається. Підстави обмеження слідують або з особливостей правового режиму земель, на яких ростуть ліси, або з необхідності забезпечення інших суспільно значущих інтересів або охорони здоров'я самих громадян.

Заборона ж перебування у лісах можлива лише за першим (територіальним) критерієм [76].

У дорадянський період існував схожий сучасному «публічному» сервітуту так званий «сервітут на побічні користування». М.І. Фалєєв вказував, що цей сервітут не був відомий інститутам римського чи західноєвропейського права. Цей сервітут полягав у речовому праві на побічні користування виключно у казенних лісах. Цей сервітут, за словами Н.І. Фалєєва, не є речовим, оскільки встановлюється не на користь певного майна, і не є особистим, оскільки він встановлюється на користь певної особи, а на користь «усіх бажаючих». Об'єктом користування є лише «лісові плоди», але не в широкому розумінні, а виключно стосовно плодів та сем'ян дерев та чагарників, трав та інших природних лісів та лісових полян. Користування травою в лісах при цьому може полягати лише у збиранні, випас худоби у лісі вже буде порушенням сервітутних відносин. Збирання каміння та піску також буде заборонятися, оскільки це не є лісовими плодами. Використання вулику в лісі також не може входити до такого лісового сервітуту оскільки в цьому випадку також немає місця користування плодами [205; с. 165].

Досить оригінальний сервітут помічає М.І. Фалєєв у звичайному праві. Йдеться про лісові мисливські стежки, на яких ставлять сильця, пастки, куди збирається багато птахів та звір'я, яке потім продається промисловцям. Ці стежки є невід'ємною власністю першого, хто їх проклав, та переходять у спадок. Ці стежки є користуванням в особистих інтересах, але в той самий час їх корисна цінність доповнює відсутність самої землі, яка зазвичай непридатна для полеводства [205; с. 167].

Вочевидь, мова йде в усіх цих випадках про нетипову конструкцію, оскільки класичне римське право чи європейські законодавства знають лише речові або особисті сервітути, пов'язані з приватними маєтками. Сервітуарій є невизначеним – «будь-яка бажаюча особа». Тому, на наш погляд, називати такі відносини сервітутом уявляється досить дискусійним питанням.

Щодо українського сучасного законодавства слід вказати, що в Україні це відповідне право (вільного перебування громадян у лісах) було і раніше закріплено за цивільним інститутом загального природокористування згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [39; с. 157]. Автори НПК до ЛК України під ред. проф. Г.І. Балюк вказують, що ця норма (ч. 2 ст. 23 ЛК України) кореспондує з ч. 2 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», якою передбачені умови здійснення права загального лісокористування. Відповідно до цієї норми право загального користування лісових ресурсів здійснюється за наявності таких обставин: 1) для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо); 2) безоплатно; 3) без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів. При цьому чинним законодавством України можуть передбачатися обмеження реалізації цього права (наприклад, на території деяких об'єктів природно-заповідного фонду, на землях оборони, прикордонних полосах тощо) [110; с. 76].

Нарешті, право загального користування закріплене в самому ЛК України. Так, статтею 66 ЛК встановлено, що громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законодавчими актами України.

Який сенс ще встановлювати подібне право під назвою сервітуту, тим більше публічного, який взагалі чинним законодавством України не передбачений?

Тому рішення українського законодавця стосовно включення до сервітутів права громадян вільно перебувати у державних та комунальних лісах уявляється зайвим, оскільки може потягнути за собою розповсюдження усіх норм, що стосуються сервітутів, на відносини, які за своєю природою сервітутами не є. Вільне перебування громадян у лісах державної та комунальної власності вже

присвячена окрема стаття 66 в ЛК. Змішування права загального користування із сервітутом не повинно бути.

Розглянемо особливості лісових сервітутів, що передбачені статтею 23 ЛК.

Отже, як вже було вказано в цьому підрозділі, в ЛК мова йде про речові сервітути. Оскільки лісовий сервітут визначений як право користування земельною лісовою ділянкою, то його можна вважати різновидом земельних сервітутів, з урахуванням тієї особливості, що його змістом є користування саме лісовою земельною ділянкою.

У зв'язку з цим, для визначення об'єкту лісового сервітуту необхідно знову звернутися до визначень «лісова ділянка», «земельна лісова ділянка». У відповідності до ч. 6 ст. 1 ЛК України «земельна лісова ділянка – це земельна ділянка лісового фонду України з визначеними межами, яка надається або вилучається у землеволодільця або власника земельної ділянки для ведення лісового господарства або інших суспільних потреб відповідно до земельного законодавства». Лісова ділянка – це ділянка лісового фонду України з визначеними межами, виділена відповідно до ЛК для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі (ч. 4 ст. 1 ЛК України).

З наведених визначень слідує, що особливістю лісової земельної ділянки є насамперед її цільове призначення. Відповідно, особливістю змісту лісового сервітуту є те, що сервітуарій використовує не лише саму земельну ділянку, але й лісові ресурси, які знаходяться на ній.

До лісових ресурсів законодавством віднесені, зокрема, деревні, технічні та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів (ч. 1 ст. 6 ЛК України). Іншими словами, лісовими ресурсами можна вважати корисні для населення складові лісу як природного комплексу.

Отже, змістом лісового сервітуту можна, наприклад, вважати користування земельною лісовою ділянкою для заготівлі деревини, збору лікарських рослин,

грибів тощо. У цьому випадку сервітуарій у процесі здійснення свого права отримує у власність споживні речі для задоволення своїх потреб.

Спірним уявляється такий зміст лісового сервітуту як мисливство. З одного боку, тваринний світ є складовою лісу як природного комплексу. З іншого, вказана діяльність є предметом публічно-правового регулювання і не може встановлюватися через приватно-правовий інститут.

Дискусійною є також можливість встановлення лісового сервітуту для рекреаційних цілей, наприклад, для прогулянок лісом, відпочинку тощо. Але все ж таки цей зміст лісового сервітуту не слід виключати, оскільки ліс виконує ще й оздоровчі функції (ч. 2 ст. 1 ЛК України). У цьому випадку зміст лісового сервітуту може складати можливість знаходження у лісі упродовж певного часу. Уявляється, що правомочності, пов'язані з відпочинком та оздоровленням, можуть стати скоріше змістом особистого сервітуту, а не речового. Але, як вже вказувалося, ЛК України не передбачає у ст. 23 особистих лісових сервітутів.

Отже, використання лісових ресурсів для потреб населення може складати зміст особистого сервітуту, який встановлюється на користь конкретних осіб і не пов'язаний із господарськими потребами земельної ділянки. Тому, на наш погляд, слід закріпити в ЛК України можливість встановити особистий лісовий сервітут, який би закріплювався не за земельною ділянкою, а за конкретною особою. При цьому особа, яка має особистий сервітут, може не лише користуватися лісовою земельною ділянкою, але й фактично володіти нею. Отже, встановлення особистого лісового сервітуту повинно викликати позбавлення власника або землекористувача фактичного володіння упродовж часу дії цього права.

При цьому слід чітко розмежувати особистий сервітут із постійним та тимчасовим користуванням земельною ділянкою. Адже особистий сервітут, як і вказані права, також передбачає фактичне володіння земельною ділянкою в період дії цього права.

Натомість, змістом речового лісового сервітуту може бути лише використання лісової ділянки для потреб сусідньої земельної ділянки (у більшості випадків для сільського господарства або будівництва). Отже, суб'єктом речового

лісового сервітуту може бути лише власник або користувач сусідньої земельної (не обов'язково лісової) ділянки. Переміна власника або володільця пануючої або слугуючої ділянки не повинна викликати припинення сервітуту (право слідування).

Таким чином, зміст лісового сервітуту пов'язаний з лісовими ресурсами і корисними властивостями лісу. Через це, наприклад, прохід через чужу земельну лісову ділянку не можна вважати лісовим сервітутом, оскільки його зміст складає лише користування земельною ділянкою, територією, без залучення лісу як природного комплексу. На такий сервітут, не зважаючи на те, що він буде встановлений щодо лісової ділянки, не повинні застосовуватись норми ст. 23 ЛК України, а лише положення про сервітуту Цивільного та Земельного кодексів України.

У ст. 23 ЛК України навіть загальний зміст лісового сервітуту не визначений. Не зрозуміло, що буде характеризувати певний земельний сервітут як лісовий. Те, що об'єктом лісового сервітуту є земельна лісова ділянка, не може бути визначальною ознакою. Так, наприклад, у ст. 99 ЗК України встановлені певні сервітуту, які можуть стосуватися також і земельної лісової ділянки: право проходу і проїзду на велосипеді, право прогону худоби по наявному шляху тощо. Звідси може виникати питання, чи застосовуються норми ст. 23 ЛК до того чи іншого сервітуту, якщо він встановлений щодо земельної лісової ділянки.

Для прикладу, як вирішене питання щодо лісових сервітутів, наведемо положення ЦК Чехії. Так, відповідно до § 1261 ЦК Чехії земельна ділянка, призначена для здійснення функцій лісових угідь може бути обтяжена сервітутом випасу або сервітутом збору лісових ягід лише на підставі договору, розпорядженням на випадок смерті або рішенням органу державної влади. Цей сервітут встановлений лише з можливістю викупу, а умови викупу повинні бути визначені наперед ще до встановлення сервітуту. У разі якщо земельною ділянкою, обтяженою сервітутом є ділянка, призначена для виконання функцій лісових угідь, то забороняється встановлювати сервітут прогону худоби. У разі, якщо орган державної влади прийме рішення про те, що земельна ділянка,

обтяжена сервітутом, призначена для виконання функцій лісових угідь, то після встановлення такого обтяження, сервітут припиняє своє існування (§ 1275 ЦК Чехії). У разі якщо земельною ділянкою, обтяженою сервітутом, є ділянка з лісовими насадженнями, то встановлювати сервітут випасу худоби заборонено.

Як вбачається із наведених положень ЦК Чехії, чеський законодавець не запроваджував поняття «лісовий сервітут», а визначив особливості сервітутів, що встановлені щодо лісових угідь. Таке рішення видається вдалим з огляду на те, що за своєю сутністю лісові сервітути є речовими, земельними. Виділення лісових сервітутів має сенс лише, коли мова йде про використання лісових ресурсів.

Характерною властивістю лісового сервітуту, як і взагалі будь-якого сервітуту, є його обмежений характер. За визначенням, лісовий сервітут – це право на обмежене платне чи безоплатне користування (ч. 1 ст. 23 ЛК України). Відповідно до ч. 5 ст. 23 ЛК України лісовий сервітут здійснюється способом найменш обтяжливим для власника лісу чи користувача земельною лісовою ділянкою, щодо якої він встановлений.

Це означає, що використання лісових ресурсів сервітуарієм не повинно завдавати значні незручності власнику чи землекористувачу. У протилежному випадку здійснення лісового сервітуту може бути розцінене як зловживання правом. Наприклад, вирубка з метою заготівлі деревини не повинна призвести до знищення лісу без можливості його відновлення або до зменшення деревини на лісовій ділянці до такої міри, що власнику не буде вистачати для його власних потреб. Використання ресурсів повинно бути у певних межах, незначним. Таке використання не повинно перешкоджати власнику або землекористувачу у здійсненні їхніх прав.

Інша важлива характеристика сервітуту – це умова їх встановлення для задоволення потреб, які не можуть бути задоволені іншим способом (ч. 1 ст. 401 ЦК України). Це означає, що власник (користувач) пануючої земельної ділянки не може задовольнити свої потреби іншим способом, без використання слугуючої лісової ділянки (наприклад, влаштування винограднику на одній земельній ділянці неможливе без використання деревини на сусідній лісовій ділянці). Тобто,

встановлення сервітуту повинно бути необхідно обумовлено, бути корисним для пануючої земельної ділянки. У визначенні лісових сервітутів, що наведене у ч. 1 ст. 23 ЛК України, на цю характеристику не вказано, хоча це є необхідною умовою для примусового встановлення сервітуту (шляхом судового рішення). Так, згідно із п. 38 Постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» № 5 від 07.02.2014 р. саме позивач має довести, що повноцінне використання своєї земельної ділянки неможливе без обтяження сервітутом чужої земельної ділянки; що задоволення потреб сервітуарія неможливо здійснити в інший спосіб; що відповідно до частини третьої статті 402 ЦК він не досяг з відповідачем домовленості про встановлення сервітуту та про його умови. За певних обставин для вирішення спірних питань може бути призначена відповідна експертиза [134].

Хоча у ч. 6 ст. 23 ЛК України і вказано, що положення Цивільного і Земельного кодексів України застосовуються до лісових сервітутів у частині, що не суперечить вимогам цього Кодексу, але все ж вважаємо за необхідне відобразити у ст. 23 ЛК України умову для встановлення лісового сервітуту – неможливість задоволення потреб земельної ділянки іншим способом.

За визначенням, лісовий сервітут може бути оплатним і безоплатним. Уявляється, що більш притаманною цьому речовому праву буде оплата форма його встановлення, оскільки власник лісової ділянки, який приймає рішення про обтяження її сервітутом, звичайно ж повинен мати власний інтерес у такому обтяженні. У протилежному випадку, навіщо ж йому терпіти використання ресурсів своєї лісової ділянки іншою особою – власником (користувачем) сусідньої земельної ділянки? Але така плата не повинна бути у формі періодичних платежів, як наприклад, оренда, оскільки сервітут встановлюється один раз і надалі сервітуарій лише здійснює вже своє, закріплене за його земельною ділянкою (або за ним самим у разі встановлення особистого сервітуту), право. Тому за встановлення сервітуту може бути сплачений одноразовий платіж, який буде встановлений за домовленістю сторін або за рішенням суду.

Питання викликає також суб'єктний склад осіб, які уповноважуються статтею 23 ЛК України на встановлення лісових сервітутів. Так, із змісту цієї статті випливає, що крім власника, особою, що встановлює земельний сервітут може бути також користувач. Причому не вказується, який користувач мається на увазі, а тому керуючись положеннями цієї статті будь-який користувач може встановити сервітут на своїй земельній лісовій ділянці. З цього випливає, що сервітут може встановити і тимчасовий користувач чи взагалі будь-який орендар земельної лісової ділянки. Щодо постійних користувачів з приводу цього немає заперечень: вони мають на постійній основі речове право на земельну лісову ділянку і можуть встановлювати щодо цієї ділянки інші речові права, менші за об'ємом, – сервітути. Але як можна наділяти правом встановлювати речове право щодо земельної ділянки тих осіб, які самі не мають речового права на земельну ділянку?

Сервітут встановлюється або на постійній, або на довгостроковій основі. Тобто може виникнути ситуація, коли тимчасовий користувач або інший орендар земельної лісової ділянки встановлює сервітут, який буде діяти і в період користування ділянкою і після строку користування – встановлюючи обмеження вже для власника. Так, короткострокове тимчасове користування лісами може встановлюватися терміном до одного року (ч. 1 ст. 18 ЛК). Право довгострокового тимчасового користування здійснюється на підставі рішення відповідних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування (якщо ліси належать до державної чи комунальної власності), або на підставі договору (для лісів приватної власності) (ч. 5,4 ст. 18 ЛК). Короткострокове тимчасове користування лісами здійснюється на підставі спеціального дозволу, що видається власником лісів або постійним користувачем. Тобто ні користувач на праві тимчасового короткострокового користування (до одного року), ні орендар земельної лісової ділянки однозначно не повинні наділятися правом встановлювати лісовий сервітут.

Щодо користувачів лісу на праві довгострокового тимчасового користування (від 1 до 50 років) це питання є дискусійним. У попередньому

підрозділі було обґрунтовано, чому довгострокове тимчасове користування не можна вважати речовим правом. Повноваження тимчасових лісокористувачів має досить обмежений характер і право встановлення сервітуту буде необґрунтовано виглядати найширшим повноваженням тимчасового лісокористувача. Чому, наприклад, щоб звести тимчасову будівлю тимчасовий лісокористувач повинен отримати згоду власника чи постійного лісокористувача, а встановити лісовий сервітут він може на свій власний розсуд?

Отже, право тимчасового лісокористувача навіть на умовах довгострокового користування встановлювати лісовий сервітут є не виправданим ні з практичної точки зору, ні виходячи із правової природи права довгострокового тимчасового користування земельною лісовою ділянкою. З огляду на це, правом на встановлення сервітуту повинні бути наділені лише постійні лісокористувачі, а тому у ст. 23 ЛК України слова «лісокористувач», «користувач» повинні бути замінені на словосполучення «постійний лісокористувач», «постійний користувач». Це буде також правильно з точки зору юридичної техніки, бо сервітуарії є також користувачами, і якщо назвати особу, яка встановлює сервітут, користувачем, а сервітут залишити визначеним через «право користування», то один і той самий термін «користувач» буде використовуватись щодо користувача земельної ділянки і сервітуарія.

Таким чином, український законодавець, не обмежуючись нормами про сервітути Цивільного і Земельного кодексів, запровадив у національне законодавство поняття лісового сервітуту і закріпив норми про лісові сервітути у ст. 23 Лісового кодексу України.

Особливістю змісту лісового сервітуту є те, що сервітуарій використовує не лише саму земельну ділянку, але й лісові ресурси, які знаходяться на ній.

Звернення до джерел римського права показує, що вже у Стародавньому Римі були сервітути (речові та особисті), об'єктом який міг бути ліс.

У ст. 23 ЛК України надано визначення лісового сервітуту без віднесення його до особистих або речових. Але вказівка законодавця на те, що власник або володілець лісової ділянки, обтяженої сервітутом, залишає за собою володіння

ділянкою, надає підстави вважати лісовий сервітут у розумінні ЛК України речовим сервітutom. Разом з тим зміст лісового сервітуту можуть складати правомочності з використання лісових ресурсів, які мають особистий характер. Тому доцільно закріпити у ст. 23 ЛК України можливість встановлення особистих лісових сервітутів.

Право громадян перебувати у лісах державної та комунальної власності повинно бути виключене із ст. 23 ЛК України, оскільки воно вже закріплене у ст. 66 ЛК як право загального використання лісових ресурсів.

Виходячи з вищевикладеного статтю 23 ЛК України «Лісові сервітuti» пропонуємо викласти у такій редакції:

«Лісовий сервітут – це право користування чужою земельною лісовою ділянкою у певному відношенні, корисному для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом.

Сервітут може встановлюватися на користь власника або постійного користувача сусідньої земельної ділянки (речовий сервітут), а також на користь конкретно визначеної особи (особистий сервітут).

Обтяжувати земельну лісову ділянку речовим сервітutom може лише та особа, якій ця ділянка належить на праві власності або на праві постійного користування.

Лісовий сервітут може встановлюватися на підставі договору, закону, заповіту або за рішенням суду. Встановлення сервітуту засвідчується державною реєстрацією у порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно відповідно до закону.

Установлення речового лісового сервітуту не веде до позбавлення власника земельної лісової ділянки, обтяженої сервітutom, права володіння, користування та розпоряджання нею, а постійного лісокористувача – володіння та користування.

Лісовий сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника або лісокористувача земельної лісової ділянки, щодо якої він установлений.

Положення Цивільного (435-15) та Земельного кодексів України (2768-14) застосовуються до лісових сервітутів».

Висновки до Розділу 3

1. Право постійного користування земельними ділянками лісогосподарського призначення є похідним від права державної або комунальної власності речовим правом на чуже майно, має обмежений характер, встановлюється з певною метою – для ведення лісового господарства, полягає у безстроковому володінні і користуванні та не підлягає відчуженню.

2. З огляду на те, що ліс за цивільним правом не може бути визнаним річчю і право постійного користування лісами не можливе без права постійного користування земельною ділянкою, об'єктом права постійного користування лісами слід вважати саме земельну ділянку лісогосподарського призначення, що вимагає внесення відповідних змін до чинного законодавства.

3. Користувачі на умовах тимчасового довгострокового або короткострокового користування лісами не є суб'єктами речових прав. Користувачі на умовах тимчасового довгострокового отримують лише фактичне володіння земельною лісовою ділянкою.

4. На цей час для користувачів земельною ділянкою лісогосподарського призначення на умовах постійного або довгострокового тимчасового користування не передбачений захист володіння шляхом витребування земельної лісової ділянки від добросовісного набувача, а тому статтю 24 ЛК України доцільно доповнити частиною 3 такого змісту: «Користувачі земельної ділянки лісогосподарського призначення на умовах постійного чи довгострокового тимчасового користування у разі втрати володіння земельної ділянки мають право витребувати її від особи, яка незаконно володіє нею, у тому числі від добросовісного набувача. У цьому разі до умов та порядку такого витребування земельної лісової ділянки від добросовісного набувача застосовується ст. 387

Цивільного кодексу України». Тоді користувач земельної ділянки (постійний та довгостроковий тимчасовий) буде прирівняний щодо захисту свого володіння до власника, якщо ділянкою володіє добросовісний набувач.

5. Український законодавець, не обмежуючись нормами про сервітути Цивільного і Земельного кодексів, запровадив у національне законодавство поняття лісового сервітуту і закріпив норми про лісові сервітути у ст. 23 Лісового кодексу України.

6. Особливістю змісту лісового сервітуту є те, що сервітуарій використовує не лише саму земельну ділянку, але й лісові ресурси, які знаходяться на ній.

7. У ст. 23 ЛК України надано визначення лісового сервітуту без віднесення його до особистих або речових. Але вказівка законодавця на те, що власник або користувач лісової ділянки, обтяженої сервітутом, залишає за собою володіння і користування ділянкою, надає підстави вважати лісовий сервітут у розумінні ЛК України речовим сервітутом. Разом з тим зміст лісового сервітуту можуть складати правомочності з використання лісових ресурсів, які мають особистий характер. Тому доцільно закріпити у ст. 23 ЛК України можливість встановлення сервітутів за певною особою – особистих лісових сервітутів.

8. Право громадян перебувати у лісах державної та комунальної власності повинно бути виключене із ст. 23 ЛК України, оскільки за своєю правовою природою є публічним сервітутом, який цивільним законодавством України не передбачений. Це право є правом загального використання лісових ресурсів, і вже передбачено у ст. 66 ЛК України та у ч. 2 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

9. Право встановлювати лісовий сервітут на земельній лісовій ділянці повинно бути передбачено лише для власників та постійних лісокористувачів цих земельних ділянок.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, що полягає у розкритті юридичної природи та змісту речових прав на земельні ділянки лісогосподарського призначення. Результатом роботи є такі висновки:

1. Регулювання суспільних відносин, пов'язаних із земельними ділянками лісогосподарського призначення, відбувається комплексно шляхом встановлення відповідних норм у цивільному, екологічному, земельному та адміністративному законодавстві.

2. Речові права на земельні ділянки лісогосподарського призначення регулюються нормами цивільного права особливим цивільно-правовим методом правового регулювання. Оскільки земельні лісові ділянки, ліси та лісова рослинність є природними об'єктами, то речові права на них мають свою специфіку правового регулювання, яка визначається у спеціальних нормативно-правових актах (перш за все, у ЛК України та ЗК України).

3. Ліс як природний комплекс не є об'єктом речового права, оскільки не має таких ознак речі, як дискретність та оборотоздатність. Об'єктом цивільних прав є безпосередньо земельна лісова ділянка.

4. За своєю правовою природою земельна лісова ділянка є складною річчю. Лісова рослинність становить складову частину земельної лісової ділянки, тому не може бути окремим об'єктом цивільно-правових правочинів.

5. Перехід права власності на земельну лісову ділянку, вкриту лісовою рослинністю, означає одночасно перехід права на лісову рослинність, як складову частину земельної ділянки, відповідно до правила «*superficies solo cedit*» – те, що на поверхні, слідує (юридичній долі) землі.

6. Речові права можуть виникати саме щодо індивідуально визначених речей, а тому право власності, лісовий сервітут, право постійного користування може встановлюватись не на землі лісогосподарського призначення, а на замкнені земельні ділянки лісогосподарського призначення, як чітко визначені на

місцевості об'єкти з певними межами та розташуванням. Тому термін «земельні ділянки лісогосподарського призначення» має вживатися у ЛК України.

7. Агролісова рослинність, або агроліс – поняття виключно теоретичне; чинне законодавство України не оперує цим терміном. Однак лісова рослинність, яка наділена ознаками агролісової, фактично визнана законодавством та розглядається як різновид захисної лісової рослинності, що має своїм функціональним призначенням захист ґрунтів від водяної та вітрової ерозії, суховіїв, посух, опустелювання, холодних і хуртовинних вітрів та інших негативних природних чинників з метою покращення результатів ведення сільськогосподарського виробництва.

8. Агроліси – це продукт діяльності людини, спрямованої на вдосконалення роботи агропромислового комплексу; правила розведення та використання агролісів розробляються наукою агролісомеліорацією (або агролісотехнічною меліорацією).

9. Чинне законодавство України передбачає право державної, комунальної та приватної власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення. Історичний розвиток лісового законодавства в Україні зумовив панування державної власності на ці об'єкти. Втім, останні зміни в законодавстві створили передумови для розвитку комунальної та приватної форм власності.

10. Земельні ділянки лісогосподарського призначення можуть набуватись громадянами та юридичними особами у приватну власність та бути об'єктами цивільного обороту. Право приватної власності щодо земельних лісових ділянок регулюється ЦК України, положення якого деталізуються ЗК України та ЛК України. Однак певні положення ЛК України і ЗК України не узгоджуються із ЦК України, а тому потребують перегляду.

11. Право власності та право користування агролісовою рослинністю прямо пов'язано із правом власності та користування відповідними земельними ділянками, на яких така лісова рослинність розташована, оскільки правовстановлюючими документами на агроліси є правовстановлюючі документи на відповідні земельні ділянки, на яких вони розміщені.

12. Землями агролісогосподарського призначення можна назвати групу земель лісогосподарського призначення, яка включає в себе земельні ділянки, вкриті полезахисними та протиерозійними лісонасадженнями, та землі, не вкриті такою рослинністю, але які використовуються для потреб агролісового господарства та являють собою нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які виділені в установленому порядку. За Класифікацією видів цільового призначення земель землі агролісогосподарського призначення визначаються на загальних підставах із усіма землями лісогосподарського призначення за такими характеристиками: 09.01 – Для ведення лісового господарства і пов’язаних з ним послуг; 09.02 – Для іншого лісогосподарського призначення; 09.03 – Для цілей підрозділів 09.01–09.02 та для збереження та використання земель природно-заповідного фонду.

13. Право постійного користування земельними ділянками лісогосподарського призначення є похідним від права державної або комунальної власності речовим правом на чуже майно, має обмежений характер, встановлюється з певною метою – для ведення лісового господарства, полягає у безстроковому володінні і користуванні та не підлягає відчуженню.

14. Користувачі на умовах тимчасового довгострокового або короткострокового користування лісами не є суб’єктами речових прав. Користувачі на умовах тимчасового довгострокового користування отримують лише фактичне володіння земельною лісовою ділянкою.

15. На цей час для користувачів земельною ділянкою лісогосподарського призначення на умовах постійного або довгострокового тимчасового користування не передбачений захист володіння шляхом витребування земельної лісової ділянки від добросовісного набувача, а тому ст. 24 ЛК України доцільно доповнити частиною 3 такого змісту: «Користувачі земельної ділянки лісогосподарського призначення на умовах постійного чи довгострокового тимчасового користування у разі втрати володіння земельною ділянкою мають право витребувати її від особи, яка незаконно володіє нею, у тому числі від

добросовісного набувача. У цьому разі до умов та порядку такого витребування земельної лісової ділянки від добросовісного набувача застосовується ст. 387 Цивільного кодексу України». Тоді користувач земельної ділянки (постійний та довгостроковий тимчасовий) буде прирівняний в частині захисту свого володіння до власника, якщо ділянкою володіє добросовісний набувач.

16. Український законодавець, не обмежуючись нормами про сервітути ЦК України й ЗК України, запровадив у національне законодавство поняття «лісовий сервітут» і закріпив норми про лісові сервітути у ст. 23 ЛК України.

17. Особливість змісту лісового сервітуту полягає в тому, що сервітуарій використовує не лише саму земельну ділянку, а й лісові ресурси, які знаходяться на ній.

18. У ст. 23 ЛК України надано визначення лісового сервітуту без зазначення його належності до особистих або речових сервітутів. Але вказівка законодавця на те, що власник або користувач лісової ділянки, обтяженої сервітутом, залишає за собою володіння і користування ділянкою, дає підстави вважати лісовий сервітут у розумінні ЛК України речовим сервітутом. Разом з тим зміст лісового сервітуту можуть складати правомочності з використання лісових ресурсів, які мають особистий характер, тому доцільно закріпити у ст. 23 ЛК України можливість встановлення сервітутів за певною особою – особистих лісових сервітутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абліцов В. Полковник корпусу лісничих [Текст] / В. Абліцов // Голос України. – 1996. – № 201. – с. 16
2. Аграрне право України : підручник / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк [та ін.] ; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
3. Агролесомелиоративное и лесохозяйственное проектирование [Текст] / Под общей редакцией В.Т. Николаенко – М.: «Лесная промышленность», 1970. – 222 с.
4. Агролесомелиорация. Изд. 4-е, перераб. [Текст] / Альбенский А.В., Калашников А.Ф., Озолин Г.П., Никитин П.Д., Сурмач Г.П., Кулик Н.Ф., Сенкевич А.А., Касьянов Ф.М., Павловский Е.С., Росляков Н.В. – М.: «Лесная промышленность», 1972. – 320 с.
5. Агролесомелиорация: для вузов по специальности «Землеустройство» [Текст] / А.Е. Дьяченко, Л.П. Брысова, И.Ф. Голубев, А.Е. Чечаева. – М.: Колос, 1979. – 206 с.
6. Багмет М. Ковалівське Ельдорадо [Текст] / М. Багмет // Радянське Прибужжя. – 1998. – № 112 (1169). – с. 3
7. Байтала В. Ліс поле береже [Текст] / В. Байтала // Дзеркало тижня. – 2001. – 20 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/articles/22765?articleslug=lis_pole_berezhe&rubric=40
8. Басун О.П. Діяльність професора Б.Г. Іваницького в контексті розвитку агролісомеліоративної дослідної справи в Україні (кінець XIX – перша половина XX ст.) [Текст]: автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.07 / О.П. Басун; Центр історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук. – К., 2007. – 19 с.
9. Басун О.П. До історії агротехніки створення захисних лісових насаджень у степу [Текст] / О.П. Басун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/inb/2007-2/07boplns.pdf>

10. Бойко Я.М. Сучасні аспекти трансформації відносин власності у лісовому господарстві [Текст] / Я.М. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_31/statti/3_5.htm

11. Бойчук С.В. Патріарх степового лісорозведення В.П. Скаржинський: повернення до миколаївської історії [Текст] / С.В. Бойчук // «Збережемо для нащадків»: матеріали І Миколаївських міських екологічних читань. – Миколаїв. – 2009. – с. 3-4

12. Большая советская энциклопедия [Текст]: в 30 т.: Т. 1 / под редакцией А.М. Прохорова (главный редактор) и др. – Москва: Издательство «Советская энциклопедия», 1969. – 608 с.

13. Бондаренко В. Лісовими стежками Василя Ломиковського [Текст] / В. Бондаренко // Дзвін. – 1996 – № 4. – с. 127-133

14. Бориславська О. Власність українського народу на землю як елемент конституційно-правового механізму забезпечення суверенітету України [Текст] / О. Бориславська, І. Заяць, С. Різник // Вісник Львівського університету. Серія юридична – 2011. – № 53. – С. 101-117

15. Василюк О. Науковці та екологи пропонують боротися з опустелюванням шляхом відновлення лісосмуг [Текст] / О. Василюк, В. Юхновський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forumspaskiev.org.ua/databox/2011/03/18773.php>

16. Василюк О.В. Лісорозведення у степовій зоні України: реалії, обмеження, загрози [Текст] / О.В. Василюк, М. Калюжна // Екологія. Право. Людина. – 2009. – № 4-5. – с. 35-48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lesovod.org.ua/node/5874>

17. Верховний Суд України. Рішення від 01.07.2015 р. Справа № 6-50цс15 / Єдиний державний реєстр судових рішень – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46359596>

18. Виноградов В.Н. Перспективы развития агролесомелиоративной науки [Текст] / В.Н. Виноградов // Сборник научных трудов /

Агролесомелиоративные насаждения, их экология и значение в лесоаграрном ландшафте/ [Гл. ред. Е.С. Павловский]. – Волгоград: ВНИАЛМИ, 1983. – с. 3-16.

19. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів [Текст]: прийнята 8 квітня 1983 року; ратифікована постановою Верховної Ради України від 17 листопада 1992 року № 2784-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1983_04_08/MU83K04U.html#

20. Відносно віднесення колгоспних лісів та лісів, закріплених за державними підприємствами, установами та організаціями, до першої групи та категорій захищеності [Текст]: розпорядження Ради Міністрів Української РСР від 23 червня 1987 року № 354-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR870354.html

21. Всеобщий гражданский кодекс Австрии = Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch [Текст] / Пер. с нем. Маслов С.С. — М.: Инфотропик, 2011. — 272 с.

22. Высоцкий Г.Н. О гидрологическом и метеорологическом влиянии лесов. Изд. 2-е [Текст] / Г.Н. Высоцкий – Москва-Ленинград: Гослесбумиздат, 1952. – 112 с.

23. Гладун Г.Б. Перспективи збільшення площі лісів та захисних лісонасаджень [Текст] / Г.Б. Гладун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/lglpdp/2006_32/62_Gladun_LG_32.pdf

24. Глотова О.В. Ліси як об'єкт правової охорони [Текст] / О.В. Глотова // Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 13-14 грудня 2007 року / НЮАУ ім. Яр. Мудрого та ін.; [редкол.: Ю.П. Битяк та ін.] – Х.: Право, 2008. – с. 66-70.

25. Горбовой В.Ф. Система советского лесного права [Текст] / В.Ф. Горбовой // Актуальные проблемы природоохранного и сельскохозяйственного права: Межвузовский сборник научных трудов. Ред. коллегия: А.Ф. Козлов (отв. ред. и др.) / Свердловский юридический институт им. Р.А. Руденко. – Свердловск, 1984. – с. 27-35

26. Горбовой В.Ф. Содержание лесных правоотношений [Текст] / В.Ф. Горбовой // Вопросы развития природоохранных и колхозных правоотношений: Межвуз. сб. науч. трудов / Свердлов. юрид. ин-т [Редкол.: А.Ф. Козлов (отв. ред.) и др.] – Свердловск: УрГУ, 1980. – с. 36-47

27. Господарський суд Луганської області. Рішення від 22.03.10. Справа № 14/34 / Єдиний державний реєстр судових рішень – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/>

28. Гражданское уложение Германии : ввод. закон к Гражд. Уложению ; пер. с нем. [Текст] / В. Бергман, введ., сост., науч. Редакторы – А.Л. Маковский и др. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 816 с.

29. ДБН Д.2.2-47-99 «Озеленение. Защитные лесонасаждения. Многолетние плодовые насаждения» [Текст]: приказ Государственного комитета строительства, архитектуры и жилищной политики Украины от 5 ноября 1999 года № 270 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-165>

30. Дейнега М.А. Правове регулювання агролісотехнічної меліорації земель в Україні: стан та перспективи розвитку [Текст] / М.А. Дейнега [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/dip/2011_51/07_05.pdf

31. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию [Текст]: Конференция ООН от 14 июня 1992 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455

32. Декларація про державний суверенітет України [Текст]: декларація ВР УРСР від 16 липня 1990 року № 55-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1990_07_16/an/2/T005500.html#2

33. Державна цільова програма «Ліси України» на 2010-2015 роки [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 року № 977 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP090977.html

34. Державна цільова програма розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року [Текст]: проект розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 січня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dazru.gov.ua/terra/control/uk/publish/article?art_id=130591&cat_id=38306

35. Дождев Д.В. Римское частное право [Текст] : Учеб. для вузов [по специальности "Юриспруденция"] / Д.В. Дождев; Под общ. ред.: В.С. Нерсисянц ; Ин-т государства и права Рос. Акад. наук, Акад. правовой ун-т. - 2-е изд., изм. и доп. - Москва : НОРМА, 2003. - XVIII, 765 с.

36. Дорн Л. Об узупфрукте по римскому праву. Т. 1 [Текст] / Дорн Л. - СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1871. - 509 с.

37. Екологічне право України. Академічний курс : підруч. ; 2-ге вид. [Текст] / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

38. Екологічне право України. Академічний курс [Текст]: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

39. Екологічне право України. Особлива частина : навч. посіб. [Текст] / О.М. Шуміло, В.А. Зуєв, І.В. Бригадир та ін. - К.: Центр навчальної літератури, 2013 – 432с.

40. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів [Текст] / За ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х.: Право, 2009. – 328 с.

41. Емелькина И.А. Система ограниченных вещных прав на земельный участок [Текст] монография / И.А. Емелькина. – М.:«Волтерс Клувер» 2011. – 368 с.

42. Європейська ландшафтна конвенція [Текст]: конвенція Ради Європи від 20 жовтня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_154

43. Євстігнєєв А.С. Правове регулювання ведення державного лісового кадастру та обліку лісів як засіб забезпечення екологічної безпеки [Текст] / А.С.

Євстігнєєв // Форум права. – 2010. – № 4. – с. 354-359. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10eaczeb.pdf>

44. Завгородня В.М. Проблеми формування юридичної конструкції права власності на ліси в Україні [Текст] / В.М. Завгородня // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1. – С. 69-73.

45. Загальна теорія держави і права [Текст]: підруч. / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.

46. Загальнодержавна програма використання та охорони земель [Текст]: проект закону України від 5 липня 2004 року № 5755 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JD4FV00A.html

47. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки [Текст]: закон України від 21 вересня 2000 року № 1989-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T001989.html

48. Завгородня В.М. Проблеми формування юридичної конструкції права власності на ліси в Україні [Текст] / В.М. Завгородня // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1. – С. 69-73.

49. Заславская Л.А. Законодательство о колхозных лесах [Текст] / Л.А. Заславская. – М.: «Юридическая литература», 1974. – 136 с.

50. Заславская Л.А. Правовое положение колхозных лесов [Текст] / Л.А. Заславская // Правоведение – 1962. – № 3 – с. 59-68

51. Зелений щит полів [Текст] / В.І. Коптєв, А.А. Лішенко, М.М. Милосердов, В.А. Дядюра. – К.: Урожай, 1985. – 88 с.

52. Земельне право України : підручник для вузів [Текст] / За ред. Олексій Олексійович Погрібний, І.І. Каракаш ; Г.М. Беженар, Євген Сергійович Бердніков, Л.О. Бондар, Н.С. Гавриш . – Київ : Істина, 2003 . – 445 с.

53. Земельне право України: Підручник [Текст] / за ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. – К.: Істина, 2009. – 600 с.

54. Земельний кодекс України [Текст]: Земельний кодекс від 25 жовтня 2001 року № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012768.html#1301

55. Из постановления Совета Министров СССР и ЦК ВКП(б) [Текст]: постановление от 20 октября 1948 года // Об охране окружающей среды: Сб. док. партии и правительства 1917-1985 г.г. / [Сост. и авт. предисл. А.М. Галеева, М.П. Курок] – 3-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1986. – с. 63-75

56. Инструкция по проектированию и выращиванию защитных лесных насаждений в СССР [Текст]. – Волгоград: ВНИАЛМИ, 1964. – 100 с

57. Исаченко А.Г. Георгий Николаевич Высоцкий – выдающийся отечественный географ [Текст] / А.Г. Исаченко – Л., 1953.

58. Исупов Д.Н. Леса первой группы и особенности правового режима защитных и водоохранных лесов [Текст] / Д.Н. Исупов // Проблемы земельного и колхозного права. Сб. статей. Ред. коллегия: А.Ф. Козлов и др. /Свердловский юридический институт. – Свердловск, 1975. – с. 61-74

59. Інструкція з проектування, технічного приймання, обліку та оцінки якості лісокультурних об'єктів [Текст]: наказ Державного комітету лісового господарства України від 19 серпня 2010 року № 260 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE18341.html

60. Інструкція про заповнення бланків державних актів на право власності на земельну ділянку і на право постійного користування земельною ділянкою [Текст]: наказ Державного комітету України із земельних ресурсів від 22 червня 2009 року № 325 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE16751.html

61. Інструкція про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів [Текст]: наказ Державного комітету лісового господарства України від 1 жовтня 2010 року № 298 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/an/29/RE18562.html

62. Інтернет-сайт «ЛІГА ЗАКОН». – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2009_12_10/JF40E00I.html

63. Канзафарова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності [Текст] : монографія / І. С. Канзафарова ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького Нац. акад. наук України. - Одеса : Астропринт, 2006. - 261 с.

64. Карловский В.Ф. Природоохранные принципы использования водных и земельных ресурсов [Текст] / В.Ф. Карловский // Экологические аспекты мелиорации: Сб. науч. тр. / НПО «Белорусский НИИ мелиорации и водного хозяйства» [Редкол.: В.Ф. Карловский (гл. ред.) и др.]. – Минск: БелНИИМИВХ, 1990. – с. 3-6

65. Киндюк Б. Правове регулювання лісівництва українськими радянськими органами влади за часи громадянської війни [Текст] / Б. Киндюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2010. – № 85 – с. 82-84

66. Кичилук Т.С. Актуальні питання використання та охорони земель лісового фонду [Текст] / Т.С. Кичилук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/2668/44/>

67. Кіндюк Б.В. Історія українського лісового законодавства. Часи визвольних змагань та період НЕП 1917-1929 рр. [Текст] : монографія / Б. В. Кіндюк ; Маріупол. держ. ун-т. - Маріуполь ; Одеса : Фенікс, 2011. - 167 с.

68. Кіндюк Б.В. Історія українського лісового законодавства. Часи тоталітаризму та незалежної України 1929-2011 рр. [Текст] : монографія / Б. В. Кіндюк ; Маріуп. держ. ун-т. - Маріуполь ; Одеса : Фенікс, 2011. - 347 с.

69. Кіндюк Б.В. Радянське законодавство про колгоспні ліси [Текст] / Б.В. Кіндюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Apdip/2011_58/Kindyuk.pdf

70. Класифікація видів цільового призначення земель [Текст]: наказ Державного комітету України із земельних ресурсів від 23 липня 2010 року № 548 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE18306.html

71. Кобецька Н.Р. Екологічне право України [Текст]: навч. посіб. / Н.Р. Кобецька. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.

72. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Текст]: кодекс ВР УРСР від 7 грудня 1984 року № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0005.html#983511

73. Комарницький В.М. Екологічне право [Текст]: Навчальний посібник. – 3-е вид. / В.М. Комарницький, В.І. Шевченко, С.В. Єлькін. – К.: Центра навчальної літератури, 2006. – 224 с.

74. Коментар до Земельного кодексу України [Текст] / за ред. Члена-кореспондента Академії правових наук, доктора юридичних наук, професора Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого Гетьмана А.П. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2005. – 600 с.

75. Коментар до Земельного кодексу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>

76. Комментарий к Лесному кодексу Российской Федерации (постатейный) [Текст] / под ред. С.А. Боголюбова. – «Проспект», 2010 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://bibliotekar.ru/lesnoy-codex-2/index.htm>

77. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці [Текст]: Конференція Організації Об'єднаних націй від 17 червня 1994 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_120

78. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник [Текст] / Н.И. Кондаков. – Второе, исправленное и дополненное издание. – Москва: Издательство «Наука», 1976. – 720 с.

79. Конституція України [Текст]: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

80. Концепції розвитку землеробства в Українській РСР на період до 2005 року та її реалізацію [Текст]: постанова Ради Міністрів Української РСР від 8

травня 1990 року № 107 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP900107.html

81. Концепція Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року [Текст]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 року № 743-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR090743.html

82. Концепція Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки [Текст]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 року № 675-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR040675.html

83. Концепція збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року [Текст]: наказ Міністерства аграрної політики України від 20 серпня 2003 року № 280 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart88/idx88535.htm>

84. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року [Текст]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року № 880-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/kr070880.html

85. Концепція охорони ґрунтів від ерозії в Україні [Текст] / протокол № 12 Вченої ради Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» від 21 жовтня 2008 року – Харків: Українська академія аграрних наук, Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського», 2008 – 61 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://laa.ucoz.ru/_ld/0/18.pdf

86. Концепція реформування та розвитку лісового господарства [Текст]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2006 року № 208-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR060208.html

87. Копылов А.В. Вещные права на землю в римском, русском дореволюционном и современном российском гражданском праве [Текст] / А. В. Копылов. - Москва : Статут, 2000. - 255 с.

88. Костицкий В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка. (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) [Текст]: монографія / В.В. Костицкий. – К.: ІЗП і ПЗ, 2003. – 773 с.

89. Костицкий В.В. Лісове право України [Текст]: Навч. посіб. / В.В. Костицкий // Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. — К.: ЗАТ "НІЧЛАВА", 1999. — 164 с.

90. Котов А.И. Из истории лесоразведения на юге Украины [Текст] / А.И. Котов // Лесоводство и агролесомелиорация: республиканский межведомственный тематический научный сборник. – Киев: Изд-во «Урожай». – 1969. – Вып. 16 – с. 135-138

91. Крассов О.И. Право лесопользования в СССР [Текст] / О.И. Крассов // Отв. ред. О.С. Колбасов; АН СССР, Ин-т гос-ва и права. – М.: Наука, 1990. – 235 с.

92. Крассов О.М. Земельное право [Текст]: Учебник / О.М. Крассов. – М.: Юрист, 2000. – 624 с.

93. Кримінальний кодекс України [Текст]: Кримінальний кодекс від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012341.html

94. Кулинич П. Цільове призначення та цільове використання земель за новим земельним кодексом України [Текст] / П. Кулинич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=495>

95. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні [Текст]: Монографія / П.Ф. Кулинич. – К.: Логос, 2011. – 688 с.

96. Кулинич П.Ф. Проблеми вдосконалення правового режиму нерухомості: землецентрична та надріцентрична концепції / Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія: юридичні науки. 2014. – Вип.1 – С. 30-35.

97. Латыев А.Н. Вещные права в гражданском праве: понятие и особенности правового режима [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 : Екатеринбург, 2004. – 211 с.

98. Лісовий кодекс України [Текст]: Лісовий кодекс від 21 січня 1994 року № 3852-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T385200.html

99. Лісові меліорації [Текст]: підручник / Пилипенко О.І., Юхновський В.Ю., Дударець С.М., Малюга В.М.; за ред. В.Ю. Юхновського. – К.: Аграрна освіта, 2010. – 283 с.

100. Локшина С.М. Краткий словарь иностранных слов. Изд. 3-е, стереотипное [Текст] / С.М. Локшина – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1971. – 384 с.

101. Луценко Т. Віктор Скаржинський як лісівник-експериментатор Південної України [Текст] / Т. Луценко // ТВ Всесвіт. – 2011. – 30 червня. – с. 6.

102. Мельник П.В. Правова охорона лісів Карпатського регіону України [Текст] / Дис. ... канд. юрид. наук. – Івано-Франківськ, 2002. – 195с.

103. Мельник С.О., Галкін О.Ю. Реформування системи прав власності як передумова ефективного управління лісокористуванням в Україні [Текст] / С.О. Мельник, О.Ю. Галкін // Вісник СумДУ. – 2006. - № 7 (91). – С. 99-104.

104. Мірошніченко А.М. Земельне право України : підручник для вузів [Текст] / Анатолій Миколайович Мірошніченко, Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Всеукраїнська асоціація видавців "Правова Єдність" . – 2-ге вид., доп.і перероб . – Київ : Алерта : ЦУЛ, 2011 . – 677 с.

105. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Євген Олександрович Мічурін . – Київ : Б.В., 2009. – 40 с.

106. Мішеніна Г.А. Еколого-економічні засади розвитку підприємництва в лісоресурсній сфері [Текст]: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06 / Г.А. Мішеніна; Сумський державний університет. – Суми, 2010. – 235 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/15875/1/794d.pdf>

107. Морозов П. Статський радник. Ці невідомі сторінки історії степового лісорозведення [Текст] / П. Морозов// Лісовий і мисливський журнал – 2008. – № 5 – с. 24-25.

108. Нагнибіда В.І. Речові права на чуже майно: порівняльно-правовий аспект : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Володимир Іванович Нагнибіда . – Київ : Б.в., 2010 . – 20 с.

109. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: В 4 т. Т.1: Загальні положення. Особисті немайнові права фізичної особи. Права власності та інші речові права / Анатолій Григорович Ярема, Володимир Якович Карабань, Віктор Васильович Кривенко, Володимир Гаврилович Ротань . – Київ : А.С.К. ; Севастополь : Інститут юридичних досліджень, 2004 . – 927 с.

110. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / [Балюк Г. І., Власенко Ю. Л., Гетьман А. П. та ін.]; за ред. Г. І. Балюк. - Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2009. – № 10. – 368 с.

111. Непийвода В.П. Правове регулювання в галузі лісів: доба утвердження підтриманого розвитку [Текст] / В.П. Непийвода — К.: АПрН України; НДІ приват. права і підприємництва, 2004. — 339 с.

112. Непийвода В.П. Правове регулювання суспільних відносин щодо лісів у контексті сталого розвитку [Текст] : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.06 / В.П.Непийвода ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. - К. : [б. и.], 2006. - 20 с.

113. Нешатаєв Б. Георгій Миколайович Висоцький (1865-1940) – патріарх українського лісівництва [Текст] / Б. Нешатаєв, А. Корсун // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – Випуск 2 (12). – с. 25-27

114. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу [Текст] : монографія / В. В. Носік. - Київ : Юрінком Інтер, 2006. - 544 с.

115. О борьбе с засухой [Текст]: постановление Совета Труда и Оборонь от 29 апреля 1921 года // Об охране окружающей среды: Сб. док. партии и правительства 1917-1985 г.г. / [Сост. и авт. предисл. А.М. Галеева, М.П. Курок] – 3-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1986. – с. 39-42

116. О лесах [Текст]: декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов Рабочих, Солдатских, Крестьянских и Казачьих депутатов от 27 мая 1918 года // Об охране окружающей среды: Сб. док. партии и правительства 1917-1985 г.г. / [Сост. и авт. предисл. А.М. Галеева, М.П. Курок] – 3-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1986. – с. 22-29

117. О мерах по улучшению организации работ по защите почв от ветровой и водной эрозии [Текст]: постановление Совета Министров СССР от 13 октября 1975 года // Об охране окружающей среды: Сб. док. партии и правительства 1917-1985 г.г. / [Сост. и авт. предисл. А.М. Галеева, М.П. Курок] – 3-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1986. – с. 243-245

118. О неотложных мерах по защите почв от ветровой и водной эрозии [Текст]: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 20 марта 1967 года // Об охране окружающей среды: Сб. док. партии и правительства 1917-1985 г.г. / [Сост. и авт. предисл. А.М. Галеева, М.П. Курок] – 3-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1986. – с. 99-109

119. Об организации лесного хозяйства [Текст]: постановление Совета Народных Комиссаров СССР от 31 июля 1931 года // Об охране окружающей среды: Сб. док. партии и правительства 1917-1985 г.г. / [Сост. и авт. предисл. А.М. Галеева, М.П. Курок] – 3-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1986. – с. 50-53

120. Об упорядочении пользования колхозными лесами и улучшения ведения хозяйства в них [Текст]: постановление Совета Министров СССР от 17 мая 1948 года // Об охране окружающей среды: Сб. док. партии и правительства 1917-1985 г.г. / [Сост. и авт. предисл. А.М. Галеева, М.П. Курок] – 3-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1986. – с. 61-63

121. Основи екології та екологічного права [Текст]: Навчальний посібник / Бойчук Ю.Д., Шульга М.В., Цалін Д.С., Дем'яненко В.І.; За заг. ред. Ю.Д. Бойчука і М.В. Шульги. – 2-ге вид., випр. і доп. – Суми: ВТД «Університетська книга»; К.: Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. – 368 с.

122. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [Текст]: постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/F980188.html

123. Основы лесного законодательства Союза ССР и союзных республик [Текст]: закон СССР от 17 июня 1977 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zaki.ru/pagesnew.php?id=1845&page=1>

124. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав [Текст] : [кол. моногр.] / [В. В. Луць, М. К. Галянтич, О. В. Дзера та ін.] ; за заг. ред. : О. Д. Крупчан, В. В. Луць ; Н.-д. ін-т приват. права і підприємництва Нац. акад. прав. наук України. - К. : НДІ приват. права і підприємництва, 2012. - 399 с.

125. Офіційний інтернет-сайт Державного агентства лісових ресурсів України. – Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=33007&cat_id=32886

126. Офіційний інтернет-сайт Державної фінансової інспекції України. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/75746;jsessionid=492822808A280ABD0B6DABE5562719EB>

127. Офіційний інтернет-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/>

128. Офіційний інтернет-сайт Харківського державного проектно-вишукувального інституту агролісомеліорації і лісового господарства. – Режим доступу: <http://www.agroforest.ho.ua/home.html>

129. Памятники римского права [Текст] : Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. - М. : Зерцало, 1997. - 607 с.

130. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус» [Текст] / А.В. Панчишин // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – с. 95-98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chkup/2010_2/95.pdf

131. Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 року № 1147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP961147.html

132. Петрушева Л.І. Лісові ландшафти комплекси в об'єктах природно-заповідного фонду Миколаївської області [Текст] / Л.І. Петрушева, М.М. Романенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Ecology/2010_119/119-16.pdf

133. Писаренко А.И. Создание искусственных лесов [Текст] / А.И. Писаренко, М.Д. Мерзленко – М.: Агропромиздат, 1990. – 270 с.

134. Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав». Постанова від 07.02.2014 р. № 5 // [Електронний ресурс]: ЛІГА: ЗАКОН Універсал-Бізнес 9.1.5., 2014.

135. Положение о колхозных лесах [Текст]: постановление Совета Министров СССР от 4 марта 1968 года № 144 // Охрана природы. Сборник нормативных и руководящих документов по охране природы – Ярославль, 1975. – с. 67-76

136. Положення про Державне агентство лісових ресурсів України [Текст]: указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 458/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2011_04_13/an/6/U458_11.html#6

137. Положення про державну лісову охорону [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 року № 976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP090976.html

138. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України [Текст]: указ Президента України від 23 квітня 2011 року № 500/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U500_11.html#20

139. Положення про Міністерство оборони України [Текст]: указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 406/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U406_11.html

140. Поляков А. Дело жизни Виктора Граффа [Текст] / А. Поляков // Родина: Былое. – 1997. – № 5 – с. 4

141. Полянская Г.Н. Право государственной собственности на леса в СССР [Текст] / Г.Н. Полянская. – М.: Госюриздат, 1959. – 407 с.

142. Попков М. Лесоразведение в Украине: факты и иллюзии [Текст] / М. Попков, Е. Кожушко, Н. Савуцик [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://proeco.visti.net/lib/lesorazvedenie_na_ukraine.pdf

143. Порядок використання коштів державного бюджету, що виділяються для здійснення заходів з ведення лісового і мисливського господарства, охорони і захисту лісів [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2007 року № 253 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP070253.html

144. Порядок використання коштів державного бюджету, які виділяються для здійснення заходів з охорони, захисту і раціонального використання лісів, наданих у постійне користування агропромисловим підприємствам [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2005 року № 834 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2005_08_31/an/15/KP050834.html#15

145. Порядок зміни цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 року № 502 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP020502.html

146. Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 року № 733. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP070733.html

147. Порядок проведення перевірок при здійсненні державного контролю за додержанням вимог лісового законодавства [Текст]: наказ Державного комітету лісового господарства України від 31 серпня 2010 року № 263 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE18424.html

148. Порядок продажу у 2010 році земельних ділянок несільськогосподарського призначення на земельних торгах [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2010 року № 805 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP100805.html

149. Порядок розроблення проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 року № 677 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2004_05_26/an/16/KP040677.html#16

150. Постанова від 25 лютого 2015 року № 6-14цс15 / Верховний суд України. Офіційний сайт: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7E71F676834F5203C2257DF9003ECFF3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7E71F676834F5203C2257DF9003ECFF3)

151. Правила відтворення лісів [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 року № 303 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2007_03_01/an/9/KP070303.html#9

152. Правила поліпшення якісного складу лісів [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 року № 724 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP070724.html

153. Право власності в Україні [Текст]: Навч. посіб. / Авт. кол.: О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, О.А. Підпригора та ін. За ред. О.А. Дзери, Н.С. Кузнецової; Київський нац. університет ім. Тараса Шевченка. – К.: СП «Юринком Інтер», 2000. – 812 с.

154. Правовая охрана окружающей среды в сельском хозяйстве / [М.М. Бринчук, О.Л. Дубовик, Н.Г. Жаворонкова и др.]; Отв. ред. О.С. Колбасов; АН СССР, Инт-т государства и права. – М.: Наука, 1989. – 184 с.

155. Правове регулювання відносин в сфері довкілля в Європейському союзі та в Україні [Текст] // За заг. ред. к.е.н. В.Г. Дідика. – К.: Державний департамент з питань адаптації законодавства, 2007. – 579 с.

156. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : монографія / [А.П. Гетьман, М.В. Шульга, А.М. Статівка та ін.] ; за ред. А.П. Гетьмана, В.Ю. Уркевича. – Х.: Право, 2012. – 448 с.

157. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення [Текст]: монографія / А. П. Гетьман, А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, М. В. Шульга, Є. М. Білоусов; ред.: А. П. Гетьман, В. Ю. Уркевич; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х. : Право, 2012. – 445 с.

158. Преображенная степь [Текст] / Б.И. Скачков, А.И. Туровский, Н.С. Агафонов и др. // (Сост. Б.И. Скачков) – М.: Агропромиздат, 1988. – 176 с.

159. Природноресурсне право України [Текст]: Навч. посіб. / За ред. І.І. Каракаш. – К.: Істина, 2005. – 376 с.

160. Природноресурсное право и правовая охрана окружающей среды [Текст]: Учеб. для вузов по спец. «Правоведение» / В.В. Петров, С.Б. Байсалов, Я.Я. Страутманис и др.; Под ред. В.В. Петрова. – М.: Юрид. лит., 1988. – 510 с.

161. Присяжнюк М.В. Розвиток дослідної справи з питань лісівництва і агролісомеліорації в Україні на початку ХХ ст. [Текст] / М.В. Присяжнюк // Лісівництво і агролісомеліорація, Харків: УкрНДІЛГА – 2010. – Вип. 117 – с. 3-15.

162. Про вдосконалення порядку управління лісовим господарством [Текст]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2009 року № 1465-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lesovod.org.ua/node/5210>

163. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності [Текст]: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5245-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125245.html

164. Про ґрунти та їх родючість [Текст]: проект закону України від 18 січня 2012 року № 9731 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF7IB00A.html

165. Про Державний земельний кадастр [Текст]: закон України від 7 липня 2011 року № 3613-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T113613.html

166. Про державну експертизу землепорядної документації [Текст]: закон України від 17 червня 2004 року № 1808-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/an/5/T041808.html#5

167. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [Текст]: закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>

168. Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів і зелених насаджень [Текст]: указ Президента України від 4 листопада 2008 року № 995/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2008_11_04/U995_08.html#

169. Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства [Текст]: указ Президента України від 7 лютого 2004 року № 171/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/171/2004>

170. Про затвердження форм державного акта на право власності на земельну ділянку та державного акта на право постійного користування земельною ділянкою [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2002 року № 449 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP020449.html

171. Про заходи з розв'язання проблемних питань соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів [Текст]: розпорядження Кабінету Міністрів

України від 17 червня 2009 року № 685-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/685-2009-%D1%80>

172. Про заходи по охороні полезахисних лісонасаджень від потрав, полумок, самовільних порубок і пожеж, а також від пошкоджень шкідниками і хворобами у степових і лісостепових районах УРСР [Текст]: постанова Ради Міністрів УРСР від 4 червня 1949 року № 1429 // Збірник законодавчих актів по охороні природи. – К.: «Урожай», 1969. – с. 91-92

173. Про заходи посилення державного контролю у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів [Текст]: указ Президента України від 5 січня 2004 року № 1/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1/2004>

174. Про земельну реформу [Текст]: постанова Верховної Ради Української РСР від 18 грудня 1990 року № 563-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2005_09_22/T056300.html

175. Про землеустрій [Текст]: закон України від 22 травня 2003 року № 858-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030858.html

176. Про ландшафти України [Текст]: проект закону України від 7 жовтня 2009 року № 5198 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2012_02_13/JF40E00V.html

177. Про ліси сільськогосподарських підприємств [Текст]: наказ Міністерства аграрної політики України та Державного комітету лісового господарства України від 26 червня 2000 року № 106/60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.37.0>

178. Про меліорацію земель [Текст]: закон України від 14 січня 2000 року № 1389-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T001389.html

179. Про місцеве самоврядування в Україні [Текст]: закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970280.html

180. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади [Текст]: указ Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1085_10.html

181. Про основи національної безпеки України [Текст]: закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030964.html

182. Про охорону археологічної спадщини [Текст]: закон України від 18 березня 2004 року № 1626-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T041626.html

183. Про охорону земель [Текст]: закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030962.html

184. Про охорону навколишнього природного середовища [Текст]: закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2011_06_16/an/199/T126400.html#199

185. Про передачу об'єктів права державної і комунальної власності [Текст]: закон України від 3 березня 1998 року № 147/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z980147.html

186. Про приєднання України до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці [Текст]: закон України від 4 липня 2002 року № 61-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=61-15>

187. Про прискорення передачі земель лісового фонду, що перебували у користуванні реформованих колективних сільськогосподарських підприємств [Текст]: наказ Міністерства аграрної політики України від 11 червня 2001 року № 156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.190.0>

188. Про ратифікацію Європейської ландшафтною конвенції [Текст]: закон України від 7 вересня 2005 року № 2831-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2831-15>

189. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 серпня 2010 року «Про невідкладні заходи щодо запобігання пожежній небезпеці в Україні» [Текст]: указ Президента України від 6 серпня 2010 року № 801/2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12165.html>

190. Про схвалення Концепції розвитку агролісомеліорації в Україні [Текст]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2013 року № 725-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/725-2013-%D1%80>

191. Про Червону книгу України [Текст]: закон України від 7 лютого 2002 року № 3055-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T023055.html

192. Пропозиції Президента України до проекту закону України від 7 жовтня 2009 року № 5198 «Про ландшафти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2012_03_15/BF40E00O.html

193. Пуцько Б.М. Наземні екосистеми: еколого-економічна характеристика та формування відносин [Текст] / Б.М. Пуцько – К.: НАУ, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/9583/1/85.pdf>

194. Раков А.Ю. Особенности фитомелиорации земель центрального и восточного Предкавказья [Текст]: автореф. дис. ... докт. сельскохоз. наук: 06.03.04 / А.Ю. Раков; ГНУ Ставропольский научно-исследовательский институт сельского хозяйства. – Волгоград, 2007. – 47 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sniish.ru/RakovDoctoralThesis.pdf>

195. Рудченко К.В. Дискусійні питання щодо дати заснування Старобердянського лісництва [Текст] / К.В. Рудченко [Електронний ресурс]. –

Режим

доступу:

http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npifznu/2004_18/18/rudchenko.pdf

196. Самсонова Я.О. Правове регулювання співвідношення прав на земельну ділянку з правами на багаторічні насадження, які на ній розташовані [Текст] / Я.О. Самсонова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрова». – 2013. - № 4 (15). – С. 291-300.

197. Семчик В.І. Земельне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. — К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 600 с.

198. Скакун О.Ф. Теорія держави і права [Текст]: Підручник. 2-е вид. / Пер. з рос. / О.Ф. Скакун – Харків: Консум, 2005. – 656 с.

199. Скловський К.И. Собственность в гражданском праве: Учеб.-практ. Пособие. 3-е изд. [Текст] / К.И. Скловський – М.: Дело, 2002. – 512 с.

200. Стадник А.П. Ландшафтно-екологічна оптимізація систем захисних лісових насаджень [Текст]: автореф. дис. ... докт. сільськ. наук: 03.00.16 / А.П. Стадник; Український ордена «Знак Пошани» науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького Державного комітету лісового господарства України та Національної академії наук України. – К., 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://referatu.com.ua/referats/7569/177339>

201. Сторожук В.Ф. Розвиток інституту права власності на землі лісогосподарського призначення в Україні [Текст]: Аналітичний звіт. / В.Ф. Стадник – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fleg.org.ua/wp-content/uploads/2014/05/Storozhuk_forest_ownership_rights_Nov2013.pdf

202. Сурілова О.О. Порівняльне екологічне право [Текст]: навчальний посібник / О.О. Сурілова; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса: Фенікс, 2010. – 219 с.

203. Тимчасовий порядок присвоєння кадастрового номеру земельній ділянці [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2010 року № 749 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP100749.html

204. Трудовое право Украины в вопросах и ответах [Текст]: учебное пособие. Издание пятое, переработанное и дополненное / Под ред. В.В. Жернакова. – Х.: «Одиссей», 2007 – 664 с.

205. Фалеев, Н.И. Лесное право. Ч.1. Лесная собственность. Ч.2. Лесные нарушения : пособие для лесничих, ученых лесоводов, сельских хозяев, лесовладельцев, лесопромышленников ... [Текст] / Н.И. Фалеев . – Москва : Издательство И.Д. Сытина, 1912 . – 358 с.

206. Филимонов В.С. Правовое регулирование гражданского оборота лесных участков (на примере аренды и сервитута) [Текст]: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Николай Сергеевич Филимонов. – М., 2010. – С. 23.

207. Харченко Г.Г. Речові права [Текст]: монографія / Г.Г. Харченко. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 432 с.

208. Холод В.В. Деякі аспекти визначення правового режиму земельної ділянки та багаторічних насаджень [Текст] / В.В. Холод // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014.- № 9-2, том 1. – С. 182-185.

209. Цалін С.Д. Словник термінів з логіки. 3-є вид., випр. і доп. [Текст] / С.Д. Цалін – Х.: Основа, 2004. – 312 с.

210. Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти). За ред. Є.О. Харитонova - 2012 р.

211. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. [Текст] / Борисова В. І., Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004.-Т. 1. – 480 с.

212. Цивільний кодекс України [Текст]: Цивільний кодекс від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030435.html#1229

213. Цивільний кодекс України. Постатейний науково-практичний коментар у двох частинах. Ч.1. [Текст] / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф. А. С. Довгерт, проф. Н. С. Кузнєцова. — К.: Юстініан, 2005. — 680с. — С. 424.

214. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції. науковців, фахівців). – Т. 5: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки. [Текст] / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. – Серія «Коментарі та аналітика» - Х.: ФО-П Лисяк Л.С., 2010. - 768 с.

215. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції. науковців, фахівців). – Т. 5: Право власності та інші речові права. [Текст] / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. – Серія «Коментарі та аналітика» - Х.: ФО-П Лисяк Л.С., 2011. - Право власності та інші речові права – 624 с.

216. Цюра В.В. Речові права на чуже майно [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В.В.Цюра ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К. : [б. и.], 2007. - 20 с.

217. Чоловський Ю.М. Агролісомеліоративні заходи як складник раціонального землекористування [Текст] / Ю.М. Чоловський // Збірник науково-технічних праць / Національний лісотехнічний університет України – Львів, 2010 – вип. 20.5 – с. 58-62. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/20_5/58_Czolowski_20_5.pdf

218. Чопик О. П. Право приватної власності на землі лісгосподарського призначення [Текст] / О. П. Чопик // Форум права. - 2013. - № 1. - С. 1147-1153. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_188.pdf

219. Чопик О.П. Правовий режим земель лісгосподарського призначення : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Ольга Петрівна Чопик . – Харків : Б.в., 2014 . – 20 с.

220. Шикула М.К. Ерозія ґрунтів і ґрунтозахисне землеробство [Текст] / М.К. Шикула, М.К. Тараріко – Київ: «Урожай», 1976. – 84 с.

221. Щодо віднесення колгоспних лісів та лісів, закріплених за державними сільськогосподарськими підприємствами, установами та організаціями, до першої групи і категорій захищеності [Текст]: розпорядження

Ради Міністрів Української РСР від 23 червня 1987 року № 354-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR870354.html

222. Экологическое право: от идеи к практике [Текст] / [Подгот. коллектив авт.: М.М. Бринчук (руководитель), О.Л. Дубовик, Н.Г. Жаворонкова, О.С. Ин-т Колбасов, А.К. Голиченков]; Ин-т гос-ва и права РАН. – М.: Ин-т гос-ва и права, 1997. – 29 с.

223. Юридична енциклопедія [Текст]: в 6 т.: Т. 5 / за редакцією Ю.С. Шемшученко (голова редколегії) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2001. – 733 с.

224. Юрчишин Н. Г. Поняття права приватної власності на ліси в Україні: теоретичний та практичний аспект [Текст] / Н. Г. Юрчишин // Актуальні проблеми держави і права. - 2011. - Вип. 60. - С. 529-535. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdp_2011_60_75.pdf

225. Юхновський В.Ю. Захисні лісові насадження у структурі земельного фонду центральної частини Галицько-Слобожанського природного коридору [Текст] / В.Ю. Юхновський, В.М. Малюга, С.М. Дударець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/8901/1/uvu.pdf>

226. Юхновський В.Ю. Шляхи вирішення проблеми полезахисного лісорозведення в Україні [Текст] / В.Ю. Юхновський, В.М. Малюга, М.О. Штофель, С.М. Дударець // Наукові праці Лісівничої академії наук України : збірник наукових праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2009. – Вип. 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nplanu/2009_7/62_Juchnowski_LAN_7.pdf

227. Ющук Є.Д. Мікроморфологічні та екологічні особливості чорноземних ґрунтів під лісовими насадженнями Криворіжжя [Текст] / Є.Д. Ющук // Ґрунтознавство, 2005. – Т. 6, № 1-2. – с. 38-44

228. Яворська О.С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України [Текст]: Навчальний посібник / О.С. Яворська – К.: Атіка, 2008. – 256 с.

229. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений [Текст]: Учебное пособие / В.Ф. Яковлев – Свердловск, 1972 – 212 с.